

UMAY

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI VE
GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ÖZEL SAYISI

Eş Editörler~Vice Editors
Feride Kızıldağ-Hasan Kızıldağ

Yardımcı Editörler~Co-Editors
Bahtı Gül Kartal-Ecem Civelek-Tuğçe Yılmaz

1(2) 2023

UMAY

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

İmtiyaz Sahibi/Owner

Umay Yayınevi/Umay Publishing House

Dergi Kurulları/Journal Management

Eş Editörler/Vice-Editors

Feride Kızıldağ-Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hasan Kızıldağ-Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Yardımcı Editörler/ Co-Editors

Bahtı Gül Kartal-Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ecem Civelek-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Tuğçe Yılmaz-Artvin Çoruh Üniversitesi

Editörler Kurulu/Editorial Boards

Natalie Kononenko-University of Alberta (Canada) ◆ Yaşar Çoruhlu-Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (Türkiye) ◆ Douglas Kellner-University of California (USA) ◆ Mehmet Aça-Marmara Üniversitesi (Türkiye) ◆ Júlia Bartha- Magyar Tudományos Akadémia (Hungary) ◆ Serpil Aygün Cengiz-Ankara Üniversitesi (Türkiye) ◆ Hilal Oytun-Jagiellonian University (Poland) ◆ Fuzuli Bayat-Azerbaycan Millî İlimler Akademisi (Azerbaycan) ◆ Peter Benjamin Golden-Rutgers, The State Universty of New Jersey (USA) ◆ Sacide Fikret Çobanoğlu (Türkiye) ◆ Ezgi Oya Gümüş-Hacettepe Üniversitesi (Türkiye) ◆ Atilla Bağcı (Türkiye) ◆ Suzan Canhasi-Universiteti i Prishtinës (Kosovo) ◆ Sergen Çirkin (Türkiye) ◆ Muharrem Kaya-Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (Türkiye) ◆ Ülkü Kara-Giresun Üniversitesi (Türkiye) ◆ Şahin Köktürk-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye) ◆ Menent Shukrieva-Shumen University (Bulgaria) ◆ Birol Azar-Fırat Üniversitesi (Türkiye) ◆ Orhan Fatih Kuşdemir-Amasya Üniversitesi (Türkiye) ◆ Mehmet Ali Yolcu-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Türkiye) ◆ Tuğrul Gökmen Şahin-İnönü Üniversitesi (Türkiye) ◆ Hanife Nalan Genç-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye) ◆ Durmuş Arık-Ankara Üniversitesi (Türkiye) ◆ Uğur Kılınç-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye) ◆ Mustafa Ay-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye)

Yazışma Adresi/Correspondance Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, OMÜ Kurupelit
Yerleşkesi, 55200, Atakum/Samsun

Eposta Adresi/Email Address

info@umayjournal.com

Dergi İnternet Sayfası/Journal Website

https://umayjournal.com

ISSN: 2980-1192

Yayıncı/Publishing House: Umay Yayınevi/Umay
Publishing House

**Yayın Platformu/Publishing
Platformu/Journal Platform**

Host: Dergi

Düzeltilme/Redaction: Sefa Kavaklı-
Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye)
/Mehmet Can Köksal Ondokuz Mayıs
Üniversitesi (Türkiye)

Yazı İşleri Sorumluları/Editorial Officers: Fatma Altun-Artvin Çoruh Üniversitesi (Türkiye) ♦ Sefa Kavaklı-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye)-Semanur Dayıoğlu-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye), Emine Ayaz-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye)- Mehmet Can Köksal-Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Türkiye)

Dergi Yönetim Merkezi/Journal Administrative Center: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, OMÜ Kurupelit Yerleşkesi, 55200, Atakum/Samsun

Hakkında/About Us

UMAY İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi, halk bilimi, antropoloji, arkeoloji, etnoloji, dil-edebiyat, dinler tarihi ve sanat tarihi, radyo, sinema ve televizyon gibi kültür bilimlerinin başat alanlarında araştırma, derleme, çeviri, eleştiri, söyleşi ve tanıtım yazıları yayınlayan bir dergidir. BOAI (Budapest Open Access Initiative) tarafından şekillendirilen açık erişim ile COPE (Committee of Publication Ethics) tarafından belirlenen etik yayıncılık ilkelerini esas alan açık erişimli bir dergidir. *UMAY A Journal of Beliefs & and Culture Studies is a journal that publishes research, compilation, translation, criticism, interviews, and presentation articles in the dominant fields of cultural sciences such as folklore, anthropology, archaeology, ethnology, literature, history of religions, history of arts, and radio, cinema and television. It is an open-access journal based on open access shaped by BOAI (Budapest Open Access Initiative) and ethical publishing principles set by COPE (Committee of Publication Ethics).*

Açık Erişim Politikası ve Lisanslama/Open Access Policy & Licensing

UMAY İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi, tüm içeriğin kullanıcıya veya kurumuna ücretsiz olarak erişilebileceği anlamına gelen açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların, yayıncının veya yazarın önceden iznini almadan makalelerin tam metinlerini okumalarına, indirmelerine, kopyalamalarına, dağıtmalarına, yazdırmalarına, aramalarına veya bağlantılarına izin verebilir veya bunları başka herhangi bir yasal amaç için kullanmalarına izin verilir. U MAY İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan bütün çalışmalar, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. U MAY İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi, kullanıcıların bir makaleyi kopyalamasına, dağıtmasına ve iletmesine, yazarın atfedildiği ve makalenin ticari amaçlar için kullanılmadığı sürece makaleyi uyarlamasına olanak tanır. *UMAY A Journal of Beliefs & and Culture Studies is an open-access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles, or use them for any other lawful purpose, without asking prior permission from the publisher or the author. U MAY A Journal of Beliefs & and Culture Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. U MAY A Journal of Beliefs & and Culture Studies allows users to copy, distribute, and transmit an article, and adapt the article as long as the author is attributed and the article is not used for commercial purposes.*

Yayın Tipi/Publishing Type: Süreli-Elektronik-Yılda iki defa/Periodical-Online-Semiannually

Derginin yayına hazırlanma süreçlerinde Linux tabanlı PARDUS işletim sisteminden yararlanılmıştır. Yayınlanan bütün çalışmalar, ileri seviye benzerlik tespit yazılımı olan İntihal.net ile taranmaktadır. *The Linux-based open source PARDUS operating system was used in the preparation of the journal. All published studies are scanned with Intihal.net, advanced similarity detection software.*

İndeks ve Veritabanları / Indexing & Abstracting: Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory Research Journal Index (DRJI)

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı
Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue

1(2) 2023-Yaz

1(2) 2023-Summer

İçindekiler/Contents

Özel Sayı Görseli/Special Issue Visual

Umay

Ali Can Meydan **00**

Editöre Mektup/Letter to Editor

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Etnik Milliyetçiliğin Konumu

Yaşar Kalafat **01**

Araştırma Makaleleri/Research Articles

“Çiğne-” Sözcüğünün Kökeni Üzerine

Etymology of the word “Çiğne-”

Mustafa Ay **07**

Mancılı Ata: İlahi Pınarları ve Mezarları ile Kırgızların Kutsal Ziyaret Yeri

Mancılı Ata: The Sacred Place of Kyrgyz with its Holly Springs and Tombs

Ezgi Oya Gümüş **16**

Geçmişten Geleceğe: Erken Dönem Türk Sanatında Posthümanizm

From the Past to the Future: Posthumanism in Early Turkish Art

30

Yaşar Özrili

Varlığın Farklı Bir Görünümü: Patika Tecrübesi

A Different View of Being: The Path Experience

47

Semanur Dayıoğlu

Doğu Batı Karşıtlığının Gösterilmesinde Bir Yöntem: Psikanaliz

A Method of Demonstrating East versus West: Psychoanalysis

56

Sefa Kavaklı

Söyleşiler/Interviews

Geçmişten İstikbale Yadigâr Türküler: Adile Kurt Karatepe ile Söyleşi

Hasan Kızıldağ

64

Türk Dilinin İzinden: Ahmet Bican Erçilasun ile Söyleşi

Nagehan Payaz

72

Geçmişten Geleceğe Mitoloji: Fuzuli Bayat ile Söyleşi

Tuğçe Yılmaz

76

Kuram ve Kültür Eleştirisi: Bilgin Güngör ile Söyleşi

Mehmet Can Köksal

84

Sanat İçinde Mitoloji: Bartu Bölükbaşı ile Söyleşi

Ecem Civelek

92

Türler Arasında Gotik Edebiyat/Sinema: Uğur Kılınç ile Söyleşi

Bahtı Gül Kartal

104

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme/*Book Introduction and Review*

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme: Homo Naturalis (İnsan ve Geleneksel Ekolojik Bilgi)

Book Introduction and Review: Homo Naturalis (İnsan ve Geleneksel Ekolojik Bilgi)

Fatma Altun

112

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme: Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler

Book Introduction and Review: Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler

Akif Hakkı Özkan

116

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Değerli araştırmacılar,

Dergimizin “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk” özel sayısı ile karşınıza çıkmanın gururunu yaşıyoruz. Tarihimiz ve Cumhuriyet’imiz için oldukça müstesna olan 2023 yılında bu sayıyı çıkarma şansına erişmek, bizler için paha biçilmez duyguları beraberinde getirmektedir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 10. Yıl Nutku’nda dile getirdiği “Yurttaşlarım! Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti’dir.” sözleri, modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kültüre verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Gazi Paşa’nın 10. Yıl Nutku’nda “... Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür.” şeklinde dile getirdiği ifadeleri ise Cumhuriyet’in bilim ve güzel sanatlarla ilgili bakış açısını tebarüz ettirmektedir. Modern Türk biliminin her alanda dünyada rekabet gücü sahibi olması, kurucu aklın ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür ve bilimi rehber alışının bir sonucudur. Haddimiz olmadan bu sayı ile karşınıza çıkarken gücümüzü Gazi Paşa’nın “Fakat yaptıklarımızı asla kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz.” sözlerinden aldığımızı belirtmek isteriz.

UMAY İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi’nin bu sayısı vesilesiyle başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarını, modern Türkiye Cumhuriyeti’ni bizlere hediye ettikleri ve politikalarıyla Türkiye’de modern bilimin kuruluşuna öncü oldukları için minnet ve saygıyla anıyoruz.

Sözlerimizi Gazi Paşa’nın şu sözleriyle bitirmek muradındayız: “Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur.”

UMAY İnanç ve Kültür Araştırmaları Editörler Kurulu adına

Eş-Editörler

Feride Kızıldağ-Hasan Kızıldağ

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Dear researchers,

We are proud to present you with the special issue of our journal “*Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk*”. Having the chance to publish this issue in 2023, which is a very special year for our history and our Republic, brings us priceless emotions. As Gazi Mustafa Kemal Atatürk stated in his 10th Anniversary Speech, “*My fellow citizens! We have done much and great things in a less time. The greatest of these deeds is the Republic of Türkiye, the foundation of which is Turkish heroism and high Turkish culture.*” His words reveal the importance that the modern Republic of Türkiye attaches to culture. In Atatürk’s 10th Anniversary Speech, he stated that “*... on the path of progress and civilization that the Turkish nation is walking, the torch that it holds in its hands and minds is positive science. I must also emphasize that another historical characteristic of the Turkish nation, which is a high human society, is to love and excel in fine arts. For this reason, it is our national ideal to nurture and develop our nation’s high character, tireless industriousness, natural intelligence, devotion to science, love for fine arts, and sense of national unity continuously and by all means and measures.*” The fact that modern Turkish science has the power to compete in the world in every field is a result of the founding mind and the Republic of Türkiye’s guidance of culture and science. While we are presenting you with this issue, we take our strength from Gazi Mustafa Kemal Atatürk’s words, “*But we can never consider what we have done sufficient. Because we are obliged and determined to do more and greater works.*”

On the occasion of this issue of U MAY A Journal of Beliefs & and Culture Studies, we commemorate Gazi Mustafa Kemal Atatürk and his comrades-in-arms with gratitude and respect for gifting us the modern Republic of Türkiye and pioneering the establishment of modern science in Türkiye with their policies.

We would like to conclude with the following words of Gazi Mustafa Kemal Atatürk: “*In less time, we will accomplish greater things. I have no doubt that we will succeed in this too.*”

On behalf of U MAY A Journal of Beliefs & Culture Studies Editorial Board

Vice-Editors

Feride Kızıldağ-Hasan Kızıldağ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Etnik Milliyetçiliğin Konumu

Yaşar Kalafat ^a

^a Dr., Halkbilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi
Geliş:
09.06.2023
Kabul:
30.06.2023

Bu inceleme metninde, Atatürk dönemi kültürel kimlik politikası ile günümüzde uygulanmakta olan kültür stratejileri arasında, şahit olarak yaşadığımız olaylardan hareketle bir karşılaştırma yaparak, etnik milliyetçiliğin geleceğine perspektif çizmekteyiz. Bu amaçla yakın geçmişten yapılmış tespitlerle bazı karşılaştırmalar yaparak konuya girmek istiyoruz.

OPEN ACCESS

Anahtar Kelimeler:
Halk Bilimi
Türkiye Cumhuriyeti
Atatürk
Kültür Politikaları

©Atıf Bilgisi:

Kalafat, Y. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında etnik milliyetçiliğin konumu. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 1-6.

Giriş

Biz bu inceleme yazımızda aynı zamanda, 1981-2023 arası dönemi etnik milliyetçilik merkezli karşılaştırmalar yaparak da ele alıyoruz. Cumhuriyet tarihimizin yüz yıllık dönemleri itibariyle 1981 yılı Atatürk yılı olarak karara bağlanılmış, hazırlanmış 100. yıl mührü her türlü yayına basılması adeta kaçınılmaz olmuştu. Bizim içerisinde bulunduğumuz bir grup da bu kültürel etkinlikler kervanına cumhurbaşkanlığı forsunadaki yıldızın anlamından hareketle, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nden bilgi desteği de alarak Türk devletleri kültür takvimi yapmıştık. Takvimin beher ayını bir Türk devletine ayırmış, duvar takvimindeki her sayfada o devletin kurucusunu, kısa tarihini, haritasını, kültüründen belirli objelerin resimlerini koymuştuk. Millî politikadan hareketle ortak tarihimizden beslenmiş bir kültür atmosferine katkı vermiş olmayı amaçlıyorduk. Bizi harekete geçiren MGK'nın aldığı kararlar arasında, mealen, gençliğin itildiği kanlı olaylara, onlara millî ruhun gerektiği kadar verilmediği hususu da vardı. Gençlik tarihini iyi öğrenebilmesi halinde kendisine olan güveni atacak ve böylece yabancı ideolojilere meyletmeyecekti. Nitekim cumhuriyetin ilk yılları orta ve lise eğitim programlarında Eyyubiler de vardı. Eyyubiler ve Selçuklularda toplumu oluşturan halk ortak etnik kimlikli idiler. Hanedan ailenin etnik mensubiyeti de devlet ve ordu teşkilatı da milli mefkûreleri de aynı idi. Ortak vatan için, aynı düşmana karşı ortak mücadele veriliyordu.

Giderek günümüze gelindiğinde, bu dönemde sadece sağ-sol ihtilafı gençlik çatışmaları olmuyor, etnik kimlikten hareketle, Anadili farklılığından doğan etnik ihtilafı çatışmalar da olmaya başlamıştı. Millî Demokratik Devrim, Sosyalist Devrim, Ulusal Devrim gibi sol hareketlerle milliyetçi kesimden örgütlerin gençleri kıyasıya savaşıyorlar, ülke gençliğinin kanı dökülüyordu. Özetle sol yapılanmalar birlikte yaşamakta olan farklı ana dilli halk kesimlerine şöyle veya böyle kültürel kimlik farklılıklarından hareketle etnik kimlikleri adına silahlı hareket dâhil mücadele kapısını açıyorlardı. Giderek PKK doğdu. Diğer Kürtçü hareketler dâhil, etnik Marksist harekete terör yöntemli kimliği ile sözcülük etmeye başladı.

PKK'nın Marksist -Leninist çizgisi SSCB dağılıncaya kadar sürdü. Şeyh Sait, Seyit Rıza hareketleri gibi cesametli ayaklanmaları "Kürt devriminin feodal ayak bağları" olarak tanımlayan PKK, kiblesini batıya döndürmüş, ABD öncelikli olmak üzere, anti Marksist yapılanmaya yamanmış, Marksist Leninist maskesinin çıkarılmasına karar vermişti.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin donanımına millî harp sanayi ile kazandırdığı yapılanmayla PKK'nın silahlı propaganda yapma gücü giderek sıfırlanmaya yüz tutmuştur. Diğer bir gerçek de hiçbir benzeri hareket biteviye silahlı mücadele ile sürdürülemez. Bir dönem sonra hareket yeni uygulama safhasına geçer. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti etnik milliyetçilik karşısında bazı demokratik adımlar atmıştır. Bunların arasında; kapsamında Kürtçenin de bulunduğu Türkiye'de konuşulan dillere ilkokullardan itibaren seçime tabi olarak öğrenilmesi imkânının tanınması da vardı ancak anadille eğitim için müfredat ve müfredat için de gerekli kaynak eserler ve eğitimci personel gerekiyordu. Bazı Üniversitelerde 2015'ten başlatılarak Kürtçe ve Zazaca lisansüstü mastır ve doktora eğitim programları faaliyete geçirildi. Kültür Bakanlığı gibi bazı kurumlar Kürt kültürünün kaynak eserlerini yayınladılar. Bizim özellikle üzerinde durmak istediğimiz husus ise bu gelişmelere TRT KURDÎ'nin de eklenmiş olması hususudur.

Böylece Kürtçenin bir eğitim ve yayın dili olabileceği gösterilmiş olacaktı. Bu gelişmelere paralel olarak branştan eğitilmiş personelinin yetiştirilmeye başlandığı görülmektedir. Hemen akabinde bu yetişmiş personelin eğitim ve kültür hayatında eğitimleri istikametinde istihdam edilmeğe başlandığı da görülecektir. Nitekim ilkokuldan başlatılan anadili ile eğitimin eğitimcileri hazırlanmalıydı.

Biz, TRT KURDÎ isimli kanalda bu eğitimi almış personelin branşlarındaki başarılı hizmetlerine az çok takipçisi bir halkbilim uzmanı olarak şahit oluyoruz. Üzerinde durmak istediğimiz husus, uygulamaya

koyulan kültür stratejisine karşı olup olmadığımız hususu değildir. Vurgu yapmak istediğimiz nokta, Atatürk'ün uyguladığı ve O'nun için "Benim aklımın bir yarısı" dediği ifade edilen Ziya Gökalp'ın önerdiği Türklük algılayışı ve bu anlayışın uygulamaya yansıtılması bu değildi. Cumhuriyetin 100. Yılında farklı yapılanma istikametinde yol alınacağı beklenirken, bizim açıklamaya çalıştığımız, görebildiğimiz köye kılavuzluk etmektir. Umarız karamsarlık yapmış olalım, umarız geleceğe bakarken sağlıklı görememiş olalım. Anadili farklılıklarını esas alan bir yapılanmada, yeni yapılanmaların gerçekleştirilmeleri zaruretine, yüz yıldan evvel ihtiyaç duyulmamış olur.

Türk dünyasında orta/ortak Türkçe çalışmaları devam ederken, Anadolu Türklüğündeki genele aykırı bu strateji dil konulu çok çalkantılarına gebe gibi görülüyor. Zira Türkiye Türkçesinden soyutlanmış bir Kürtçe, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan Türkçelerinde de çok sancı yaratacaktır. Bu tablonun izahı, Türk ellerinin birleşmesi hareketine Kürt ellerinin birleştirilmesi eylemi paralel olarak geliştiriliyor, şeklinde yapılabilir. Dikkatin çekilmesi gereken diğer önemli bir tespit de SSCB'nin dağılması dönemi ile PKK'nın silahlı eylemlerini başlatması dönemi aynı tarihlere tekabül ettirilmiştir. Bu emperyalizmin zamanı zemine uygulamasının bir tezahürüdür. PKK terörüne angaje edilen Türkiye Cumhuriyeti, Türk Dünyasının organize edilmesine zamanında ve gerekli aktiviteyi bölünmek zorunda bırakılan millî gücün doğal bir sonucu olarak gösterememiştir.

Atatürk, gelecek bu dönemi ve bu dönemden evvel yapılacak hazırlığı anlatırken;

"Düşün bir kere, Osmanlı İmparatorluğu ne oldu? Avusturya Macaristan imparatorluğu ne oldu? Dünyayı ürküten Almanya'dan bugün ne kaldı? Demek hiçbir şey sürekli değil. Dünyada hiçbir şey değildir. Bugün ölümsüz gibi görünen nice güçlerden ileride belki pek az şey kalacaktır. Devletler ve milletler, bu idrakin içinde olmalıdırlar. Bugün Sovyet Rusya, dostumuzdur, komşumuzdur. Müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün ellerinde sınımsız tuttuğu milletler yarın avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostluğumuzun idaresinde dil bir, inanç bir, öz kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini hazır tutarak! Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Bugün biz bu kitlelerden dil bakımından, gelenek bakımından ayrılmış, çok uzağa düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru onlarınki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız lazım... Tarih bağı kurmamız lazım, folklor bağı kurmamız lazım... Bunları kim yapacak? Elbet de biz. Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz, dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor... Dilimizi onun diline yaklaştırmaya çalışıyoruz, ortak bir mazi yaratmak peşindeyiz. Bunlar açıktan yapılmaz, adı konarak yapılmaz bunlar devletlerin ve milletlerin derin düşünceleridir."¹⁷ demektedir.

Bu noktada, Türk-Kürt kültür müşterekliğinin gadrinin bilinip bölgenin antiemperyalist geleceği için gerekli ortak stratejiler hayata geçirilebilmelidir. Selçuklular ve Eyyubilerin ortak mefkûreleri, günümüz bölge halklarının birlikte antiemperyalist bir strateji izleyebilmelidirler.

Üzerinde durmaya çalıştığımız husus, şüphesiz birlikte yaşanan halklara sağlanan demokratik imkânlarla karşı tavrı almak kesinlikle değildir, olamaz da. Bize göre Kürtçe bir edebi eser veya müzik yapıtı, Keban Barajı kadar, Karakaya Barajı kadar millîdir. Terörle mücadelesinde şehit olan Mehmetçiğin anadili ile olan Zazaca veya Kürtçe yaktığı ağrı, benim millî halk kültürümün ta kendisidir. Siyasi iktidarlar, ülkenin vatandaşı olan seçmenin ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Konunun iç siyaset boyutu da bizim alanımızın tamamen dışındadır. Anlayışımız göre Anadili Zazaca da olsa Kürtçe de olsa Mehmetçiğ al

¹ Bk. İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul, 1975, s. 141-142, zikreden; Nail Tan, *Atatürk ve Türk Halk Kültürü, Atatürk'ün Doğumunun 120. Yıldönümüne Armağan 1881-2001*, Folklor Araştırmaları Kurumu, 2000, s. 124

bayrağın gölgesinde şehit olunca, bu âlemden en ulu rütbe ile öteki âleme gidebilme şerefine nail olmuştur. Ne mutlu ona.

Üzerinde durmak istenilen husus, Atatürk dönemi Türk algısı, bu algının maksatlı olabileceğine de ihtimal verdiğimiz farklı algılanması ve yansıtılmasıdır.

Türk, anayasa metinlerinde de açıklandığı üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka verilen isimdir. Bu yurdun anadili farklılıklarına rağmen, vatandaşları, eşit düzeyde Türklüğün mensuplarıdır. Türk tanımı milletin tümünü kapsamaktadır. Bu anlamdaki Türk, bir ırk veya kavim olmanın ötesinde, ilerisinde bir toplumun millî tanımını içerir.

Osmanlı Türk Devleti, Balkanlardaki, Kafkaslardaki, Ortadoğu'daki vatan topraklarını kaybedince, galip ülkeler, bir kısım halkı kendilerinden olmadıkları için sürgüne yönlendirmişler. Onların gönderildikleri ülke Türkiye'dir. Onların gelmek için tercih ettikleri ülke de onları kabul eden ülke de Türkiye'dir. Bu kararı alan meclisin ismi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. O mecliste ana dili, Kürtçe, Zazaca, Lazca, Çerkezce, Arnavutça, Boşnakça, Pomak'ça olanlar da vardır. Ancak ortak kültürel kimlik Türk kimliğidir.

Bu noktada, "Türküm, doğruyum, çalışkanım..." diye başlayan okul andı muhakkak kesimlerden bir kesimi değil, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halk kesimlerinin tümünü kapsar. Alternatifi, "Ne mutlu Lazım" veya "Ne mutlu Kürdüm diyene" demek değildir. Zira bahis konusu olan ırk veya bir kavim değil aynı ortak kaderi paylaşan millettir. Mehmet Akif de İstiklal Marşı'nda dile getirdiği ırkla milleti anlatmış olmaktadır.

Bu noktada, millî Türk kültürü, Türklüğü oluşturan toplum kesimlerinden sadece ve muhakkak bir kesimin halk kültürü anlamına gelmez. Söz konusu olan halkların ortak kültür verilerinin tümünden oluşur.

Bunun içindir ki ortak millî kimliğin oluşturulmasında halk kültürünün önemi hayatidir. Tahrik edilmiş halkların kültür ittifakından doğan gücü, milli devlete karşı harekete geçirmek emperyalizm parçala yut politikasının bir ürünüdür. Bunun içindir ki halk kesimlerinin farklılıklar da içerebilen kültürel değerleri, millî bünye için yapı taşlarıdır. Asimileye kapalı entegrasyon esaslı kültür stratejileri, emperyalizme karşı antiemperyalist yapıya güç kazandırır. Halk evlerinin kültür hareketleri halkların kültürleri ile tanışmaları, halk kesimlerinin yerel kültürlerinden ortak milli kültürel kimliği oluşturmak amaçlıdır.

TRT Televizyon kanallarından birisine "TRT TÜRK" adını koymak, diğer kanalların farklı milliyetlere mensubiyetine çağırım yapar. Nitekim diğer kanallardan birisinin ismi de "TRT KURDÎ"dir. İzahını yapmaya çalıştığımız yanlış algılayıp, yanlış algı yaratma, bu tespiti de açıklık getirmektedir. Bu münasebetle Zazaca yayını, TRT KURDÎ kapsamında faaliyete sokmuş olmak da bize göre, dil sınıflaması, tasnifi bakımından sağlıklı değildir. Zira Zazaca, Kürtçenin bir tezahür şekli, lehçesi veya şivesi değildir.

Mesele Türkiyat'ın tanımı ve kapsamında düğümlenmektedir. TRT KURDÎ program yapımcıları tarafından, Kürtçe kelime derleme faaliyeti de yapılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nahiye müdürleri ve öğretmenler vasıtasıyla yapılmaya başlanılan ve başarı ile sürdürülen derleme faaliyetleri, günümüzde TRT KURDÎ kanalının program yapımcıları vasıtasıyla yapılmaktadır. Keza TRT'nin Türkçe yayın yapan kanallarının programcılarının yaptıkları halk kültürü derlemelerini ve sokak röportajlarını TRT KURDÎ, Anadolu'nun anadili Kürtçe olan kesimlerinden yapmakta yetinmeyip, hakkında bilgi toplamaya çalıştığı objeyi Türkiye'nin anadili Kürtçe olan bölgelerinde hangi yöreye ait olduğunu tespit için sorgulayıp o objenin mesela halının Suriye Kürt kültürüne ait olduğunu açıklayarak Kürt kültür coğrafyasının kültürel sınırlarını çizmiş olmaktadır. Yapılan anket bölge kültürünün kültürel sınırlarını çizmek için değil, adeta muhayyel Kürdistan kültür coğrafyası kültürel ortaklıkları ile tanıtılmaktadır.

Anadili Kürtçe olan Türklere, siyasi oryantalizm bağlantılı emperyalist stratejiler, onları; Ortadoğu'da yaşadıkları coğrafyalarda KYB, KDP ve PKK vasıtasıyla, federal yapılanmalara, giderek Birleşik Kürdistan yapılanmasına götürmektedir.

Kürtçü amele hizmet hareketinin, siyasî, askerî ve kültürel gibi boyutları da vardır. Bize göre, bu son boyut diğer iki boyuttan daha önemli ve daha öncelikli bir konumdadır. Çalışmamızın baş kısmında belirtmeye çalışılan iki husustan birisi hiçbir ulusal hareket biteviye silahlı mücadele ile sürdürülemez. Silahlı mücadele, mücadelenin sadece bir safhasıdır, yaşanılır beklenen hâsıla alınınca bir sonraki safhaya geçilir.

Diğer husus ise, emperyalist stratejilerde “görecelik” diye tanımlanabilecek bir boyut vardır. Batı emperyalizmi boyunduruğunda geliştirilen etnik Kürt hareketi başlangıç için Marksist bir maske ile sahnelenmeliydi. Batıda Avrupa ve batısında ABD komünizmle idare edilmiyorlardı. Terörün onlar tarafından destenmiş olabileceği düşünülmemeliydi. Kuzeyde SSCB ve uzak doğuda Çin Halk Cumhuriyeti gibi komünizmle yönetilen iki dev dünya devleti vardı.

Batı emperyalizmi Ortadoğu'ya etnik milliyetçiliği sokarken farklı Ortadoğu ülkelerinde farklı stratejiler uygulamıştır. Irak'ta Barzani ailesi ile yola çıkarken feodal yapıdan yararlanmak istemiş, giderek Talabani ile ise sosyal demokrat bir siyasi çizgi geliştirmiştir. Nihayet Abdullah Öcalan ile terör yöntemi denenmiştir. Zaman zaman bunlara aralarında ihtilafı roller verilmiş neticede Ortadoğu'nun bu bölgesinde bölge ülkelerinin yönetimleri devrilmiş, zayıf yapılanmaların yeraltı zenginliklerini sömürmenin daha kolay olabileceğini göstermiştir.

Bize göre mesele TRT KURDÎ programlarını siyasi polis gözlüğü ile izlemekte değildir. Bir Şerefname, Kürt Tarihi isimli eser var ise, Eserde Kürt beyliklerinin mücadeleleri anlatıyor ise, Anadili Kürtçe olan bölgenin tarihi anlatılırken, o kalelerden resimler de gösterilecektir. Mesele, farklılığın farkında olabilmektedir.

Şu da bir gerçektir ki, Çanakkale savaşlarını Türkçe yapılmış bir filmde izleyen anadili Kürtçe olan bir Türk, aynı filmi Kürtçeye çevrilmiş şekilden veya Kürtçe yapılmış bir versiyonundan izleyince Türk, bu yurdun işgalci düşmana karşı duyduğu kin farklı güçte olmakta, oluşan millî ruh topluma daha fazla hâkim olmaktadır. Adeta “Bu dil de benim savunulan bu vatan da benim” diyebilme şuuru güç kazanabilmektedir. Veya futbol meraklısı anadili Kürtçe olan bir kimsenin millî maçı Kürtçe seyretmesi milli takıma olan sevgisine farklı bir derinlik kazandırır. Bütün mesele millî balans ayarının iyi yapılabilmesindedir.

Esasen, Türkiye'de bir dönemler olduğu gibi anadili Kürtçe olan bir hastanın rahatsızlığını Kürtçe bilmeyen doktora anlatmada güçlük çektiği, Türkçe bileyen bir davacının ifadesini yargıca gerektiği anlatmadığı veya dil bilememenin bir sonucu olarak yeteri kadar zirai bilgi alınamamış olmanın yılları çok geride kalmıştır. Günümüzde bu noktadan hareketle yerel veya bölgesel dillerin öğrenilme aciliyeti ve zarureti yoktur.

Bununla birlikte hiçbir dil bir tek kişi ile de temsil ediliyor olsa da unutulmaya terk edilmemelidir. O dilin varlığını sürdürebilmesi, o yurdum tüm insanların sorumluluğundadır. O dil, dünya kültürünün de aynı zamanda varlığını sürdürmesi gereken bir değeridir.

Diğer taraftan ölü dillerden hareketle ortak millî eğitim diline siyasi amaçlarla rakip oluşturmak da toplumun bütün kesimlerinin haklarına karşı haksız tavır almaktır. Bir dilin yaşama şansına saygılı davranmak ile millî ortak eğitim diline siyasi amaçlarla sekteye uğratmak en azından toplumun eğitim hayatını sekteye uğratar. Yapay dillerle eğitime zorlanan toplum kesimlerini cehalete iter, fırsatlardan yararlanma imanlarını sınırlandırır.

Anadili Türkçe olan bir Türk iseniz, millî konulara bakarken anadili Kürtçe olan bir Türk gibi de düşünebilip hissedebilmelisiniz. O zaman hazımlı ve tarafsız olabilirsiniz.

Ortadoğu'da ve özellikle Anadolu'da Türkmenlik-Kürtlük ilişkileri herhangi komşu iki halkın ilişkilerinden çok farklıdır. Bu iki halkın ilişkileri her iki halkın beka sorunu ile doğrudan bağlantılıdır. Nahçıvan'dan Hakkâri'ye, kuzey-güney istikametinde sınır boyunca yapılan iskân aynı zamanda ana dili Kürtçe olan halkla bölge Türk coğrafyasının bu bölgede doğu-batı istikametinde demografik bütünlüğünü bozdu muştur. Atatürk döneminde İran ile yapılan görüşmelerde Küçük Ağrı bölgesinden toprak takası yapılması suretiyle uygulanacak iskân politikası ile bölge halklarının fanatik tahriklere kapılarak ihtilafa sürüklenmesi önlenmiş olacak, emperyalizmin birleşik Kürdistan politikaları ile bölge halklarını birbirlerine düşürmesi ihtimali önlenilecekti.

Bölgenin halklarını ana dili farklılıkların yola çıkarak ihtilafa düşürmek isteyen bir araştırmacı durumuna düşmek istemem. Bizim nazarımızda anadili Türkçe olmayan halklar da Türkçe olan halklar kadar azizdir. Biz meseleye Alpaslan gibi, Selahattin Eyyubi gibi bakanlardanız. Anadil farklılığından oluşturulmak istenilen ihtilafı kimliklendirmelere de karşıyız. İnsanları yaratan hepsini aynı dilden de yaratabilirdi. Mevlana'nın söyledikleri gibi "Aynı dili konuşanlar değil aynı şeyi düşünenler daha iyi anlaşılır."

Sonuç

Trabzonlular ile Diyarbakırlılar, "Karadeniz'in hamsisi mi Diyarbakır'ın ciğer kebabı mı daha lezzetlidir?" tartışması yaşarlar. İş büyür, iki şehir halkının oluşan ortak millî ruh, topluma daha fazla hâkim olmaktadır. Adeta Trabzonlular Diyarbakır'a gelirler. Diyarbakırlılar da 2 ton ciğer kebabı hazırlamıştır. Her iki ilin halkı her iki taamı da yer içerler ve ortak karar verilir. Hamsi de ciğer de pek lezzetlidir.

Kaynaklar

Tan, N. (2000). *Atatürk ve Türk halk kültürü, Atatürk'ün doğumunun 120. yıldönümüne armağan 1881-2001*. Folklor Araştırmaları Kurumu.

“Çiğne-” Sözcüğünün Kökeni Üzerine

Mustafa Ay^a

^a Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi
Geliş:
08.06.2023
Kabul:
30.06.2023

Öz

Türkiye Türkçesinde temel anlamı “ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezmek, öğütmek” olan çiğne- sözcüğü üzerine etimolojik kaynaklardaki izahlar yeterince açıklayıcı değildir. Sözcüğün kökeni ve oluşumu hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada sözcük hakkında etimolojik kaynaklarda ve müstakil makalelerde belirtilen görüşlere yer verilecektir. Bu görüşler değerlendirilip eleştirilecek ve sözcüğün tarihi lehçelerde tanıklandığı örnekler ve kavram alanı tespit edilecektir. Sunulan verilerden sözcüğün temel anlamının Eski Türkçe devrinde “ağızda dişler arasında ezmek” değil, “dügümlemek suretiyle sıkıştırmak, bağlamak” olduğuna; sözcüğün dişler arasında ezmek anlamını Orta Türkçe devrinden itibaren kazandığına işaret edilecektir. Sözcüğün Divânu Lugâti't-Türk'te tanıklanan “(yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak” anlamındaki çıg- fiilinden geldiği, sunulan verilerle desteklenerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:
Türkiye Türkçesi
çiğne-
köken bilgisi
Eski Türkçe

©Atıf Bilgisi:

Ay, M. (2023). “Çiğne-” sözcüğünün kökeni üzerine. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 7-15.

Etymology of the word “Çiğne-”

Mustafa Ay ^a

^a Res. Assist., Ondokuz Mayıs University Faculty of Humanities and Social Sciences

Article Information

Article History

Received:

08.06.2023

Accepted:

30.06.2023

Abstract

The word “çiğne-” (to chew) in Turkish, which has a basic meaning of “crushing or grinding something in between the teeth,” does not have a clear explanation in etymological sources. There are different approaches regarding the origin and formation of the word. This study aims to present the views found in etymological sources and independent articles about the word. These views will be evaluated and critiqued, and examples from historical dialects and the conceptual field will be provided. Based on the presented data, it will be indicated that the basic meaning of the word in Old Turkish was not “crushing between the teeth” but rather “tying or compressing by knotting.” It will be pointed out that the meaning of crushing between the teeth was acquired by the word starting from the Middle Turkish period. Furthermore, it will be argued, supported by the presented data, that the word is derived from the verb “çığ-” meaning “to tie (loads, bundles, etc.)” as witnessed in *Dîvânu Lugâti't-Türk*.

Keywords:

Turkey Turkish

to chew (çiğne-)

Etymology

Old Turkish

©Cite:

Ay, M. (2023). Etymology of the word “Çiğne-”. *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 7-15.

Giriş

Türkçe Sözlükte; “1. Ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezme, öğütme, 2. Ayağı veya tekerleği altına alarak ezme, 3. Sayılması gereken bir şeyi saymamak, itibar etmemek, ayaklar altına almak, 4. Egemenliği altına almak, hükmetmek” (TS, 2019: 546) anlamlarıyla verilen *çiğne-* sözcüğünün kökeni hakkında etimolojik kaynaklardaki izahlar yeterince açıklayıcı değildir. Bu çalışmada öncelikle sözcüğün etimolojisine ilişkin yaklaşımlara değinilecek, daha sonra tarihi ve çağdaş lehçeler ile ağızlardaki veriler ışığında sözcüğün etimolojik izahına girişilecektir.

Yaklaşımlar

Hermann Vámbéry, *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen* adlı sözlüğünde sözcüğe “(Çağ.) **čajnamaq**= ağız ileri geri hareket ettirmek (çiğneme)” ve “(Osm.) **ćijnamaq**, **ćijnemek**= çiğnemek, salınmak, tıpsı tıpsı yürümek” olarak yer vermiştir (1878: 138).

Drevnetyurkskiy Slovar'da **čeknä-** maddesinde, Kutadgu Bilig 3846'da geçen “çikne-: sıkı dikmek, altın tel ile ipek kumaş üzerine nakış işlemek; yere sürgü çekmek” (Arat, 2018: 1138) anlamlarına gelen sözcüğün geçtiği dize örneklenmiştir (1969: 143).

Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğünde **çikne-** maddesinde sözcüğün çikin isminden türemiş bir fiil olduğunu belirtir. “Kaşgarlı'nın iki çevirisi arasında bir anlamsal bağlantı görmek güç. İkinci biçimi çeyne- olan Osmanlıca çigne- (çiyne-) ile ilgili değildir.” şeklinde açıklama yapmıştır. Sözcük tabanını sözlüğündeki **çikin(2)**'e dayandıran Clauson, **çikin(2)** için “altın işleme. Muhtemelen Çince alıntı bir sözcük; ikinci hece *chin* (kin) ‘altın’ olabilir.” açıklamasını yapmıştır (1972: 416).

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*'ın isimden fiil yapan +A- eki maddesinde sözcüğü; “**çiK(i)n+ä**” şeklinde değerlendirmiştir. Erdal, sözcüğün açıklamasını “‘işlemek’, muhtemelen kumaş veya ipek üzerindeki altın iplik. Fiili DLT ve KB'den alıntılan EDPT, sözcüğün tabanı için Çince bir etimoloji öne sürer; bu, çiknä-'i +A- ile türetilen tek yabancı bir dilden alınma sözcük yapardı. Ancak çikin'in kendisi Türkçede ayrıca tanımlanmıştır.” der (1991: 419).

Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserinde sözcüğe yer vermemiştir (2020).

Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nin **çiyne-/çiğne-** maddesinde sözcüğü “dişleri arasında ezme”, “üzerinde yürümek”, “tekerlek altına alarak ezme”, “aldırmamak, saymamak, yok belleme” olarak anlamlandırmış ve “/g/’den neşet etmeyen /y/ sesinin yazıda /ğ/ harfiyle gösterilmesi için” sözlüğündeki **çeyne-** maddesine gönderme yapmıştır. **çeyne-/çeğne-** maddesinde de sözcüğün anlamları için “çiğnemek”, “ayak altında çiğnemek”, “ısıarak parçalamak” açıklamalarını yapmış, sözcüğün Çağataycada çayna- olarak görüldüğünü belirtmiştir (2021, C:II: 191, 228).

Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde sözcüğe “**çiğne¹-**: (ağızla) Çiğnemek” ve “**çiğne²-**: (ayakla) çiğnemek” şeklinde ayrı maddelerde yer vermiş ancak her iki maddede de sözcüğün etimolojisini “çik-ne” olarak izah etmiştir (2018: 173).

Nişanyan'a göre sözcük “Orta Türkçe çayna- “çiğnemek” fiilinden evrilmiştir”. Tarihi lehçelerde tespit edilen en eski kaynak olarak Mukaddimetü'l-Edeb işaret edilmektedir¹.

Erol Güngördü, “*Köken Bilimlik Çözümlemeler-I*” adlı makalesinde sözcüğün farklı anlamlarından dolayı kökenleri farklı sesteş iki ayrı çigne- üzerinde durmuş ve “bir şeyi ağza alıp dişler arasında ezme, öğütme” anlamıyla verdiği çigne-(1) sözcüğünün etimolojik izahını *çay-ın+a- olarak yapmıştır (2012: 110, 111).

¹ URL-1

“çay- fiili, Türk dilinin tarihî ses bilgisinde söz başında gerçekleşen y->ç- değişmesi (DLT II: 311) ve çiğne-(1) fiilinin içerdiği ‘ezmek, kırmak, parçalamak’ kavramı göz önünde tutularak ET yay- ‘yaymak, dağıtmak’ (OrhTG: 259) ~ yañ- ‘yaymak, dağıtmak, hezimete uğratmak’ (OrhTG: 258) ile birleştirilebilir.” (2012: 111)

“1. ayakla üstüne basmak; 2. ayakla veya tekerlekle altına alıp ezmek, ezip öldürmek; 3. mec. ezip perişan etmek, mahvetmek, harap etmek; 4. mec. gereken saygıyı göstermemek, hürmetsizlik etmek, hiçe saymak, ihlal etmek” anlamlarıyla verdiği çiğne-(2) sözcüğünün ise etimolojik izahını *çığ+a-n- olarak yapmıştır (2012: 112, 113).

“Çağatay Türkçesinde tanıklanan çıkan- ‘çiğnemek, ayaklar altında çiğnemek’ (ML: 113) < çıka-n- < çıka- ‘çiğnemek, pâymâl etmek, yençmek’ (ŞS: 162) verilerinin ışığında TT çiğne (2) fiilinin, çıkan- ~ çığan- (öze dönüşlü) fiilinin göçüşmeli biçimi olduğunu ileri sürebiliriz. ... Çağataycada tespit edilen çıka- ~ çığa- fiilinin kökünü Türkiye Türkçesi ağızlarında buluyoruz: çığ (IV) ‘sınır’, çığ (VI) ‘kar üzerindeki ayak izi’ kökünden +a- ve -n- ekleriyle genişleyen çığan- (~çıkan-) fiili, göçüşmeye uğrayıp incelenerek çiğne- (2) biçimini almıştır.” (2012: 113).

Değerlendirme

Yukarıdaki yaklaşımlar dikkate alındığında; **1.** Vambery, Clauson ve Güngördü’nün “dişler arasında çiğnemek” ve “ayakla veya tekerlekle ezme” anlamlarına dayalı olarak farklı kökene dayalı sesteş iki farklı çiğne- (çiğne⁻¹ ve çiğne⁻²) kabul ettikleri görülür. **2.** DTS ve OTWF’de, Eski Türkçede sözcüğün ‘nakış işlemek’ anlamı üzerinde durulmuştur. **3.** Tietze ve Nişanyan, sözcüğün Orta Türkçe ve Çağataycada çayna- şeklinde görüldüğüne dikkat çekmişlerdir. **4.** Gülensoy ise sözlüğünde sözcüğe Vambery, Clauson ve Güngördü gibi sesteş iki farklı çiğne- maddesi altında yer vermiştir. Ancak iki maddede de sözcüğün etimolojik izahı aynıdır.

Sözcüğün izlerini tarihî lehçelerde aradığımızda Nişanyan ve Güngördü’nün ileri sürdüğü gibi sözcüğün tanıklandığı ilk örnek Mukaddimetü’l-Edeb’deki *çaynap* (Yüce, 2014: 69) örneği değil, Eski Uygur Türkçesi döneminde görülen *çiknemiş* (Tezcan, 1975: 32) ve Dîvânü Lugâti’t-Türk’te görülen *çigne-* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 473) örnekleridir.

Sözcüğün tarihî lehçelerdeki kavram alanına bakıldığında şu verileri saymak mümkündür:

Eski Uygur Türkçesi: **çığ-**: aganta etmek, sıkı bağlamak (Wilkens, 2021: 227), **çığru-**: aşağı basılmak (Wilkens, 2021: 227), **çığruk:** sıkıştırılmış yer (Wilkens, 2021: 227), **çığil-**: engellenmek, aganta edilmek (Wilkens, 2021: 231), **çığin:** ipek, kenevir, altın diba, ipekten, altın dibadan (Wilkens, 2021: 231), **çığine-~çığ(i)ne-**: altın iplikle işlemek (Wilkens, 2021: 231), **çığinlig:** ipekten, kenevirden (Wilkens, 2021: 232).

Karahanlı Türkçesi: **çığ:** göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 400), **çığ-**: (yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 237), **çığıl-**: (bohça vb. şeyler ip vb. şeylerle) bağlanmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 271), **çığrit-**: (bir şeyi) sertleştirmek; sıkıştırıp sertleştirmek; (birini) dayanıklı hale getirmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 337), **çığru-**: sertleşmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 467), **çığruk:** çiğnenerek, sıkıştırılarak sertleşmiş, sert (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 205), **çığil-**: (düğüm) sağlamlaştırılmak; (ip) düğümlenmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 271), **çigne:** Yağma lehçesinde tapan, sürgü (Tohumu örtmek ve toprağı düz hale getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası) (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 188), **çigne-**: toprağı düzeltmek üzere sürgü hazırlamak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 473), **çikten:** eyer örtüsü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 188), **çit:** üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 396),

çikne-: sıkı dikmek, altın tel ile ipek kumaş üzerine nakış işlemek; yere sürgü çekmek (Arat, 2018: 672).

Harezmi-Kıpçak Türkçesi: **çayna-**: kemirmek, çiğnemek (Yüce, 2014: 69), **çaynam**: lokma, parça (Yüce, 2014: 46, 79), **çeyne-**: çiğnemek (Eckmann, 2014: 25), **çeynem**: lokma, küçük parça (Eckmann, 2014: 295), **çiyme-**: dişle ezmek, çiğnemek (Battal, 1934: 25), **çayna-**: çiğnemek (Argunşah-Güner, 2015: 164).

Çağatay Türkçesi: **çakna-**: çiğnemek, münkalıb olmak, divrilmek, karışmak (Durgut, 1995: 298), **çayna-**: çiğnemek (Durgut, 1995: 303), **çig**: kamış ve hasırdan örme çit, sinek girmemek üzere kumaş ve hasırdan kapı perdesi (Durgut, 1995: 289), **çigin**: bohça (Durgut, 1995: 327), **çika-**: çiğnemek (Durgut, 1995: 327), **çikan-**: çiğnemek, ayaklar altında çiğnemek (Ünlü, 2013: 244), **çiy**: kamışdan der-perde (Durgut, 1995: 332), **çigin**: küçük bohça (Ünlü, 2013: 249), **çigin**: bend, düğüm (Durgut, 1995: 329).

Eski Oğuz Türkçesi: **çig**: hasır (Kanar, 2018: 172), **çiğlet-**: çiğnetmek (Kanar, 2018: 175), **çiyme-**: ısırarak (Kanar, 2018: 176), **çiynem**: çiğneme (Kanar, 2018: 176), **çeyne-**: çiğnemek (Acar, 2018: 347), **çeyne-**: çiğnemek (Yılmaz-Demir-Küçük, 2013: 265).

Buraya kadarki verilerden hareketle şunlar söylenebilir:

1. Sözcük Eski Türkçe döneminde çikine-~çikne-~çiğne- biçimlerinde tanıklanabilmektedir. Sözcüğün Eski Türkçede temel anlamı “altın iplikle nakış işlemek”tir. Sözcük daha sonra buradan “düğümü sıkılaştırmak suretiyle baskılamak” şeklinde ikinci bir anlam kazanmıştır. DLT’de karşımıza çıkan çigne-: toprağı düzeltmek üzere sürgü hazırlamak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 473) maddesinde de sözcüğün sıkılaştırmak/baskılamak anlamı üzerinden “toprağı ezmek/toprağı çiğnemek” anlamı kazandığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde sözcüğün günümüzde temel anlamı olarak karşımıza çıkan “ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezmek, öğütme” anlamını Orta Türkçe devrinde kazandığını görmekteyiz. Öyle ki Kamus-ı Türkî’de de *çiğne-* sözcüğünün birinci anlamı “ayakla basmak, ayak altında ezmek, pây-mâl etmek”, ikinci anlamı “kahır ve tazyik altına almak”, üçüncü anlamı ise “yemek üzere ağza alınan şeyi dişle kırıp ezmek” olarak geçmektedir (Şemseddin Sami, 2019: 217).²

2. Vambery, Clauson ve Güngördü gibi araştırmacıların sesteş iki farklı sözcük (çiğne⁻¹ ve çiğne⁻²) kabul etme yoluna gitmelerine; sözcüğün günümüzde “dişler arasında ezmek” temel anlamıyla ilk olarak Orta Türkçe devrinde *çayna-* biçiminde geniş ve kalın ünlülü biçimde karşımıza çıkması ve Eski Türkçedeki *çiğne-* örneklerinin ise “altın iplikle nakış işlemek” gibi bir anlamı karşılıyor olması gerekçe gösterilebilir.

3. Sözcüğün Orta Türkçe devrinde Mukaddimetü’l-Edeb ve Codex Cumanicus’ta *çayna-* olarak karşımıza çıkması ve akabinde Çağatay Türkçesinde de *çakna-* ve *çayna-* şekillerinin bulunması, Kıpçak kolunda sözcüğün ünlülerinin düzlük-genişlik eğilimi gösterdiğini düşündürtebilir. Nitekim *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*’nde de “(ağızla) çiğnemek” anlamındaki sözcüğün diğer lehçelerdeki biçimleri şu şekildedir: Azerbaycan Türkçesi: **çiy-nämäk**; Türkmen Türkçesi: **çeynemek**; Kazak Türkçesi: **şaynav**; Kırgız Türkçesi: **çaynō**; Başkurt Türkçesi: **säynäv**; Tatar Türkçesi: **çäynäv**; Özbek Türkçesi: **çäynämäk**; Y. Uygur Türkçesi: **çaynımak** (1991: 132). Kırgız ve Kazak Türkçelerinde sözcüğün ünlülerinin düz-geniş olması da Kıpçak kolunda böyle bir eğilim bulunduğunun göstergesi sayılabilir.

Öneri

Sıralanan veriler doğrultusunda Türkiye Türkçesindeki *çiğne-* sözcüğünün Eski Türkçe *çikne-*’ten geldiği söylenebilir. Sözcüğün Türkiye Türkçesinde temel anlamı “ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezmek” iken Eski Türkçede böyle bir anlama karşılık gelmemektedir. Sözcük Eski Türkçede “altın iplikle (nakış)

² Şunu da belirtmek gerekir ki Eski Türkçede “dişler arasında ezmek/çiğnemek” anlamları için *kewşe-* (geviş getirmek) fiili bulunmaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 469).

işlemek” anlamındadır. Fakat sözcüğün Eski Türkçede ve Türkiye Türkçesindeki temel anlamı arasında semantik olarak “sıkıştırmak suretiyle baskıya maruz bırakmak” gibi bir anlam ilgisi bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda düşünüldüğünde sözcüğün etimolojik tahlili için şöyle bir çözümleme yapmak mümkündür: *çık-~çığ-(ı)n+a- > çığına- > çigna- > çığna- > çığne-. DLT’de “(yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak” anlamında çığ- sözcüğü geçmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 237; Clauson, 1972: 405). çığ- sözcüğüne eylem sonucu bildiren adlar türeten -n fiilden isim yapma ekinin (Erdal, 1991: 300; Tekin, 2016: 89, Eraslan, 2012: 107) eklenmesiyle elde edilecek çığın sözcüğünün “bağlanan, bağlanmış, nakış işlenmiş, sıkıştırılmış” gibi anlamları karşılması beklenir. çığ- fiilinden -n ekiyle türetilmiş sözcükleri tarihi lehçelerde ve Türkiye Türkçesinde bulabilmekteyiz: çigin: ipek kumaşı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 473), çığın: bohça, dört ucu bir yere gelmiş ve dökülmüş ufak bohça (Durgut, 1995: 327), çıkın: bir beze sarılarak düğümlenmiş küçük bohça, çıkı (TS, 2019: 531). çığın sözcüğünden ise geçişli ve geçişsiz eylemler türeten +A- isimden fiil yapma eki (Erdal, 1991: 418; Tekin, 2016: 84, Eraslan, 2012: 113) ile türetilen çığına- sözcüğü elde edilmiştir. -n ekinin yardımcı ünsüzü düz-dar /ı/ sesi orta hecede kalan vurgusuz ünlü olduğundan düşmüş ve sözcük çigna-biçimine gelmiştir.

Tarihi lehçelerdeki; çıgru-: aşağı basılmak (Wilkens, 2021: 227), çıgruk: sıkıştırılmış yer (Wilkens, 2021: 227), çigil-: engellenmek, aganta edilmek (Wilkens, 2021: 231), çigin: ipek, kenevir, altın diba, ipekten, altın dibadan (Wilkens, 2021: 231) çiginlig: ipekten, kenevirden (Wilkens, 2021: 232) çığ: göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 400) çıgil-: (bohça vb. şeyler ip vb. şeylerle) bağlanmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 271), çıgrıt-: (bir şeyi) sertleştirmek; sıkıştırıp sertleştirmek; (birini) dayanıklı hale getirmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 337), çıgru-: sertleşmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 467), çıgruk: çığnenerek, sıkıştırılarak sertleşmiş, sert (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 205), çigil-: (düğüm) sağlamlaştırılmak; (ip) düğümlenmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 271) çikten: eyer örtüsü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 188), çit: üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 396), çikne-: sıkı dikmek, altın tel ile ipek kumaş üzerine nakış işlemek; yere sürgü çekmek (Arat, 2018: 672) çığ: kamış ve hasırdan örme çit, sinek girmemek üzere kumaş ve hasırdan kapı perdesi (Durgut, 1995: 289), çığın: bohça (Durgut, 1995: 327), çika-: çığnemek (Durgut, 1995: 327) çıy: kamışdan der-perde (Durgut, 1995: 332), çigin: küçük bohça (Ünlü, 2013: 249), çigin: bend, düğüm (Durgut, 1995: 329) çığ: hasır (Kanar, 2018: 172) gibi veriler de sözcük tabanı ve türevlerinin “nakış işlemek, bağlamak, düğümlenmek, sıkmak” anlam eksenini etrafında şekillendiğini göstermektedir.

çığın~çigin, çigna-~çığne- dönüşümleri için ise Eski Türkçede ve ağızlarda söz içindeki /ı/ ve /i/ seslerinin bir standardının olmadığı ve birbirinin yerini alabildiğini belirtmek gerekir. Bu tür sözcüklere tarihî lehçelerden ve Derleme Sözlüğü’nden şu örnekler getirilebilir:

çıgil- ~ çigil-: bağlamak, düğümlenmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 271)

çıt ~ çit: çit, parmaklık (Wilkens, 2021: 231; Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 140)

çıt ~ çit: çit (DS, 2019: 1192, 1239)

çız- ~ çiz-: çizmek (Ünlü, 2012-2: 137)

çız- ~ çiz-: çizmek (DerS, 2019: 951, 1253)

çığıt ~ çığit: çığit, çekirdek (DerS, 2019: 1162, 1209)

çığnak ~ çığnek: ayakaltı, yol üstü (DerS, 2019: 1163, 1210)

çım- ~ çim-: yıkanmak (DerS, 2019: 1178, 1224)

Tarihî lehçelerdeki şu verilerden hareketle de sözcük tabanını ünlü ile biten tek heceli *çı- köküne indirmek mümkün olabilir:

çığ: 1. göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 400). 2. kamış (Wilkens, 2021: 227). *çıl- tabanı üzerine *aç-(ı)g*, *as-(ı)g*, *biti-g*, *çız-(ı)g*, *öl-(ü)g tap-(ı)g* sözcüklerindeki gibi eylem sonucu bildiren adlar türeten -g fiilden isim yapma eki (Erdal, 1991: 172; Tekin, 2016: 87, Eraslan, 2012: 105) gelerek türetilmiştir.

çık: kapı perdesi (Wilkens, 2021: 227). *çıl- tabanı üzerine *agru-k*, *bulga-k*, *kerge-k*, *tanu-k*, *yaru-k* sözcüklerindeki gibi eylem sonucu bildiren adlar ve sıfatlar türeten -k fiilden isim yapma eki (Erdal, 1991: 224; Tekin, 2016: 88, Eraslan, 2012: 106) gelerek türetilmiştir.

çıp: ince dal (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 139). *çıl- tabanı üzerine *ko-p* sözcüğündeki gibi zarf türeten(?) -p fiilden isim yapma eki (Tekin, 2016: 90) gelerek türetilmiştir.

çit: 1. üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 396), 2. kamış veya dikenden yapılan çit (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 140). *çıl- tabanı üzerine *boşgu-t*, *çök-(ü)t*, *kon-(u)t*, *öl-(ü)t*, *yan-(u)t* sözcüklerindeki gibi eylem adları veya geçişli eylemlerin nesnesine, geçişsiz eylemlerin de öznesine işaret eden isimler türeten -t fiilden isim yapma eki (Erdal, 1991: 308; Taş, 2015: 173, Eraslan, 2012: 108) gelerek türetilmiştir.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde temel anlamı “ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezme, öğütmek” olan *çiğne*-sözcüğü tarihî lehçelerde ilk olarak Küentso Biyografisinin X. bölümünde *çikne*- biçiminde tanıklanmıştır. DLT’de *çikne*- olarak karşımıza çıkan sözcük Eski Türkçede “altın ipekle kumaş üzerine tasvir işlemek” anlamındadır. Aynı zamanda DLT’de “toprağı düzeltmek üzere sürgü hazırlamak” anlamında kaydedilen bir *çigne*- sözcüğüne de rastlanır. Sözcüğün Eski Türkçede birinci anlamı “altın iplikle nakış işlemek” ikinci anlamı “toprağı sürmek üzere sürgü hazırlamak”tır. Sözcük, “dişler arasında sıkıştırmak” anlamını Orta Türkçe döneminde kazanmıştır. Dolayısıyla sözcüğü DLT’de görülen *çığ*:- (yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak fiiline dayandırmak mümkündür. *çığ*- fiilinden -n fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş bohça anlamına gelen *çığın*, *çigin*, *çıkın* sözcükleri hem tarihi lehçelerde hem de Türkiye Türkçesinde tanıklanmaktadır. *çığın*, +A- isimden fiil yapma ekinin eklenmesiyle de önce *çığına*- daha sonra vurgusuz orta hece vokalinin düşmesiyle *çigna*- olmuştur. Eski Türkçede ve günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında söz içi /ı/ ve /i/ seslerinin bir standardının olmadığından bu sesler sözcük içinde birbirinin yerini alabilmektedirler. Standart Türkçede sözcük *çiğne*- iken ağızlarda *çığna*- biçimine de hâlen rastlanmaktadır.

Kısaltmalar

TS: Türkçe Sözlük

Çağ: Çağatayca

Osm: Osmanlıca

DLT: Dîvânu Lugâti’t-Türk

KB: Kutadgu Bilig

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

DTS: Drevnetyurkskiy Slovar

OTWF: Old Turkic Word Formation

Kaynaklar

- Acar, E. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir nehcü'l-ferâdîs*. Gazi Kitabevi.
- Arat, R. R. (2018). *Kutadgu bilig*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Argunşah, M. - Güner, G. (2015). *Codex Cumnicus*. Kesit Yayınları.
- Battal, A. (1934). *İbnü-mühennâ lûgati*. Devlet Matbaası.
- Boeschoten, H. (2023). *A dictionary of early middle Turkic*. Brill.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press.
- Derleme sözlüğü - II*. (2019). TDK Yayınları.
- Drevnetyurkskiy slovar*. (1969). Leningrad.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-ferâdîs*. TDK Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânu lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kutadgu bilig grameri fül*. Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach to the lexicon Vol. I-II*. Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. TDK Yayınları.
- 14 Gülensoy, T. (2018). Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Güngördü, E. (2012). *Köken bilimlik çözümler-I. Gazi Türkiyat*, 1 (10), 109-126.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi grameri*. TDK Yayınları.
- Kanar, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. Say Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. (1991). Kültür Bakanlığı.
- Nalbant, M. V. (2008). *Divanü lugâti't-Türk grameri-I İsim*. Bilgeoğuz Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2019). *Kamus-ı Türkî*. TDK Yayınları.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. TDK Yayınları.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang biyografisi X. Bölüm*. Ankara.
- Tietze, A. (2021). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (İkinci Cilt)*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkçe sözlük*. (2019). TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012-2). *Harezmi Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012-1). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches wörterbuch der Turko-Tatarischen sprachen*. F. A. Brockhaus.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Universitätsverlag Göttingen.

Yılmaz, E., Demir, N. ve Küçük, M. (2013). *Kısas-ı enbiya*. TDK Yayınları.

Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l edeb*. TDK Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cigne>- Erişim Tarihi: 22.06.2023.

Mancılı Ata: İlahi Pınarları ve Mezarları ile Kırgızların Kutsal Ziyaret Yeri

Ezgi Oya Gümüş^a

^a YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri, Hacettepe Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi
Geliş:
17.05.2023
Kabul:
30.06.2023

OPEN ACCESS

Öz

Kırgızlar geçmişten günümüze kadar daima ata baba ve ata enelerine bağlı kalmış; atalarının ruhlarının kendilerini koruduklarına, güç, sağlık verdiklerine inanmışlardır. Bu nedenle “Ata babalarımızdın arbaktarı bizdi koldosun” yani “Ata babalarımızın ruhları bizi korusun” şeklinde dua etmektedirler. Ayrıca “Atababalarımızdın Arbaktarı iraaızı bolboso, Alla Taala iraaızı bolboyt” “Atalarımızın ruhları razı olmazsa Allah da razı olmaz” demektedirler. Kırgızlar kahraman olarak gördükleri atalarının mezarlarının ve mezar başındaki pınarların olduğu yerleri kutsal saymaktadırlar. Gündelik hayatlarında atalarının ruhlarına dua etmek, onlara tazim sunmak, kutsal mekânlara gitmek, dilek dilemek, kurban kesmek çok önemlidir. Bu nedenle Kırgızistan’da çok sayıda ata mezarı, adak yeri ve kutsal mekân bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Kırgızlar tarafından kutsal olarak kabul edilen Mancılı Ata içerisinde yer alan mezarları, pınarları ve kültürel unsurları tespit etmektir. Aynı zamanda detaylıca pınar ve mezarlar etrafında yapılan ritüel ve dini uygulamalar ele alınarak işlevleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler:

Kırgızistan
Mancılı Ata
Kutsal Mekân
Kutsal Pınarlar
Aziz Mezarları
Ritüel- Dini Uygulamalar

©Atıf Bilgisi:

Gümüş, E. O. (2023). Mancılı Ata: İlahi pınarları ve mezarları ile Kırgızların kutsal ziyaret yeri. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 16-29.

Mancılı Ata: The Sacred Place of Kyrgyz with its Holly Springs and Tombs

Ezgi Oya Gümüş^a

^a YÖK 100/2000 Doctoral Scholar, Hacettepe University

Article Information

Article History

Received:

17.05.2023

Accepted:

30.06.2023

Abstract

The Kyrgyz have abided by their ancestors from past to present and have believed that the spirits of their ancestors protect them and give poverty and health. Therefore, they pray as “*Ata babalarıbizdın arbaktarı bizdi koldosun*” i.e., “Spirits of our ancestor fathers protect us”. They also say that “*Atababalarıbizdın Arabaktarı ıraazı bolboso, Alla Taala ıraazı bolboyt*” i.e., Allah is not pleased unless the spirits of our ancestors are not pleased. The Kyrgyz consider the places where the graves of their ancestors, whom they see as heroes, and the springs at the head of the graves, are sacred. It is very important for them in their daily lives to pray to their ancestors' spirits, to honour them, to go to sacred spaces, to make wishes, to sacrifice animals for them. Therefore, there are lots of graves of their ancestors, places for religious offerings and sacred spaces in Kyrgyzstan. At the same time, detailed information will be given about the ritual and religious practices and functions around the fountains and tombs.

Keywords:

Kyrgyzstan

Manjly-Ata

Holy Place

Sacred Springs

Saint's Tombs

Ritual- Religious Practices

©Cite:

Gümüş, E. O. (2023). Mancılı Ata: The sacred place of Kyrgyz with its holly springs and tombs. *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 16-29.

Giriş

Mancılı Ata, ziyaretçilerin öncelikli olarak sağlık kazanmak, ata ruhlarına dua etmek, kadınların da çocuk dilemek için gittikleri, içerisinde mezar ve bulakların olduğu Kırgızlar tarafından kutsal olarak görülen bir mekândır. Kutsal mekânın bulunduğu vadi Isık Göl'ün "Ысык-Көл" güneyinde yer alan Bökönbayev "Бөкөнбаев" şehrinde 10 km uzaklıkta, Касы Сай "Кажы Сай" ve Тон "Тоң" köyleri arasındadır. Denizden yaklaşık 600-700 metre yükseklikteki vadide Kekilik "Кекилик" nehri bulunmaktadır (Asankanov vd., 2016: 466). Mancılı Ata'nın yüksek kesimlerinden bakıldığında Isık Göl görülmektedir. Isık Göl'den bakıldığında Mancılı'daki kutsal pınarlar ve mezarlar görülememektedir. Vadinin içerisine doğru ilerlendiğinde Mancılı çorak vadinin içerisinde saklı bir cennet olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ana girişte kiril harflerle "Манжылы" Mancılı yazmaktadır. Ata ibaresi ise kutsal mekânın ana girişinde asılı olan tabelada "Mancılı Ata / Манжылы-Ата" olarak yazmaktadır. Mancılı¹ kelimesi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. "Mancılı Ata eski inanışlara, göre sığır yetiştiricilerinin, göçebelerin koruyucu atası, pıridir"². Günümüzde ölmüş olan ata babaların ruhu ve içerisinde yer alan pınarlar, mezarlar sayesinde dilekleri gerçek kılan, sağlık kaynağı pınarlarla kaplı kutsal bir mekândır.

Fotoğraf 1. Mancılı Ata Kutsal Mekânının girişi (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

Mancılı halk arasında "Ata Mazar", Kutsal Ata mezarı olarak da anılmaktadır. "Kırgız Türkçesi'nde, evliya karşılığında "ata", "ata- baba", "pir" kelimeleri kullanılmaktadır" (Dıykanbaeva, 2009:260). Mancılı da kutsal olarak kabul edilen bir kahraman ata babadır. Mancılı'da yaşadığı var sayılan Moyt Ake³, Çonmurun Uulu gibi kahramanlar, Bugu Ene "Буру Эне" / Geyik Ana gibi doğaüstü varlıklara ait mezarlar da bulunmaktadır. Türkistan coğrafyasında "dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilahilik timsali kabul edilmiş, bu yüzden de insanüstü varlıkların, ilahların mekânı olarak düşünülmüştür" (Ocak, 2002: 114). Kırgızlar da diğer Türk soylu halklarda olduğu gibi "dini inanışları gereği yaşlılara büyük saygı göstermekte, onları öldükten sonra bile aralarında yaşayan diriler olarak kabul etmektedirler" (Erdem 2000: 194).

¹ Isık Göl'ün güney kıyısındaki bu mezar eskiden Mancılı-Ata denirdi. Bu bizce doğru değildir. Mancı kelimesi şu anda Kırgız dilinde kullanılmamaktadır, ancak Hakas dilinde Mançı "Манчы" "lenta na shamanskom kostyme / ritüel Şaman kostümü" anlamına gelmektedir. Bundan dolayı burada yaşayan kadim atamızın, bakşının (şamanın) kıyafetleri giydiği ve bundan dolayı kutsal mezarın adının Mancılı (Mancılıu) Ata olduğu varsayılabilir." URL-1.

² URL-2.

³ Ake, "Аке" baba, ata, yaşça büyük olanlara karşı saygı cümlesi (Yudahin, 2011: 12). Kırgızlarda diğer milletlerde olmayan bir baba olgusu vardır. Akelerin 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başına kadar geçen iki buçuk asırda yaşadığı bilinmektedir. Akeler'in belirli bir bölgeye, Issyk-Kul gölü kabilelerine özgü bir fenomen olduğunu ve yaklaşık 150 yıllık bir süre boyunca faaliyetlerinin sadece Kırgız halkının siyasi ve kültürel yaşamında büyük önem taşımaktadır. Akeler kamu diplomasisi ve kamu pedagojisinde etkindir. Akeler, insanların davranışlarını ölçebildiği, inançlarını karşılaştırabildiği, analiz edebildiği eşsiz olgulardan biridir." URL-3.

Kırgızların inançlarına göre “Ata (baba) kelimesinin kozmogonik bir “koruyucu” anlamına gelmektedir”⁴. Koruyucular aynı zamanda kutsal mekânın iyeleridir.⁵ İyeler insanlara aynı zamanda sağlık da vermektedir. Sağlık kutsal sayılan pınarlardan içilen sularla gelmektedir. Kırgızlar için kutsal mekânlardan ve pınarlardan çocuk dileme çok önemlidir. Bu aslında çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Manas Destanı’nda Yakup Han karısına şöyle seslenmektedir.

On dört yıl alalı, anne dahi olamadı,

Kutsal bir yere gidip, adım bile atmadı,

Kutsal pınara gidip, yanına bile yatmadı,

Bir elmanın altına giderek oynamadı,

Kısırlıktan kurtulup, kutlu yol bulamadı!... (Ögel, 2014: 458)

Kırgızlar, Mancılı ataya öncelikli olarak sağlık dilemek, çocuk istemek ve sonrasında diğer birçok farklı nedenlerle gelmektedirler. Mancılı Ata’ya ziyaretlerin nedenlerini dile getiren sözlü halk ürünü olan atasözleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki “*Bala surasan Mancılığa bar, baş surasan Moyt Akege bar / Çocuk istersen Mancılı’ya, baş istersen Moyt Ake’ye git*” (Kaybılda Uulu, 2011: 468) şeklindedir. Bir diğeri de “17. yy yaşamış olan Karga Ake tarafından söylendiği belirtilen; Joo kūsösön Jongorgo⁶, barasın, bala kūsösön, Mancılığa barasın / Eğer düşman istersen Jongorgo gidersin. Eğer çocuk istersen Mancılı Ata’ya gidersin (Aitpaeva ve Egemberdieva, 2009: 97) şeklindedir. Bu atasözü aynı zamanda Kırgızlarla Çinliler arasındaki savaşlara ve düşmanlığa da gönderme yapmaktadır.

Mancılı Ata’da Yer Alan Kutsal Bulaklar/Pınarlar

Eski Türk inançlarında kutsal mekânlar gibi “mezarlar, eski binalar, mezar tepeleri, mezarlıklar, türbeler, ağaçlar, kayalar, dağlar, göller, kaynaklar (bulak / Pınar) vd. unsurlar da hac nesnelere olabilmektedir” (Aitpaeva ve Egenberdieva 2015:235). Kırgızlar için atalarının mezarlarının olduğu yerler kadar mezarlıktaki bulaklar da kutsaldır. Bu yerler “ıyık cer”, “kutsal yer” olarak adlandırılmaktadır. “Günümüzde Kırgızistan’da bulunan kutsal mekânları iki türe ayırabiliriz. Tabiatta oluşan mezarlar: pınarlar, dağlar, ormanlar, taşlar, kayalar, ağaçlar, göller vb. İnsanlar tarafından oluşturulan mezarlar: kutsal, evliya, pirlerin, peygamberlerin, ulu insanların mezarları, şehitlerin mezarları” (Dıykanbaeva, 2009: 261) şeklindedir. Halk inançlarına göre yer-su ruhlarına karışan ölmüşler bedenlen var olmasalar da ruhen canlıdır. Her şeyi canlı görme, inancı da animizmden köken almaktadır. “Var olan her şeyin bir ruhu vardır. Bu ruh ölebilir (...) ancak otlar, ağaçlar, taşlar, dağlar, her şey yaşar” (Roux 2005: 35) anlayışından oluşan bir inançtır. “Herhangi bir şifalı su kaynağı gibi, Kırgızların geleneksel görüşlerinde Mancılı Ata, koruyucu ruhların, bakıcıların yaşam alanıdır” (Pavlichenko, 2017: 337). Mancılı Ata içerisinde pirin, erenlerin olduğu, ziyaretçisine sağlık, sıhhat, bebek, erkek evlat sağlıklı doğum ve arzulanan şeyleri veren kutsal pınarlar, mezarlar bulunmaktadır. Bulakların şu an ki sayısı dokuzdur. Bir zamanlar Mancılı’da çok daha fazla sayıda kaynak olduğuna dair bilgiler aktarılmaktadır. “Hikâye anlatıcısı Almabekov Kasmalı tarafından çeşitli hastalıklara yardımcı olan Mancılı Ata mezarında kırk kadar kutsal kabul edilen pınarlar olduğu aktarılmıştır” (Aitpaeva ve Egenberdieva 2015: 43-44). Su yerden çıkar ve tekrar içine sızar. Her baharın

⁴ URL-4.

⁵ İye, İge, sahip, iye, bey, peri ruh (Bayat ve Aliyeva 2008: 98).

⁶ Jungar, Çungar Hanlığı, Cungar. Kuzey Moğolistan göçebe boylarından Oyratlar (Kalmuklar) ilk başlangıçta Kuzey Moğolistan’da Cungiariya adıyla bilinmektedir. Kelime anlamı “sağ kol” manasına gelmektedir. Asya’nın yarı göçebe boylarıyla sınırda yaşamaktaydılar. XV. yüzyılda Oyratların ünlü önderi Esen-Tayşi’ye bütün Moğolistan bağlıydı (Saparaliev, 2006: 211).

kendi adı, kendine has tadı ve çeşitli hastalıklara şıfası vardır” şeklinde bilgiler yer almaktadır. “şamanist Türklerin inanışlarına göre her dağın, her kutlu pınarın, göl ve ırmakların, kutlu ağaç ve kayaların ‘izi’leri (yani sahipleri) vardır” (İnan 1962: 39). Mancılı’da yer alan her bir pınarın ve mezarın da kendine has bir adı ve faydası bulunmaktadır. Ziyaret yerinin girişinde yer alan üç dilde Rusça, Kırgızca ve İngilizce olarak yazılmış mezar ve bulak adları yer almaktadır. Kırgızca yazılmış olan tabelada yer alan isimler sırasıyla şu şekildedir. “Mancılı Ata Bulak”, “Umay Ene Bulak”, “Maytik Dubana”, “İlim / Bilim Bulak”, Bugu Ene, Aziz Mezarı, Üybüö Mezarı, Bala Mazarı, Aziz Mezarı, Üybülö Mezarı.

Mancılı Ata’da Yer alan Umay Ene Bulağı

Mancılı Ata’da iki adet dişil gücü temsil eden bulak bulunmaktadır. Bunlardan ilki kutsal varlık Umay Ene’ye diğerisi ise Bugu Ene’ye aittir. Umay Ene’ye ait iki kaynak bulunmaktadır. Her ne kadar kutsal mekânın adında “Ata” yani erkek olan büyük kişi unvanı olsa da Umay Ene ile karşılaşmamız önemli bir ayrıntıdır. Dişi varlıkları temsil eden bulaklar geçmişten gelen inançların, anaerkil dönem izlerinin hâlâ Kırgızların arasında yaşadığının göstergesidir. “Kırgızlar, İslamiyet’i kabulden önce, Tanrıya (Tengir), ata ruhlarına (arvah), yer-su (eer-suu: kutsal dağ, orman, su v.b.) ruhlarına, ocağın ve çocukların koruyucusu kabul edilen Umay Ene’ye kurban sunmuştur” (Arık, 2005: 158). Mahmut Kařgari’nin Divan-ü Lügat-it Türk adlı eserinde Umay hakkında bir de atasözü bulunmaktadır. “*Gadın Umayga tapınsa ođul bulur*”. *Umayga yalvaran kadın ođlu uşağı olur. Kadınlar Umayı uğurlu sayırlar*” (Esger, 2006: 182). Umay Ene İslamiyet ile eski Kırgız Türk inançlarının hala iç içe yaşadığının da göstergesidir. Umay Ene bulağı da en az saygı duydukları ataları kadar kutsal ve değerlidir. “Umay çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıdır” (İnan, 2015: 34). Kırgız Türkü kadınlar Mancılı Ata’ya gittikleri zaman Umay Ene’den çocuk isterler. “Umay’ın anaerkil dönemdeki birincil rolünü ve özellikle “yaratmayı” ilham etmesi bakımından yaratıcı güçle-dişilik ve kadınlık arasında kurulan ilişkinin izlerinin devam etmekte olduğu görölmektedir” (Çobanoğlu; 2016: 23). Ziyaretçiler daha uzun, sağlıklı ve çocuklu hayat sürmek için Mancılı’ya gitmektedirler. Mancılı Ata’da bulaklar aynı zamanda halk tıbbı açısında hekimlik görevi görmektedir. Emçiler⁷, çocuğu tedavi ederken “menin kolum emes, Umay Ene’nin kolu “benim elim değil Umay Ana’nın eli”, ya da Teñirdin buyruğu menen “Tanrının isteği üzerine” gibi sözleri sık kullanmaktadırlar (Orozobaev, 2010: 249).

Fotoğraf 2. Mancılı Ata Umay Ene Mezarı Bulağı Kırgız-Türk ziyaretçiler Meerim İmaşkızı ve Nuray Kayıkçı anneler (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

⁷ Emci, otacı, doktor (Çankaya, 2014: 648).

Mancılı Ata'da Yer Alan Diğer Bulaklar

Mancılı Ata'da yer alan bulakların, mezarların ve işlevleri kutsal mekânın girişindeki tabelada Kırgızca olarak yazmaktadır. Tabelada yer alan bulak ve mezarların işlevleri şu şekildedir; **Mancılı Ata**, “Манжылы Ата”; Kişide dinginlik, doğayla uyum, canlanma sağlar. Yaşam süresinin uzamasına, kalp ve cilt hastalıklarıyla savaşmaya yardımcı olur. Böbrek ve karaciğer sorunları tansiyonu dengeler. **Umay Ene**, “Умай Эне”; tüm çocukların koruyucusudur. Sindirim sistemi problemlerine, göz sorunlarına, endokrin sisteme yardımcı olur. **Maytik Dubana (İkizler)**, “Майтик-Дубана (Эгиздер)”; bu bulakta iki kaynak bulunmaktadır. Maytik Dubana kişisel auranın geri kazanılmasına yardımcı olur. Benliği geliştirir. **1. Kaynak**; Metabolizmik, nörolojik hastalıkların iyileştirir. Kötü alışkanlıklardan (alkolizm, uyuşturucu bağımlılığı, sigara) kurtulmaya yardım eder, üro genital problemlere çözer. **2. Kaynak**; Endokrin sorunlarına yardımcı olur. **Bilim**, “Илим”; Yaratıcı insanların patronu iç görü ve aydınlanma sağlar. Dilekleri gerçekleştirir. Yaratıcı gelişime katkıda bulunur. **Bala**, “Бала”; Çocuk bulağı, kısırlık tedavisine, gebe kalmaya ve doğum sürecine yardım eder. Çocukluk çağı hastalıkları, kulak sorunları, kekemelik, çürük tedavisine yardım eder. Nazara karşı korur. **Bugu Ene**, “Бугу Эне”; Geyik Anne. Bu bulakta da iki kaynak bulunmaktadır. Genel sağlığın iyileştirilmesine yardımcı olur, Kişinin dünyayla ve kendisiyle uyum içinde olmasını sağlar. **1. Kaynak**; Kısırlığın giderir. Kadın hastalıklarına, karaciğer ve sindirim sistemine yardımcı olur. **2. Kaynak**; Göz sağlığını korur. **Aziz**, “Азиз”; Dindarlık, insanlara saygınlık, yücelik verir. Vücudu temizler ve enerji verir. Baş ağrısı sinir bozukluklarını iyileştirir. Bulakta yer alan çamur eklem rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılacaktır. **Üybülö**, “Үй-бүлө”; aile, aile kurmaya yardım eder. Ailede huzuru ve iç uyumu sağlar.

Fotoğraf 3. Mancılı Ata'da bulunan Aziz mezarı bulağı (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

Ziyaretçiler tüm bu pınarlara giderek sağlık ve çocuk kazanacağına inanırlar. “Kırgızlarda çocuğu doğmayan veya çocuğu yaşamayan kadınlar ölen kaynatalarının kabrine giderek, orada bir gece kalır ve kurban keserler” (Arık, 2005: 160). Benzer şekilde ziyaretçiler dişi varlıklar olan Bugu Ene ve Umay Ene'nin mezarları olduğu varsayılan Mancılı'ya giderek dilekte bulunmaktadır. Bugu Ene ve Umay Ene'nin olmadığı yerlerde de yüce yüce görülen kaynata da kadınlara çocuk veren güçtür. Bugu ve Umay Eneler de tüm kadınların kaynatası, koruyucusu kutsal anası, kadınlara çocuk verecek olan ilahi varlıklardır.

Mancılı Ata'da Yer Alan Ata Mezarları

Mancılı Ata'da pirlerin, evliyaların ve aynı zamanda yaşamış olan bilge kişilerin / Ak sakalların da mezarları da bulunmaktadır. Türk soylu halklarda “Bir erenin dua ettiği, bir kahramanın öldüğü yerler de mezar olarak kabul edilir” (Pembeci, 2014:102). Mancılı'da yer alan bazı mezarların sahipleri belli iken

bazılarının sahipleri belli değildir. Mancılı’da kime ait olduğu belli olan mezarlar gibi belli olmayanlar da bulunmaktadır. “Dağların, yerden kaynaklanan ırmak ve suların, ağaçların, ormanların insan veya hayvan şeklinde beliren ruhları olduğu sanılıyordu. Ölmüş şöhretli kişiler de yer-su ruhlarına karışıyordu” (Esin 2001: 78). Yer-su ruhlarına karışan bu kişiler de ziyaretçilere koruyuculuk vermektedir. Mancılı’ya farklı zamanlarda gerçekleştirdiğimiz ziyaretler esnasında da üç numaralı fotoğrafta görüldüğü gibi mezar olduğu düşünülen taş yığıntılarının üzerine yeni taşların bırakıldığı görülmüştür. Türkistan coğrafyasının “Sibirya bölgesindeki dağ başlarında sıkça rastlanan ve obo, oba adı verilen taş yığınları yolcuların o yerin sahibine sundukları bir tür kurbandır” (Güngör 2012: 73). İki numaralı fotoğrafta görülen yığıntılar Oboo değildir. Mezar kalıntılarının üzerine sonradan koyulan bu taşların oboo⁸ oluşturma ritüellerinin izleri olduğu açıktır.

Fotoğraf 4. Mancılı Ata’da bulunan eski mezarın kalıntılarına bırakılan taşlar

(Fotoğraf: Bermet Malikova).

Kutsal mekânlara taş yığarak, taş fırlatarak ya da taşlara dilek ve arzu yazılarak sağlık, kuvvet güç dilemek Kırgızistan’da yer alan diğer kutsal mekânlarda özellikle Bişkek Şehrinin yakınlarında bulunan Taştar Ata / “Таштар Ата” kutsal mekânında da görülmektedir⁹. Mancılı Ata’da yer alan mezar taşlarının üzerine bırakılan bu dilek taşlarıyla ilerleyen yıllarda yeni obooların oluşması söz konusudur.

Mancılı’da yer alan diğer bir mezar da en yüksek tepede bulunan 1826-1918 yılları arasında yaşamış olan kahraman Botokan Çonmurun Uulu’ya aittir. En yüksek tepede gömülü olan kahramanın türbesinin kil duvarları korunmuştur. Diğer mezarlarda olduğu gibi insanlar vadinin tepesinde bulunan mezar kalıntısına gidip dua etmektedirler. Beş numaralı fotoğrafta görüldüğü üzere eski mezar kalıntılarının yanına eski kalıntılar ok edilmeden yeni bir mezar taşı dikilmiş olduğu görülmektedir. Halk arasında kahraman olarak görülen, tanrının elçisi olarak kabul edilen Botokan Çonmurun Uulu hakkında şair Bekkazalı Elebesov tarafından yazılmış bir de şiir bulunmaktadır.

...Kahraman bir babadan,

Botokan baba dünyaya geldi.

Diğerlerinden başka adam,

⁸ Oboo, bir taş tepesi, taş yığındır. İnsanlar bir geçidin tepesinde, mola verip atlarından indiklerinde bu yığınlara beş veya altı taş atarak zamanla atlarından indikleri yerlerde yığılan bu taşlardan bir tepe oluşmasını sağladılar. Oboolar dağın ruhuna adanan kurbandır. (Yudahin 1985: 60).

⁹ Ayrıca bkz. (Özarslan ve Gümüş, 2022)

Söz tükenmez, söz söylesem
 Tanrı ne dediyse onu verdi.
 Tanrının elçisi olarak doğdu.
 Dostluğu sağlam olan,
 Bu kişi kutsanmıştır...¹⁰.

Fotoğraf-5. Botokan Çonmurun Uulu'ya ait mezar (Fotoğraf: <https://otzovik.com>).

Mancılı Ata'da yer alan bir diğer mezar da Umay Ene'ye aittir. Umay Ene'nin aynı zamanda bir de bulağı bulunmaktadır.

Fotoğraf-6. Mancılı Ata'da yeralan Umay Ene Mezarı (Fotoğraf: Gülnaz Tursunaliyeva).

Mancılı'da yer alan diğer bir mezar da (1747-1847) Kalmuklar'ın Kırgızları işgal yılları döneminde yaşamış olan Moyt Ake¹¹'ye aittir. Halk arasında Moyt Ake'nin öldüğünde Mancılı'ya gömülmek istediğine dair anlatılar bulunmaktadır. "Kırgızlar Kalmuk işgali döneminde kışın ölen yakınlarını karda dondurup ilkbaharda yanlarında alıp götürmekte yazın ise ölülerin etlerini öğütüp kemiklerini sepete koyarak

¹⁰ URL-6.

¹¹ Мойт Аке, Moyt Ake, "Ake Moyt", derin bir doğa anlayışına sahip hassas bir dede, duyuların anlamlarını takdir eden öğretici bir bilge ve her şeyi nasıl anlayacağını bilen anlayışlı bir azizdir. Kırgız-Kazak halklarının büyük ziyafetlerinde 10 ata kadar kimin önce geleceğini, kimin suyu biteceğini, nasıl koşacağını bilen bilgedir (Kapalbaev, 2015: 150). Moyt Ake olarak bilirse de gerçek adı Moyut'tur." URL-7.

yanlarında taşımaktadırlar. Moyt Ake öldüğünde bu acılara son vermek için vasiyette bulunarak; kemiklerini Manjili'ye yerleştirin. Göreceksiniz ki mezarımı kazdığınız yerde hazine bulacaksınız” der. Mezar yerinde bir miğfer bulunur. Ardından cenazeler Mancılı vadisine gömülmeye başlanır” (Kapalbaev, 2015: 150). Tarafımızdan yapılan kaynak kişi görüşmesinde ise şu şekilde aktarılmıştır. “Kalmuklar Kırgız çocukları kaçırap öldürürler. Moyt Ake yıllarca kayıp çocukların cenazesini arar. Öleceğini hissedince atına biner. Yakınlarına attan nerede düşersem beni oraya gömün der. Moyt Ake Mancılı Ata'da atından düşer. Cenazesini gömmek için toprağı kazdıklarında kayıp çocuklarının cenazeleri bulunur. O tarihten sonra Kırgızlar Moyt Ake ve kayıp çocuklar için dua etmeye Mancılı'ya giderler (M. Mülkübayeva, kişisel görüşme, 10. Mayıs. 2023). Moyt Ake'nin Mancılı'ya neden gömüldüğüne dair anlatılar benzer özellikler göstermektedir. Bu benzerlikler Moyt Ake'nin öngörüsü güçlü, bilge kişi olduğuna yöneliktir.

Mancılı Ata'da Gerçekleştirilen Ritüel ve Dini Uygulamalar

Mancılı'da gerçekleştirilen uygulamalar dini ve ritüel uygulamalar olarak çeşitlenmektedir. Dini uygulamalar arasında kurban kesmek yer almaktadır. “Kırgızlarda bir ya da birkaç aile bir araya gelerek kutsal bir yere gidip koyun keserek dua eder, Allah'tan dilek ve isteklerinin gerçekleşmesini dilerler” (Arık 2005: 168). Ziyaretçiler dini ibadetlerini öncelikli olarak camide yerine getirmektedirler. Mancılı'ya gelen vatandaşlar aynı zamanda kurban da kesmektedirler. “Kırgızlarda kanlı kurban uygulamasında genellikle kurban olarak, şu hayvanlar seçilir; at, sığır, koyun, keçi, topoz (Çin mandası), deve, bazen de tavuk ya da horozdur” (Arık 2005: 159). Mancılı Ata'ya ziyaretçiler kısa ve uzun süreli kalmak için gelmektedirler. Uzun süreli kalan ziyaretçiler mekânda kurban kesilmektedir. Kurban kesimi için mekânda görevliler bulunmaktadır.

Fotoğraf-7. Mancılı Ata Kutsal Mekânında yer alan mescit¹² (Fotoğraf: <https://otzovik.com>).

Mancılı Ata'da ziyaretçiler gruplar halinde, bireysel olarak bulak ve mezarları dolaşmaktadırlar. Kaynak kişi görüşmesinde ziyaretlerin tam anlamıyla gerçekleşmesi için sırasıyla tüm bulak ve mezarların ziyaret edilmiş olması gerektiği belirtilmiştir (M. Mülkübayeva, kişisel görüşme, 10. Mayıs. 2023). Mancılı'daki pınarların bir kısmı yazın kurumakta ve kışın ise donmaktadır. Ziyaretçiler tüm bulakları ziyaret edebilmek, sularından içebilmek için farklı mevsimlerde ziyarette bulunmaktadır. Bulaklara gidenler koyulmuş olan kaplar yardımıyla bulaklardan su çıkarıp içmektedirler. Bazı bulakların başında kaselerin yanında saç mahiyetinde bırakılmış şekerlemeler, tatlılar bulunmaktadır. Dokuz numaralı fotoğrafta bulağın yanına bırakılmış saçlar ve kaynaktan alınan suyun kolayca içilebilmesi için bırakılmış kaseler bulunmaktadır.

¹² Meçit, mescit, Cami (Çankaya, 2014: 389).

Fotoğraf-8. Bulağın yanında su içmek için kullanılan kaseler ve saçılar (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

Fotoğraf-9. Sağlık bulağında soluklanan Gümüş kardeşler (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

Kaynak kişi görüşmesinde ziyaretçilerin kaynaktan su içerken yere çömelerek su içmelerinin gerektiği bunun nedeninin de ata baba ve enelere olan saygının bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. (İmaşkı, M. kişisel görüşme, 3. Mayıs.2023).

Fotoğraf-10. Mancılı Ata Kutsal mekânında bulaklara giden ziyaretçiler.

(Fotoğraf: Aigine Cultural Research Center).

On numaralı fotoğrafta bulaklara ve mezarlara ziyaret için topluca yürüyen Kırgızlar görülmektedir. Kutsal mekânlar Kırgızlar için aynı zamanda sosyalleşme mekânlarıdır. Bu yerlerde sosyalleşen, birbirlerine bağları artan Kırgız Türkleri birlik ruhunda olmayı Kırgızcılık¹³ olarak tanımlamaktadırlar.

Mancılı Ata'da Görülen Kültürel Unsurlar

Kutsal mekânda dikkat çeken ilk kültürel unsur boz üylerdir. Ziyaretçilerin kalması için inşa edilmiş olan evlerin duvarlarına çizilmiş olan resimlerin de özenle seçildiği görülmektedir. Mancılı Ata'da Bugu Ene yani geyik anne bulağı ve mezarı bulunmaktadır. Konuklar için hazırlanan evin durağında da geyik anne motifi yer almaktadır. Ziyaretçilerin özellikle yaşlı olan kadınların geleneksel Kırgız kıyafetlerini giyerek kutsal mekâna geldikleri görülmektedir. Benzer şekilde erkeklerin ise yaşlı genç fark etmeksizin Kırgız kalpağını başlarına geçirdikleri görülmektedir. Kaynak kişi görüşmelerinde Manasçıların da Mancılı'ya geldikleri, Moyt Ake mezarına dua ettikleri, dilek dilemek için gelen ziyaretçilerin üzerlerinin ise ata babalara saygıdan ter temiz olmasının da ayrıca önemli olduğu bilgisi edinilmiştir (İmaşkıızı, M. kişisel görüşme, 3. Mayıs.2023). Kutsal mekânda dikkat çeken bir nokta da ziyaretçilerin çocuklarını da beraberlerinde getirerek kutsal mekân ziyaretlerinde gerçekleştirilen her türlü kültürel, ritüel, dini uygulamalarını doğrudan görerek öğrenmelerine özen gösterdikleridir. Çocuklar bu kutsal mekân ziyaretleri esnasında hem kültürel, geleneksel uygulamaları yerinde öğrenmekte, hafızalarına kaydetmekte, küçük yaşta sosyalleşmekte ve arınma, kutsiyet ve sağlık elde etmektedirler.

Fotoğraf- 11. Mancılı Ata'da bulunan yaz kış kaldırılmayan boz üy (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

On bir numaralı fotoğrafta ziyaretçilerin kaldığı evin duvarında resmedilmiş geyik figürü bulunmaktadır. On üç numaralı fotoğrafta Mancılı'da yer alan evin duvarına resmedilmiş Manas Destanı söyleyen geleneksel kıyafetler içinde bir Manasçı görülmektedir.

Fotoğraf-12. Mancılı Ata'da bulunan konaklama için kullanılan evler (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

¹³ "Kırgızcılık" kavramı en yakın anlamıyla Kırgızların özgün, toplu hareket formları ve pratikleridir (Pembeci, 2014: 108).

Bulakların etrafında kullanan at bardaklar yerine Kırgızların çay, süt, kıymız içerken kullandıkları geleneksel piyale adındaki kâse bulunmaktadır. Üç numaralı fotoğrafta geleneksel kâseler söğüt ağacının dalında görülmektedir. Boz üylerin içerisi de geleneksel motiflerle süslenmiş keçeden yapılmış seccadeler, döşekler, yastıklar bulunmaktadır. Bebeklerin geldiğinde konulması için beşikler, eşyaların konulduğu sandıklar bulunmaktadır. Mancılı Ata'da yaşamın aynen bir Kırgız ailenin gündelik hayatta kullandığı eşyalarla donatılarak düzenlenmiş olduğu gözlemlenmiştir. Bu da ziyaretçiler kendilerini küçük bir Kırgız köyünde kendi evlerinde bulunuyormuş gibi hissetmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla ziyaret yerleri aynı zamanda Kırgızlar için sosyalleştikleri, geleneksel kültürel unsurlarını devam ettirdikleri bir yaşam alanıdır.

Fotoğraf-13. Mancılı Ata'da bulunan konaklama için kullanılan ev (Fotoğraf: Ezgi Oya Gümüş).

On üç numaralı fotoğrafta evin duvarına resmedilmiş boz üy motifi görülmektedir. Diğer konaklama amaçlı kullanılan evlerin duvarında da benzer şekilde Kırgızların günlük hayatında yer alan geleneksel unsurlar, at üzerinde şahin tutan Kırgız avcı, boynuzunda bebek beşiği tutan geyik anne, Manas Destanı'ndan bölümleri içeren çizimler, komuz, ok, geleneksel kıyafetler içinde dans eden Kırgız kızları, kalpak giymiş yaşlı çizimleri de yer almaktadır.

Sonuç

Kırgızlar tarafından sıklıkla ziyaret edilen Mancılı aynı zamanda "Mancılı Ata", "Mancılı Ata Mazarı" şeklinde de adlandırılmaktadır. Mancılı kutsal mekân olduğu kadar turistlerin de uğrak yeri olan aynı zamanda turistik bir mekândır. Mancılı'da Bugu Ene, Maytik Dubana'da ikişer diğer pınarlarda ise tek kaynak bulunmaktadır. Bazı mezarlar gerçekten yaşamış olan kahraman ata babalara aitken yalnızca Bugu Ene, Umay Ene bulağı mezarı ilahî varlıklara aittir. Bazı mezarların kime ait olduğu bilinmezken bir tanesi Moyt Ake diğeri de Botokan Çonmurun Uulu'ya aittir. Kırgızlar bu bulak ve mezarlara öncelikle çocuk ve sonrasında sağlık dilemek için gitmekte her bir pınarın birkaç çeşit sağlık sorununa iyi geldiğinde inandıkları için gitmektedirler. Kırgızistan'daki diğer kutsal mekânlarda olduğu gibi Mancılı Ata'da da dini ibadetlerin gerçekleştirilmesi için bir cami bulunmaktadır. Konaklama amaçlı kurulu olarak bulundurulmuş iki adet boz üy ve tek katlı olarak inşa edilmiş birkaç ev bulunmaktadır. Mancılı'da diğer kutsal ziyaret yerlerinden farklı olarak ibadetler, gününbirlik olduğu kadar uzun bölgede kalma suretiyle uzun zaman dilimine yayılmış olarak gerçekleştirilmektedir. Mancılı'da diğer kutsal mekânlarda olduğu gibi dallarına adak adamak, dilek dilemek için bez parçaları bağlanmış ağaçlar bulunmamaktadır. Mancılı Ata içerisinde aynı anda kutsal mezar ve bulakların olduğu ender kutsal mekânlardan bir tanesidir. Mancılı'da herhangi bir oboo oluşumu, balbal bulunmamaktadır.

Kırgızlar "camgır menen cer kögöröt, bata menen el kögöröt" yani "yağmur ile toprak kabarır, dua ile halk kabarır" demektedir. Bu duadan da anlaşılacağı üzere Kırgızların millî birlik ve inançlarını daima canlı tutmak için Mancılı Ata gibi kutsal olarak gördükleri mekânlara giderek hem ata ruhlarını dua ile beslemekte hem de kendilerini maneviyatla güçlendirmektedirler.

Kaynaklar

- Aitpaeva, G. & Egemberdieva, A. (2009). *Sacred sites of Ysyk-Köl: spiritual power, pilgrimage, and art*. Aigine Cultural Research Center.
- Aitpaeva, G. & Egemberdieva, A. (2015). *Svyashchennyye mesta na severe Kyrgyzstana: priroda, lyudi, dukhovnost*. Kulturno İssledovatelskiy Tssentr Aygine.
- Arık, D. (2005). Kırgızlarda kurban fenomeni. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 157-174.
- Asankanov, A. A., Brusina, İ. O., & Caparov, A.Z. (2016). *Kırgızı narodni i kultiri*. Moskva Nauka.
- Bayat, F. ve Aliyeva, Ç. M. (2008). *Eski Türkçe sözlük*. Yalın Yayıncılık.
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız sözdüğü*. Bilge Kültür Sanat.
- Çobanoğlu, Ö. (2016). Ağaç Ana'dan Bozkurt'a Türk mitolojisi. *Bilim ve Ütopya*, 270, (22). 11-35.
- Dıykanbayev, M. (2009). *Kırgız atalar kültü ve Kırgız atalar kültürünün yaşayan kültüre etkileri* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, M. (2000). *Kırgız Türkleri*. ASAM Yayınları.
- Esger, R. (2006). *Mahmud Kaşğari Divanü Lüğat-it Türk* (Cilt 1). Azerbaycan Milli Elimter Akademiyası Folklor İnstitutu.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine giriş*. Kabalcı Yayınevi.
- Güngör, H. (2012). *Türklerin din etnolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnan, A. (1962). *Hurafeler ve menşeleri*. Nur Matbaası.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kapalbaev, O. E. (2015). *Kırgız elinin çeçendik önörü*. İ. Arabaev Atındağı KMU Okumuştular Keneşi.
- Kaybilda Uulu, A. (2011). *Kırgız Küülörü II. Kitep*. Borborduk Azia Ünibersiteti.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevi ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*, İletişim Yay.
- Orozobaev, M. (2010). *Kırgızca'daki İslam dışı geleneksel inanç ve inanışlarla ilgili söz varlığı* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2014). Türk mitolojisi (Cilt 2), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özarslan ve Gümüş. (2022). Bir Kült olgusu olarak Kırgızistan "Taştar Ata" Kurganı. *Türük*, 10, (28), 1-27.
- Pavliçenko, Z. Y. (2017). Istoricheskiye sud'by kyrgyzskikh ob'yektov uvazheniya, (ss.330-341). *Ministerstvo obrazovaniya i nauki Rossiyskoy Federatsii*.
- Pembeci, İ. B. (2014). "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri". *Folklor/Edebiyat*, 20, (77), 101-112.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. Kabalcı Yayınevi.
- Saparaliyev, D. (2006). Kırgızlar ile Orta Asya halklarının birlikte Cungar Hanlığının istilalarına karşı verdikleri mücadeleler (XVII Yüzyıldan XVIII Yüzyıla Kadar), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI, (1), 209-220.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Ruskiy slovar kiniga 1*, Glavnaya Redaksiya Kırgızskoy- Sovetskoy Ensiklopediya Basması.

İnternet Kaynakları

- URL-1: *Söz Başat*, <https://new.bizdin.kg/media/books/etimologi-etuddar-sozbashat-abdiev.pdf> (Erişim Tarihi: 07.05.2023).
- URL-2: “Pod ivami Manzhyly-Aty” <https://malikova.wordpress.com/2011/03/08/%D0%BF%D0%BE%D0%B4-%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B6%D1%8B%D0%BB%D1%8B-%D0%B0%D1%82%D1%8B> (Erişim Tarihi: 11.05.2023).
- URL-3: “Moit bir tuugan jönündö 10 faktı. Eki kılım elge kızmat kılıunun berekesi”. <https://sputnik.kg/20210322/mojt-ake-tuuraluu-10-fakty-1051859212.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- URL-4: “Tengrianstvo-Narodnaya Vera”. <https://tengrifund.ru/tengrianstvo-narodnaya-vera.html>, (Erişim: 07.05.2023).
- URL-5: “Svyatoye mesto "Manzhyly-Ata". <https://www.issykkul.biz/issyk-kul6/ekskursii/svjatoye-mestomanjalyy.aspx> (Erişim Tarihi: 11.05.2023).
- URL-6: “Turmuş Dastandarı”. <http://www.literatura.kg/articles/?aid=1851>. (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- URL-7: “Мойут Аке”. <http://www.pr.kg/gazeta/number636/2425/> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).

Geçmişten Geleceğe: Erken Dönem Türk Sanatında Posthümanizm

Yaşar Özrili ^a

^a Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Geliş:

26.05.2023

Kabul:

30.06.2023

Anahtar Kelimeler:

Sanat tarihi

Posthümanizm

Türk sanatı

Kültür

Eser

Öz

Bu çalışmada posthümanizm kavramının sanatsal yönüne özellikle de Türk sanatı ekseninde erken dönem Türk kültüründeki ontolojik konumuna ilişkin bir yol haritası belirlenmiştir. Erken devir Türk kültür çağında ve Antroposen Çağı posthümanist söylemlerinde, hümanizmin aksine insan artık evrenin merkezinde değildir. İslam öncesi Türk halkları, mitolojilerinde ve güncel hayatlarında manevi sayılabilecek güçlerin otoritesi altında yaşamlarını sürdürmekteydi. Nerdeyse tüm eylemlerinde doğadan referans alan Türk toplumu, aynı zamanda kozmik sembollerin, toplumlarının güvenliği, gelişimi, yaşamın manası için vazgeçilmez metaforlara dönüşmüştü. Zira toplumsal birlik, dayanışma ve öteki dünya tasavvurları adına hayatları, mitolojik fantastik varlıklar, kutsal hayvanlar, melez oluşumlar, mukaddes bitkilerin manevi desteği fikirleri ile örülüydü. Türk insanları doğaya olan saygılarını kurganlardaki objelere, günlük nesnelere, yazıtlarına, resimlere, mimariye, heykelle, deriye, tekstile vb. birçok malzeme üzerine belli bir stilde, üsluplaştırılıp süsleme kompozisyonlarına dönüştürmüşlerdi. Bitkisel motiflerindeki stilize kombinasyonlar ile hayvan üslubu daha sonraları Türk İslam sanatlarında da etkileşim ve yeni sentezlerle evrilerek uzun dönem kullanılmıştır. Nitel araştırmanın tarama metoduyla yürütülmeye çalışılan bu çalışmada, tartışma yaratacak en önemli argüman posthümanizme atfedilen birçok özelliğin, Antik Çağlarda ve Ortaçağ İslam öncesi Türk toplumunda bazı noktalardaki belirlenimlerinin günümüzdeki posthümanist paradigmadaki ve sanattaki betimlemelerinin incelenmesidir. Posthümanizmdeki evren tasavvuru, insan merkezci tahakküme olan eleştiri, eşitlik, kadının sosyal yaşamdaki konumu, doğayla barışık yaşam ile ona duyulan saygı vb. birçok unsur eski Türklerin sosyal yaşamında edebiyatında, sanatında inancında da tarif edilmektedir. Bu bağlamda antroposen döneminde posthümanizmin eleştirilerinin odağında bulunan birçok hususun ve antropomorfist örneklerin İslam öncesi Türk sanatına yansıyan simgelerle öbeleşmesi ilginç ortak bir yargıya temas etmektedir.

From the Past to the Future: Posthumanism in Early Turkish Art

Yaşar Özrili ^a ^a Dr., Van Yüzüncü Yıl University

Article Information

*Article History**Received:*

26.05.2023

Accepted:

30.06.2023

OPEN ACCESS

*Keywords:**History of art**Posthumanism**Turkish**Art**Culture*

Abstract

In this research, a road map has been determined regarding the artistic aspect of the concept of posthumanism, especially its ontological position in early Turkish culture in the axis of Turkish art. In the early Turkish cultural era and in the posthumanist discourses of the Anthropocene Age, unlike humanism, man is no longer at the center of the universe. Pre-Islamic Turkic peoples lived their lives under the authority of forces that could be considered spiritual in their mythology and contemporary life. Turkish society, which took reference from nature in almost all of its actions, also turned cosmic symbols into indispensable metaphors for the security and development of their society and the meaning of life. In fact, in the name of social unity, solidarity and otherworldly visions, their lives were woven with the ideas of spiritual support of mythological fantastic beings, sacred animals, hybrid formations, sacred plants. Turkish people transformed their respect for nature into objects in kurgans, symbols on everyday objects, inscriptions, paintings, architecture, sculpture, leather, textiles and many other materials in a certain style, stylized and ornamental compositions. The stylized combinations of plant motifs and animal style were later used in Turkish Islamic arts for a long period of time, evolving with interaction and new syntheses. In this research, which is attempted to be carried out with the survey method of qualitative research, the most important argument that will create a debate is the examination of the descriptions of many features attributed to posthumanism in ancient times and in the medieval pre-Islamic Turkish society at some points in the current posthumanist paradigm and in art. Posthumanism's conception of the universe, criticism of anthropocentric domination, equality, the position of women in social life, life in peace with nature and respect for it, etc. many elements are also described in the social life, literature, art and beliefs of ancient Turks. In this context, the clustering of many issues that are at the center of the criticisms of posthumanism in the Anthropocene Period and Anthropomorphist examples with symbols reflected in pre-Islamic Turkish art touches an interesting common judgment.

©Cite:

Özrili, Y. (2023). From the past to the future: Posthumanism in early Turkish art. *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 30-46.

Giriş

Posthümanizm, çeşitli isimler altında, 19. yy'ın sonuna doğru başlatılan devam eden bir düşünce akımıdır. Toplumsal cinsiyet ve ırk sınıflarını özelleştirme, farklılığı erteleme ve her şeyin merkezi olarak bir *insan ailesi* inşa etme eğiliminde olan hümanizm bakış açısına karşı bir veri olarak devam etmiştir. Nietzsche'nin superhuman tanımındaki ifadelerinde posthümanizm kolları desteklenmiştir. Freud ve Marx gibi fikir adamları da daha marjinal kaygılar lehine merkezi bir *insanı* tahttan indirme şeması inşa etmişlerdir. Postyapısalcı, feminist ve postmodern kavramlar da bu paralelde hareket eden oluşumlardır. Daha yakın zamanlarda, dijital kültür ve teorinin bir bileşeni olarak posthümanizm (en açık şekilde Donna Haraway ve N. Katherine Hayles'in çalışmalarında geliştirilmiş ve eleştirilmiştir), dijital kültürler içinde trajik bir şekilde farklılaşan bir kimlik modelini savunur. Posthümanizm, batılı sanayileşmiş toplumların, bedensel varoluş ile bilgisayar simülasyonu, siberetik mekanizma, biyolojik organizma, robot teknolojisi ve insan hedefleri arasında hiçbir temel farklılığın bulunmadığı insanlığın yeni bir aşamasını deneyimlediğini savunur. Somutlaşma, tarihin bir rastlantısı olarak görülür ve bilinç, evrimsel bir yeni gelenektir (Hayles, 1999). Posthümanizm, tür sınırlarının önemini sorgulayarak diğer türlerle ilgili konulara değinir. Hem hayvanlara hem de insanlara yönelik bir dizi etik taahhüdü şekillendiren bir kavramdır. Bu tür tartışmalar, örneğin hibrit embriyolar ve transgenikler hakkındaki spekülasyon ve daha geniş tartışmalarda belirgindir. Bu konuların her biri, posthümanizm perspektifinden incelenebilir ve ortaya çıkan bazı felsefi duruşlar, bu tür beklentilere posthümanist refleksler olarak nitelendirilebilir (Miah, 2008). Posthümanizme geçiş aşaması olan transhümanizmle ilgili olarak Julian Huxley, insanların kendi doğalarını dönüştürme potansiyelleri ve teknolojinin insan gelişimindeki rolü hakkındaki tartışmalara ilham olmuştur. Huxley, insanların daha uzun ömürlü olmalarını, fiziksel ve zihinsel kapasitelerini iyileştirmelerini, hastalıkları yenmelerini ve hatta insan türünün yeni formlarını yaratmalarını mümkün kılacağını öngörmüştür. Ona göre, teknoloji ve bilimin ilerlemesi insanların evrimsel gelişimlerini hızlandırabilir ve bu süreçte biyolojik sınırları aşmalarını sağlayabilir olmasından bahsetmektedir (Huxley, 2022). Bu düşünceler, günümüzde hala transhümanizmle ilgilenen araştırmacılar, filozoflar ve etikçiler arasında önemli bir konu olarak ele alınmaktadır.

Beden ve ilerleme kavramının, özellikle modernite ve teknolojilerin uygulanmasıyla evrimi, insan öznesi ile onun bedenselliği hakkında yeni ütopyik, distopik vizyonlara yönlendirme sağlar. 20. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan teknolojik sanat, beş yüzyıldan fazla bir süredir kültüre eşlik eden klasik ütopyik paradigmaları ortadan kaldırmak için aktif olarak çalışmaktadır. Yeni sanat, geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında sanatsal avangardın endüstriyel bir toplumda yarattığı ütopyaları yönetme işlevini üstlenerek ve bunların yerine dijital toplum ütopyalarını koymuştur (Garcia ve Paniotova, 2021). Posthümanizm, insanların insan olmayan yaşamlarla olan ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına yol açar. Günümüzün tabiat, çevre bilim, etik ve sosyal adalet endişeleri göz önüne alındığında, posthümanizm çağdaş sanat eğitimi teori ve pratiği için özel bir giriş noktası sunduğu görülebilir.

Transhümanizm ve posthümanizm gibi felsefi akımlar, insan doğasını ve insanın yerini sorguladıkları için kültürü etkileyebilir. Bu akımlar, insanın sınırlarını aşma ve teknolojiye dayalı dönüşümlerle ilgili fikirler sunduklarından, kültürel değişime yol açabilirler (Kızıldağ, 2021).

İnsanlar, hayvanlar ve diğer varlıklar arasındaki etik sorular ve adaletsizlik de dâhil olmak üzere evrenin modern kayguları, birçok bireye ve sanat dahil birçok alana tesir etmektedir. Bu tahripkar örnekler, Avustralya orman yangınlarının gün ışığına çıkardığı küresel endişeler, yaban hayatı üzerindeki korkunç etkileri ortada olan gerçeklerden bazılarıdır. Bilinen genç çevreci Greta Thunberg'in yankı uyandıran açıklamaları, veganlığın yükselişi ve diğer daha az kaynak tüketen yaşam tercihleri peşi sıra süren gelişmelerdendir. Pek çok sanat eğitimcisinin bildiği gibi, sanatsal uygulamalar, güncel konular, geleceğe

dair korku ve umutları sadece dile getirilmekle kalmayıp aynı zamanda tartışılması, açılımı ve sıkıntılı olması için de gündeme taşınmasını belirtmektedir (Illeris, 2015).

Posthümanist söylemler genellikle çağdaş dünyada baş gösteren birçok küresel tartışmaya, yeni insan tanımına, doğaya, sosyal yaşama dair birçok alana temas etmekle bilinmektedir. Oysa Antik dönem ve Ortaçağ Türk uygarlıklarında posthümanist akımının bugün üzerinde durduğu ve hassasiyet gösterdiği pek çok meseleye yönelik emsal tavırlar sergilediği üzerinde durulmaya değer niteliklerdir. Günümüz dünyasında yakınılan, dejenere edildiği için duygusal olarak birçok bireyin eleştirisine kaynaklık eden husus, İslam öncesi erken dönem Türk boylarında önemli görülen ve bir sorun teşkil etmediği gibi saygı ve özen gösterilen değer yargılarından. Erken dönem Türk Çağında, Gök Tanrıya olan inanca ek olarak, doğa kaynaklarını da inanma konusu halinde sistemlerine katmışlar ve bu doğrultuda doğa güçlerine yükledikleri anlam neticesinde birçok ritüel oluşturmuşlardır. Bilhassa ata kültü, ay, güneş, yıldızlar, dağ, taş, su, orman, ağaç, yer, kaya, ateş kavramları Türkler için önemli kültlerdir. Kurbanlar sunulması bunlardan biridir. Bu ritüellerin kutsallığına inanarak hayatlarının merkezinde konumlandırmışlardır. Eski Türkler tabiata karşı gözlemlerinin bir sonucu olarak bir takım varlıkları kendilerinden güçlü ve ulu olarak tasavvur etmişlerdir. Bu kavramların aynı zamanda bazı gizli güçlerinin olduğuna inanılmaktaydı. Ayrıca bunlar doğada var olan aktörler olmalarının yanı sıra ruhlarının da olduklarına inanılırdı. Bu varlıklar dışında gökyüzünü de takip etmiş ve karşılaştıkları gök olaylarından ruh tanrı diye tanımladıkları kavramlar oluşturmuşlardır. Burada önemli olan nokta ise eski Türkler mistik karakterlerin fiziki formlarının yanı sıra bunların manevi, olağanüstü güçlerinin bulunduğu dair inançlarından ötürü onlara kutsallık atfetmişlerdir. Eski Türkler doğadaki bu gizli güçler arasında özellikle su ve yer cisimlerinin de ruhani büyülerine hayranlık duymuşlardır. Bilinç üstü maddi bir öze sahip olduklarını kabul etmişlerdir. Bu sebeple su ve yer nesnelerinin gündelik hayatla olan sıkı bağlarından dolayı bu iki kavramı çok önemli bir kategoriye yerleştirmişlerdir. Türk boylarında suyun israf edilmemesi ölçülü tüketilmesi yönünde bazı talimatlar, yasaklar düzenlenmiştir (Türkyılmaz, 2013: 85). Antroposen Çağ'ından yüzlerce yıl öncesinde Türk toplumunda posthümanizm yapı taşlarından bazı örneklerle karşılaşılması ve bu kanıtların sanat eserlerindeki sembollere dönüştürülmesi posthümanist düşüncenin perspektifini daha da genişletir bir boyuta taşımaktadır.

Türk Şamanizmi'nde, evrende yaşayan her şeyin ruhu olduğuna inanılır. Doğa unsurları, hayvanlar, bitkiler, insanlar ve ruhani varlıklar arasında bir ruh bağı olduğu düşünülür. Bu bakış açısına göre, evrendeki her şey birbirine bağlıdır ve bir arada uyum içinde yaşamalıdır. Türk Şamanizmi'nde şamanlar, bu kozmosantrik anlayışa dayanarak evrensel dengeyi sağlamak ve insanların ve doğanın ruhsal ihtiyaçlarına cevap vermek için aracılık yaparlar. Şamanlar, doğayla, ruhani varlıklarla ve diğer insanlarla iletişim kurarak bu dengeyi sürdürmeye çalışırlar. Bu bakış açısı, Türk Şamanizmi'nde doğaya saygı, doğanın döngüsüne uyum sağlama ve insanların evrendeki diğer varlıklarla birlikte yaşama bilincini güçlendirir. Türk Şamanizmi'nde evrende her şeyin bir ruhu olduğuna inanıldığı için doğa ve çevre korunması önemlidir. Türk Şamanizmi'nin kozmosantrik bakış açısı evrendeki her varlığın birbirine bağlı olduğunu, doğa ve insanların birlikte uyum içinde yaşaması gerektiğini ve evrensel dengeyi sağlamanın önemini vurgular (Aça-Yolcu, 2022).

1. İslam Öncesi Türk Sanatının Özellikleri

Eskiçağda Türk uygarlığının ilk temsilcileri İskitler (Sakalar) olarak kabul edilmektedir. Sakaların menşei M.Ö. 3000 yıllarına kadar gitmektedir. Mezar bulgularının MÖ. 2000 ile 1000 yıllarındaki temsilcileridir (Bedirhan, 2011: 15-30). Yazılı materyallerden edinilen bulgular Hun uygarlığını Türk tarihinin başlangıcı olarak kabul etmektedir. Hunların, tarihi kaynaklarda *Göçebe Türk İmparatorluğunu* kurdukları belirtilmektedir. Hunların en erken ne zaman ortaya çıktıkları bilinmese de Çin belgelerinde Hunların ilk defa M.Ö. 318 yılında devletlerarası ilişkilerde buldukları kaydedilmiştir (Bedirhan, 2011: 31-

34). Türklerin ilk yerleşim birimi, ilk yurtları, Asya kıtasının hangi bölgesi olduğu bilgisi ilgili uzmanlarca halihazırda tartışılan bir konudur. Bu manada görüş bildiren yabancı akademisyenler gerçekleştirdikleri incelemelere göre Altay dağları etekleri, Baykal Gölü'nün doğu yakası, Aral Gölü, Kuzey batı Asya, Tanrı Dağları, Mançurya, Güney Moğolistan, şeklinde ifade edilmektedir. Türk bilim uzmanlarına göre Altay Dağları ve Tanrı Dağları ile Baykal bölgesine kadar olan geniş arazilerin ilk Türk boyları tarafından iskan edildiği yönündedir (Çoruhlu, 2020: Ögel 1984). Türklerin kendine has hukuk kuralları işler haldeydi. Başlı başına bir kültür tipi olduğu için, inanç, kanaat, etik bakımından tamamlanarak bir manevi değerler sistemi düzenlenmişti" (Kafesoğlu, 2013: 206).

Türk sanatı MÖ. 5. yüzyılda Afganistan, Türkistan, İran, Balkanlara kadar uzanan Anadolu ile Orta Asya'dan itibaren çok geniş bölgede MÖ 5. yüzyıldan bugüne kadar gelebilen çok zengin kültür tabakalarından müteşekkil bir sanattır. Türk sanatı, önceleri tabiatla bütünleşik bozkır hayatı ve göç kültüründen nemalanırken daha sonra İslâm inancının gelenekleri doğrultusunda İslâm kültür ve medeniyeti ve 18. Yüzyıl Lale devri ile başlayan Batı kültürünün büyük tesiri ile şekillenmeye başlamıştır. Genel olarak incelendiğinde Türk sanatı içinde bilhassa mimari faaliyetler, İslâm dini ilkelerine göre evirilerek farklı bir sanat dalı olarak dikkat çektiği görülmektedir (Ersoy, 2018: 407). Türklerde, İslam öncesi inançları Şamanizm, Budizm, Animizm, Manihaizm, Totemizm, Canlılık, Zerdüştilik (Artun, 2007).

Türk sanatı, Hunlar döneminde kimliğini ortaya koymaya başlamıştır. Bu dönemde Türklerin sanatsal manada ortaya çıkan eserlerinin büyük bir bölümü kurganlardan (mezar) elde edilen bulgulardan sağlanmıştır. Bu kurganların başlıcaları Pazırık Kurganı, Esik Kurganı, Noin-Ula'dır. Bu kurganlardan edinilen buluntular bu anlamda çok zengindir. At koşum takımları, süs eşyaları, kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası vb. gibi taşınabilir araç, gereç ve ekipman üzerine işlenmiş farklı hayvan figürleri bulunmaktadır. Bu figürler *hayvan üslubu* adı verilen bir çeşit sanat tarzını ifade eder. Bu dönemde hayvan simgelerinin yoğun oranda kullanılmasının sebebi ise doğa güçlerine olan inanıştan kaynaklandığıdır (Günel, 2004:169-180).

Hun uygarlığı dönemine tarihlendirilen Pazırık halısı, bitkisel lotus motifinin stilize edilen üç formun alt kollarından oluşturularak halı yüzeyine hareket kazandırılması suretiyle tertiplenmiştir. Bunlar *evren-doğa-evren* üçlemesidir. Çarpı ve artı formunun kesişiminden sekiz kollu biçimler oluşturmuştur. Ortada iç içe geçme daire *dünya ve bitki* manasında bir tarz, doğuş ve yaradılış simgesi olarak betimlenmektedir. Ayrıca lotus formu da meydana getirilmiştir. Bu anlamda kompozisyon kare bir alan çerçevesinde sergilenmektedir (Ateş, 1996: 88).

Göktürk dönemi en önemli sanatsal verileri insan formunda biçimlendirilen balbal adı verilen mezar taşlarıdır. Balballar kendilerine özgü hikayeler barındırmaktadırlar. Bu taşlar kendinden sonraki uygarlıklara da etki etmiştir. Türk sanatında hayvan üslubu aplike, eğri kesim, oyma tekniği ile gerçekleştirilmektedir. Ahşap direklere ve bayrakların tahta gövdelerine bağlanan heykeller de mevcuttu. Bu öğelerin haricinde biblo tarzında heykelciklere de rastlanmıştır. Balbalların, kadın taşı, baba taşı, bengü taşı şeklinde isimlendirmeleri de bulunmaktadır. Balbalların yapıma gayeleriyle ilgili birçok farklı fikir vardır (Karpuz, 2009: 40).

Doğuya yönelik olan balballarda frontalite hakimdir. Baş, yüz, sakal, bıyık, silah, kemer elde tutulan kadeh gibi unsurlar ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. İnsan biçimli balballardan başka, kaplumbağa, at, koyun heykelleri de mezar taşı olarak dikilmiştir. Bunların örneklerine Kültegin ve Bilge Kağan külliyelerinde rastlıyoruz (Karpuz, (2002: 36).

Türklerin yerleşik yaşama geçişleri Uygurlarla başladığı için ev, tapınak ve saray mimarisi gelişmiştir. Uygurlar çevresi surlarla sarılı kentler ve kubbeli mezarlarıyla ilk Türk kümbetleri ortaya çıkmıştır. Uygurlar, Budizm, Manihaizm gibi dinlere tabi olduklarından ötürü duvar bezeme (fresk) ve kâğıt resimleri

ile minyatür sanatı da gelişmiştir. Uygurlar döneminde resim sanatına bezeklik, resamlara ise Bedizci adı verilmekteydi. İslâmiyet'e tabi olduktan sonra da resim sanatına tasvir, resamlara da musavvir denmiştir (Turan, 1990: 239-240). Orta Asya bozkır kültüründe atların maddi ve manevi özel bir yeri bulunmaktaydı. Buna mukabil demir madeni de önemli bir meta olarak işlevsel ve sembolik şekillerde kabul görmekteydi. At ve demir nesnelere bozkır yaşamının ana öğelerinden bazılarıydı (Kafesoğlu, 2013:206). Semiyotik olarak arıların dans ettiği de bu Türklerin kültürel kodlarında yer almaktaydı (Ağın, 2021).

Şamanizm inancı etkisi ile Uygurlar, ağaçlara kutsiyet atfetmişlerdir. Şaman ruhlarının ağaç (hayat ağacı) yaprakları arasında dolaştığını ve bu kuş figürlerinin ve öteki dünyada bu ruhları sembolize ettiği bilinmektedir. Ayrıca ağaçların konuştuğuna ve sinyaller göndererek iletişim kurduklarına inanılırdı. Uygur fresklerinde ve minyatürlerinde bitkisel bezemeler, kuş figürleri yer almaktadır (Öndin, 2006: 211). 8. ve 9. yüzyıllarda Uygur mimarisinden kalma duvar yüzeylerinde Maniheizm ve Budist inancı tesiri ile freskler görülmektedir. Minyatürlerde, müzisyenler, vakıf yapan rahip karakterleri bulunmaktadır. Belirli bir simetri doğrultusunda figürler yerleştirilmiştir. Kırmızı, Lacivert, renkleri sık kullanılmıştır (Aslanapa, 1973).

Erken dönem Türk sanatında, Bunların haricinde bağdaş kurmuş insan figürleri, hayvan karakterli heykeller, çift başlı kartal, akrep, melez figürler (yarı hayvan yarı insan) gergedan, tavşan, kuş, at, aslan, boğa, keçi doğal formlarıyla ve üsluplaştırılarak kullanılmışlardır. Çok yaygın olarak bitkisel ve geometrik motifler de kullanılmıştır. Meandır, kare, helezonik daireler, hayat ağacı, yıldız ve gamalı haç nakışları görülmektedir. Ayrıca kozmik olarak aslan sembolü bu motiflerden bazılarıdır.

2. Posthümanizm

Posthümanizm, Antroposen Çağ'ında dijitalleşme, küreselleşme ve kütleli irtifa kaybetmenin müdahalelerine düşünsel, sanatsal ve edebi reaksiyonları dengelemeye koyulmuştu. Hümanizm hedefine, bağımsız, akılcı özneye olan tutkusunu kaybeden insandan daha özgür bir yeryüzünde insan olabilmenin hesabını sorgular, toplumsal ve çevreci adaletin isteklerinin farkında olan yaratıcı alternatif örnekleri sunmaya çalışır (Ferrando, 2014). *İnsan her şeyin ölçüsüdür*. Pythagoras'a atfedilen bu söz ve daha sonra Leonardo da Vinci'nin *Vitruvius insanı* örnekleri bilişsel, anlatsal, manevi değerler olgusu yatarak bir ideal erkek bedeni ortaya koymaktadır. Bu söz konusu idol erkek bedeni bir standart insan imgesi yaratmaktadır. Bu insan, anatomik, fikirsel, ahlaki seviyede erkek egemen ve otoriter insan türü, akıla kıymet veren, bilimi değerli kılan, ilerici bir akım olan *hümanizm*'i tanımlamaktadır. Dolayısıyla *Vitruvius İnsanı* hümanizmin ana karakteridir. Görsel açıdan idol bir insan prototipidir. Bu Vitruvius Adamı küresel manada inanç, politik yapı, kültür vb. alanlara da etki eden bir temel bir belirlenim standardını oluşturur (Pollock, 2011).

Ekoleştirici, insan ve insan dışı kategorileştirmelerinin eleştirisini yaparken post-hüman, post-doğal ve post-yeşil hale gelir. Bunu yaparken de posthüman ekoeleştirici maddeci ekoeleştiricinin tasavvurlarını genişletip geliştirir ve de biyofotonlar, nanoelementler ile homo sapiens'le birlikte ortaya çıkan, açık bir şekilde eyleyici, hikâye dolu, tesirli olan akıllı makineleri bünyesinde barındırır. Biyo-nano-teknolojilerin ve fen bilimlerinin kültürel imalarını eleştirel bir şekilde inceler (Oppermann (2016: 27).

Ferrando, felsefi odaklı bu konulara ilişkin geniş kapsamlı bir soruşturma gerekmektedir. Posthümanizm, sadece bir hümanizm eleştirisi değil, aynı zamanda birçok ilgi merkezini anlamak adına bir post-merkeziyetçiliktir. Burada önemli olan çoğulcu, kapsamlı ve kapsayıcı olmaktır. Bu bakış açısıyla birçok farklı yönelimli sorunla ilgilenilebilir. Posthümanizm hangi konu veya sorunla ilgilenirse ilgilensin, bunu hiyerarşik bir sistemle yapmamaktadır. Posthümanist bakış açısı formüle edilirken yüksek veya daha düşük seviye algısı söz konusu değildir (Ferrando, 2014).

Posthumanism sanat, bilim alanlarında bu entelektüel ve estetik değişimin küresel bağlamda eş benzeri görülmemiş bir şekilde haritalandırılmasını sağlayan, vazgeçilmez ifadelerin ve sanat eserlerinin bir antolojisidir. Sanat teorisi, medya çalışmaları, kıta felsefesi, doğa bilimleri, edebiyat çalışmaları, estetik, psikanaliz, çevresel beşeri bilimler, sosyal ve politik teori ve hayvan çalışmaları gibi geniş bir alana yayılır. Donna Haraway, Rosi Braidotti, Michael Marder, Karen Barad, Alexander Weheliye, Jay Prosser, Anna Tsing, Graham Harman, Timothy Morton, N. Katherine Hayles, Jane Bennett, Bruno Latour, Francesca Ferrando gibi büyük düşünürler posthümanizm çeşitli örneklemelerini araştırmışlardır. Cary Wolfe'un yanı sıra, Yvonne Rainer, Chus Martínez, William Wegman, Nandipha Mntambo, Cassils, Pauline Oliveros, Doo-sung Yoo ve Gavin Steingo gibi yenilikçi, beğenilen sanatçılar ve küratörler de posthümanizm alanında çalışmaları olan uzmanlardır. Daha önce yayınlanmamış röportajlar ve denemeler de dahil olmak üzere, kışkırtıcı ve ikna edici çalışmaları, benzeri görülmemiş kültürel ve çevresel krizlerin yaşandığı bir dönemde, post-insan teorilerinin süregiden kavramsal ve politik meydan okumasına değinmektedirler (Aloi ve Hugh, 2021).

Birçok düşünöre göre, gelişen teknolojinin insan kavramına yeni anlamlar yükleyebileceğini ifade etmektedir. Bunun küçük bir örneği, büyüyen cihazlarla oluşturulan koleksiyonlardır. Doğal insan sınırları bir yere kadar hareket etmeye izin vermektedir. Modern bilim de son zamanlarda kişiye yapay retinalı, iç kulaklı (koklea), yapay sesler, kalp pilleriyle otomatik defibrilatörler, insülin pompaları vb. gelişmelerle teknolojinin son hızla ilerlediği açıklamaktadırlar. İnsanlar kendi evrimini kontrol etmektedir. Daha da ileri giderek kendilerini yeni bir türe dönüştürmek için post-insanı yaratmaktadır. Dolayısıyla posthümanizm ve post-insan Bunlar iki farklı ama ilişkili her ikisinin de hızla hızlanan teknolojik değişim (Grandeur, 2015).

Mary Shelley, 19. yüzyıl başyapıtı *Frankenstein: Or The Modern Prometheus'un* eserinde aynı zamanda modernizmin getirdiği ilerleme ve teknoloji endişelerini de yansıtıyor. Shelley'nin düzyazısı tarih boyunca hala yankılanmaktadır ve yaratıcı ile yaratık arasındaki trajik ilişki yoluyla iletilen modernitenin etik eleştirileri bugün her zamankinden daha uygun hale gelmektedir. Post-hümanist çağda bilim, teknoloji, sanat ve felsefe bize korkunç görünen gelecek olasılıkları araştırmaya başlar - organik ile cansız ve nesne ile kişi arasındaki sınırlar, teknolojik araçlarla hızla ve kolayca somutlaşır. Posthümanist çağ, artık bize ait olmayan bir dünyadır, aynı zamanda tekinsiz varlıklar insanın ve insan olmayanın bulanık sınırlarından ortaya çıkan değişimlerin de içinde bulunduğu bir dünyadır (Shelley, 1823).

Olağan dışı varlıklar fiziki olarak somutlaştırılmayan sanat vasıtasıyla metaforlarla anılmasını sağlayan haz duygusunu tetikleyen ontolojik özellikli aktörlerdir. *Ötekilik* konusu aslında yeni bir olay değildir. Postmodernizme getirilen eleştiri 20. yüzyılın sonlarında, bilgi sistemlerindeki içsel anlam orantısızlıklarını ele alır ve uzun yıllar mahrum edilen çevreleri toplumdaki kurumsallaşmış yapılardan kurtarır. Bununla birlikte, sömürge sonrası çalışmaların, feminist çalışmaların ve hayvan hakları çalışmalarının *ötekiliği* ortaya koymasına benzer şekilde, yeni ontolojilerin ve yeni materyalizmlerin incelenmesi, insan olmayan varlıkları teorik olarak ön plana getirme girişimlerinde son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Tekinsiz varlığın bu analizi, felsefe, robotik, psikoloji, estetik ve posthümanist sanatın disiplinler arası ve teorik keşiflerinden kaynaklanır ve teknolojinin toplumdaki rolünü ve daha spesifik olarak sanatçıların posthümanizm temalarını nasıl keşfettiğini araştırır.

Posthümanizm çoğu kez transhümanizmle karıştırılmaktadır. Transhümanizm Aydınlanma Çağının bir devamı olarak hareket edip 21. Yüzyılda teknolojinin insan hayatındaki geldiği son noktada insanların teknoloji ile sürdürdüğü yaşamındaki birçok ortak noktasına değinmektedir. Örneğin protez, robotik, biyoteknoloji ve sanal gerçeklik sistemlerinin kullanılmasıyla 1980'lerden beri uygulamaları hem hümanist hem de posthümanist idealleri sorgulayan, yeni medya teknolojileriyle bilinen transhümanizm, insanın entelektüel, fiziksel ve psikolojik kapasitelerini geliştirme hedefi iken, posthümanizm, insan olmayan varlıkları kabul etme önceliğinin üstesinden gelen eleştirel teoridir (Makes, 2015). Üçüncü El (protez kol),

Dış iskelet (6 ayaklı yürüyen robot) ve Kolundaki Kulak (kolunda duyduğu sesleri ileten fazladan bir kulak) gibi önemli eserleri, eski beden tezini özetler, ancak ayrıca bedeni alternatif formların deneysel bir bölgesi olarak görür. Eserlerini insana özgü erdemleri genişletmek olarak basitçe yorumlamak, ortaya koyduğu ve fiziksel bedenin ötesine uzanan zengin teorik zorlukları ve çıkarımları reddetmektir. Stelarc gibi sanat eserleri, teknoloji aracılığıyla, bedenin bir bilinç kabı olarak yapı sökümünü üstlenir ve bunun yerine, bir ötekiliğin ortaya çıkışına doğru bir hareket noktası olarak bedeni alır.

Çevrebilimi ve doğayı korumaya yönelik sosyal bilimlerde *ekoeleştri* denilen bir alan yaratılmıştır. Tabiat odaklı bir bakış açısıyla düşünme yaklaşımı doğuran ekoeleştri, sosyal bilim disiplinleri ve özellikle edebiyatla doğa arasında bir sıkı ilişkinin yapılanmasını, incelenmesini amaç edinmektedir. Tahrip edilmeye başlayan doğanın toplumsal kültürel sonuçlarını değerlendiren, bilimsel metinler ve yayınlarla ortaya döken bir alandır (Opperman, 2012: 9).

Posthümanizmle anılan diğer kavram postdüalizm, postantropozantrizme (insanmerkezcilik sonrası) geri dönmektedir (Bulut, Başak ve Başak, 2022). Örneğin, bu düalistik düzlemde geçmişten beri erkekleri *arti* (+) olarak nitelendiren ve kadınları *eksi* (-) olarak belirten cinsiyetçi kimlik anlayışı vardır. Ayrıca beyaza *arti*, siyaha ise *eksi* anlamını yükleyen sömürgeci zihniyet de bulunmaktadır. Emperyalizmin geçmişinde Batı'yı *arti* Doğu'yu *eksi* şeklinde tasavvur eden bir anlayışın olduğu da bilinmektedir. Bunlara ek olarak kültürün *arti* ve doğanın *eksi* olduğu doğa ve kültür ayrımı da bu manada ortadadır. Düalizmin kendisi, bir *anthropos* ile olan ilişkisini ifade eder. *Anthropos'un* barbar tarzında tanımlanması Persler' den bağımsız tutularak sıradan bir insan imgesi ile Yunan olmak ile ilişkisi de bilinmektedir. Bu anlamda kültür, akıl ile ilişkilendirilirken, doğa duygular ile ilişkilidir (Bulut, vd., 2022).

Amazon ormanlarının yerleşim yeri ve tarım amaçlı olarak tahrip edilmesi, kimyasal (gübre vb.) kullanımının artması doğaya ciddi oranda zarar vermeye başlamaktadır. Yeryüzündeki su kaynakları (denizler, göller, akarsular) azot, fosfat vb. zararlıların çoğalması nedeniyle deniz canlılarının (özellikle mercan resifleri) giderek yok olmasına kaynaklık etmektedir. Küresel ısınma, iklim krizi, asit yağmurları, insanların alternatif gıda kaynakları yaratma amacıyla yeni sahalar arama gerekçeleri neticesinde değişen finans arayışları dünyanın yaşanılabilirlik seviyesini gittikçe düşürmektedir (Ağın, 2021).

İklim değişikliği ve küresel ısınma sorunları her geçen gün hızla her birimizi ve dünyayı etkileyen kritik boyutlara ulaşmaktadır. Önemli kurum ve kuruluşlar, okullar, akademiler, ajanslar, müzeler, hayvanat bahçesi eğitimcileri sorumluları, aşırı hava koşulları, buzulların erimesi ve taşkınlardan kaynaklanan deniz seviyesinin yükselmesi, tarımı, hayvancılığı, gıda üretimini etkilemesi, çocuklarda astım vb. sonlum problemleri ve artan sağlık riskleri için önlemler alınması gerekmektedir. Müzeler ziyaretçilerine iklim konularını yorumlama adına bilgi vermelidir. Bu çalışmalarda olumlu bir bilinç yaratmak için özellikle erken yaş bireylerden başlayarak sorumluluk üstlenilmesi konusu da üzerinde durulması gereken bir başka husustur. Bu problemler hakkında farkındalık yaratarak ve klişeleri, mitleri çürüterek sağlamak gerekmektedir. Barad, (2019) "İlerlemeyi kaçınılmaz ve geçmişi de geçip gitmiş ve artık bizimle olmayan bir şey olarak alan yaygın zamansallık anlayışlarını feshedecek kollektif tahayyüller üretmenin aciliyeti öyle elle tutulur, öyle içten gelen bir şey ki, tekil ve kollektif bedenlerimizde hissedilebiliyor" şeklinde yorumlamaktadır. Posthümanizm söylemlerinde önem teşkil eden bir başka konu da eşitlik, adalet, kültürel çeşitliliğe saygı, farklı etnik yapılar, dezavantajlı gruplara, işçiler, emekliler vb. etik konular üzerinde durmaktadır.

3. Posthümanist ve Sanatın Dönüşümünde Türkler

Antroposen Çağ'ında posthümanizmin eleştirilerine gerekçe olan birçok husus İslam öncesi Türk kültür zamanında yok denecek kadar azdı. Bunun yanı sıra Türk insanları doğaya ve burada yaşayan türlere

olan saygılarını sanatlarına da yansıtmişlerdi. Tabiatla temasları hayatlarının vazgeçilmez dayanağı ve yaşama tutunmaları adına en önemli savunma mekanizmalarıydı.

Çin'de ve Türklerde, göğün merkezi olarak tasavvur edilen kutup yıldızı, Türkçe manası Ahun (Temur), kazguk (demir ve altın) direk, Çin astrolojisinin, Türkler tarafından da kabul edilerek, Kökluu (gök ejder), Kızılsagızgan (Kızıl saksagan), Akbars (Ak veya ak alacalı pars) ile karayılan (Çin'de kaplumbağaya sarılmış yan) ismini alan her biri yedişer yıldız takımından oluşmuş dört büyük yıldız takımının da böyle karşılıklı hareket ettiği düşünülmekteydi (Esin, 1979: 45).

Türklerde her çeşit bitkiye olan bağlılık, sanatsal bakımdan da tarihi süreçte geçmişi oldukça gerilere kadar gitmektedir. Hatta sanatsal faaliyetlerinde en önemli bezeme unsuru olarak farklı malzemeler üzerinde uzun yıllar kullanılmıştır. Çeşitli meyveler, edebi metinlerde, destan öykü vb. somut olmayan kültürel mirasa konu edinilmişlerdir. Bunlara ek olarak rüya tabirlerinde, Türk mitolojisinde, sık sık söz edilmiş ve kutsal olarak nitelendirilmişlerdir. Bazı bitkilerin manevi güçleri olduklarına inanılarak ayrıcalıklı bir statüye sahip olmuşlardır. Ölümsüzlük, erkek çocuk beklentilerinin dileklerini yerine getirme, bereket, doğurganlık, bekaret, sonsuzluk, tazelik, esenlik, sevgi, kuvvet, iktidar, huzur, barış, iyi huylu olmak vb. konularda bireylere katkıda bulunmak gibi üstün yetileri simgelemektedirler. Minyatür, mimari, köşk, mezar taşları vb. alanların süslemelerinde de sık kullanılmışlardır (Ölmez, 2013: 77). Erken Çağ Türk kültüründe pozisyonu sağlam ve mutlak olan somut objeler ve sanat eserleri bol miktarda yer almaktaydı. Söz konusu sanat ürünlerinin bazıları kurganlarda ortaya çıkarılmışlardı. Bunu yanı sıra, mezar taşları, yazılı kayalar, gündelik objeler vb. malzemelerdi.

Hun sanatına ait bilgilerimizin büyük çoğunluğu kurganlardan çıkarılan buluntulara dayanmaktadır. Bunlardan MÖ. 5. 6. yy'lara tarihlenen I. Pazank kurganında bulunan at koşum takımına ait ahşap malzemeli palmetler ile yine eğer için kullanılan deriden kesilmiş palmet motifleri aynı üslup, aynı biçimdedir (Rudenko, 1953: 180). Hayvan üslubunun ağırlığını hissettirdiği Hun sanatına ait bu motifleri, kaynağını hayvan motiflerinden alan rumi motifleri oluşturmaktadır. Birbirine sırtını dayamış iki rumi motifi palmet motifinin meydana gelmesinde rol oynamaktadır.

Türkler, gündelik yaşamlarında işlerini oldukça kolaylaştıran fonksiyonel olarak büyük önemi bulunan atları evcilleştirmeleri ile birlikte ciddi ölçüde avantaj sağlamaya başlamışlardı. Atın ehlileştirilmesi neticesinde yaşamın birçok engelinin, zorluklarının da aşılmasında artı değer üretmiştir (Aksu, 2020: 75). Doğu Türkistan'ın bir kenti olan Sorçuk'ta keşfedilen at başı heykeli 8. ve 9. yy'lara aittir. 27 cm ebatlarında olan bu heykel alçıdan yapılmıştır. Yeleleri kabarık ve yüz ifadesi tuhaftır (Aslanapa, 1989). Bazı hayvan türlerinin Türk kültüründeki değeri, 12 hayvanlı Türk takviminde her aya bir hayvan isminin verilmesi suretiyle simgeleştirilmişlerdir (Özgül, 2015). Orta Asya geniş arazilerinde hayvancılıkla geçinen ve konargöçer bir yaşam devam ettiren Türk boyları adına tabiatla hayvanların ıslahının insan yaşamının sürdürülebilirliğinde temel bir kaynak olması ve bu hayvanların yaşam alanının doğa olması sebebiyle doğanın simgesi olan yeşilin hatırı sayılır bir pozisyonu bulunmaktaydı (Çoruhlu, 2017: 265). Hayvan sembolizmi Hun kültür ve sanatında oldukça yaygın bir kullanım alanı göstermiştir. Daha sonraları Göktürk sanatına da konu edinilmiştir. Hayvan üslubu kaynağını astronomik öğelerden almaktaydı. Özellikle Çin kaynaklarından edinilen referanslardan Gök Tanrı inancı ve Atalar kültü ile şekillenen su, yer, gök kavramları çok kutsal kavramlar olarak telakki edilmekteydi. Hunlar ve Göktürklerde Şamanizm dini hakimdi (Dalkıran, 2008: 375). Hun sanatında maden sanatına dair çeşitli objeler üretilmiştir. Hunlardan sonra maden sanatında Göktürkler eser üretmeye devam etmişlerdir. Yine maden sanatında da eserler üzerinde hayvansal figürler görülmektedir. Bunlara örnek olarak deve formları kullanılmıştır. Ayrıca kaya resimlerinde de av sahneleri ve deve figürleri kullanılmıştır (Çoruhlu, 2007:182).

Birçok Türk topluluğunda, "Hayat Ağacı" sembolik bir değere sahiptir ve yaşamın simgesel olarak temsil edildiği bir ağaç olarak kabul edilir. Bu ağaç, dünyanın merkezinde veya gökyüzünde yer alabilir dal ve yaprakları genellikle sonsuzluğu, yenilenmeyi ve hayatın sürekliliğini simgeler. Orta Asya Türk mitolojisinde "Hayat Ağacı"na "Büyük Gökmar" veya "Dünya Ağacı" denir. Türk mitolojisindeki bazı destanlarda, kahramanların bu ağacı bulma veya koruma görevleri olduğu anlatılır. Özellikle geleneksel Türk süsleme sanatlarında ve el işçiliğinde bu motif sıklıkla kullanılır. Aynı zamanda Türk halılarında, kilimlerde ve el sanatlarında da hayat ağacı motifine sıkça yer verilir (Arslan, 2014). Erken dönem Türk sanatında özellikle Altay mitolojilerinde olsun, dini ritüellerinde olsun çam ağacının sıkça görüldüğü incelemelerle tespit edilmiştir. Türk inanışlarına göre ağaçların bazıları diğer ağaçlardan daha kutsal sayılırdı. Bunun sebebi tanrıların ağaçlarla güçlü bir bağlarının olması düşüncelerinden kaynaklanmaktaydı. Bazı kaynaklarda Çam ağacı, Türklerin en eski inançlarından olan Şamanizm dinine göre Bay Ülgen (Baş Tengri) olarak bilinen tanrıların üstünde bulunduğu ağaç olarak ifade edilmektedir. Zira hayat ağacından sonra en önemli ağaç olarak çam ağacından bahsedilmektedir. Halı dokumalarında, yapılan dini seremonilerde ve kendi çağlarının sanat anlayışına göre üretilen resimlerde çam ağacı ve kozalak formlarını görmek oldukça mümkündür (Kalam, 2019:1).

Antik Çağ Türk sosyal yapılarının, doğayla olan ilişkilerine bakıldığında, gökyüzünün canlı olduğu düşüncesi hakimdir. Bu fikir Türkler için Tanrının gökyüzünde var olduğuna dair bir argümanı ortaya koymaktadır. O çağlarda gerçek yaşamdaki bir inancıya göre yeryüzünde otoriteyi sağlamaya çalışan hükümdarın toplumu disipline etmek adına gücü ve yasaları gökyüzünden yani Tanrıdan aldığını anlatan bir mitleşmiş olaydan bahsedilir. Göklerden gelen destekle hükümdar otoritesini meşrulaştırarak bazı hatalarını da tolere etmektedir. Bu olaylar *Kut İnanç* savıyla kavramsallaştırılmaktadır. Dolayısıyla sosyal yaşamda bireyler arasındaki huzuru ve güveni tesis etmek amaçlanır. Gökyüzü ve ötelere gelen efsunlu güçlerle kitle yönetimi düzene sokulmaya çalışılır. Bu bağlamda eski Türk halkları arasında tabiat ve insan arasındaki sıkı bağa ve sıcak ilişkiye yönelik fikirlerin, sosyal hayatı ve politik camiayı da şekillendirme fonksiyonunu elinde bulduğunu gösterir (Çelik, 2022: 101).

Erken dönem Türk toplum yapısında efsanevi söylencelere göre, doğa kutsallığı ile insan hayatının vazgeçilmez bir öğesi durumundadır. Çağdaş dönemlere yaklaşıldığında ise insanın doğa ile olan yakın ilişkisi giderek zayıflama eğilimi göstermektedir. Antik dönem ve birkaç asır sonrasında doğa ve içindeki her varlık canlıdır. Doğa ve barındırdığı tüm canlılar bir ruha sahip olup buradaki bazı varlıkların Tanrı kutunda ruhları ve bedenleri yer almaktadır. Zira bu mitlerde doğaya duyulan saygı ve insan hayatındaki rolü posthüman etik tanımında son derece önem arz etmektedir. İnsanoğlu tabiata hükmetme hırsları betonların arasına sıkışıp kaybolmasını doğurmuştur. Bu olay, eski Türk mitolojisinde veya inancında ekoeleştirel bir bakış açısına bir örnektir (Bütüner, 2021: 436).

Yaradılış efsanelerinde kâinata bir çeşit hammaddeden bahsedilir. 14. yüzyılda Ed Devedari tarafından kaleme alınan bir Türk efsanevi öyküsünde, dünya yüzeyinde henüz insanlar ayak basmadan önce şiddetli yağmurlar mevcutmuş. Yağmurların sebep olduğu toprak kaymaları sonucu biriken topraklar kuruduktan sonra güneşte pişen topraklar, 10'uncu ayda toprak canlanarak hareket eder. *Ay Atam* denilen bu insan bir erkektir. Aradan 40 sene geçtikten sonra aynı tabiat senaryoları tekrarlanır. Fakat güneş yeni bir burçta olduğu için toprak yeteri kadar olgunlaşmaz ve ilk seferkine göre daha zarif vücutlu farklı bir insan bedenine sahip olur. Bu ise ilk kadın *Ay Va* diye nitelendirilmektedir (İnan, 2000: 21).

İslam öncesi Türk döneminde totemizm inancında insan ve doğa ilişkisi geniş yer tutmaktadır. Türklerde totemlerin sembolize ettiği varlıklar genellikle hayvanlardır. Bazen başka objelerde totem olarak kullanılmıştır. Kurt, en popüler totemlerden biridir. Uygurlarda türeyiş destanında kurt çok önemli bir karakterdir. Oğuz kağan destanında kurdun rehberliği anlatılır (Bang ve Rahmeti, 2015: 156-157). Bu tür olayların yaşandığı dönem Türklerin henüz yerleşik hayata geçmedikleri zamanlardır. Türkler her devirde

olduğu bu efsanelerin cereyan ettiği dönemde de yine tabiatla yoğrulan yaşantılar edinmektedir. Öykülerde geçen olay örgüsü yaz mevsiminin yaylalarda kışın ise ovalarda geçmektedir. Hayvancılık en önemli ekonomik gelir kaynağıdır. Dede Korkut efsaneleri bu manada doğanın kalbi mahiyetinde olan bölgelerde geçmekte olup doğaya derin saygı duyulması her defasında tekrarlanmaktadır (Bütüner, 2021: 438). Dede Korkut mitinde kuşlar, dağlar, kayalar ve su öğeleri sık sık vurgulanmaktadır. Bu öğelere dualar edilmektedir. Ögel (2006)'ya göre “dağa beddua edilmemesi yönünde bir ifade geçmektedir. Oğuzlar; dağlarla konuşur, dağlara dua eder, beddua eder, yaşlanmasından, yıkılmalarından korkar, esenlik diler, geçit vermelerini ister, şifa dilenir, yemin eder, selam ederler. Dağları çeşit çeşit tanıtmalar ile tanıtırılar. Onlarla konuşurlar, ses vermelerini dilerler.” Ergin (2008:35)'e göre de “eski Türk inancında doğada bulunan her varlığın bir ruhu olduğuna ve bazılarının kutsal olduğuna dair inanç hikâyelerde kendini göstermektedir. Hikâyelerde doğa canlıdır; canlı ve hareket halinde olan doğaya saygı duyulur; dağa beddua edilir, sudan haber sorulur”.

Sonsuzluk arayışında olan İnsanoğlu, bu amacına erişmek gayesiyle bazı arayışlarda bulunmuştur. Bu konuya örnek olarak Babil Çağında inşa edilen bir kule gösterilebilir. Sümerlerin asma bağlarında yerden gökyüzüne ulaşmak, Tanrısal güçlere sahip olmak amacıyla uzun yıllar mücadele edilmiştir. Dolayısıyla günümüzde de transhümanizm insanın ömrünün uzatılması arayışlarını da konu edinmektedir. Onlara göre bu dünya ve öteki dünya düalizmi yeni maddeci bir düzlemde hareket ederek sonsuzluğa erişmek yapay zeka ve genetik çalışmalardaki ilerlemelerle sağlanabileceği düşüncelerinden ileri gitmektedir (Dorsey, 2021).

Posthümanizm yeni bir döneme atıf yapsa da Gılgamış Destanı gibi çok eski zamanlara tarihlenen destanlarda da izleri görülebilmektedir. Gılgamış Destanı'nda Tanrı, yarı Tanrı insan anlatıları ve Nuh Tufanı'ndan da bahsedilmektedir. Bu öyküde, ölümsüzlüğü arayan bir kralın geniş iktidar sahibi biri olarak arayışlarından bahsedilir. Gılgamış, yarı insan, yarı Tanrı şeklinde hibrit bir tür olup karalara ve denizlere hakim her şeyi bilen başarılı bir mimar ve yenilmez bir savaşçıdır. Güneş Tanrısı Şamaş, Gök Tanrısı egemen tanrısal Hanecian'ın babası ve kurucusu Anu, Tanrılar ve insanlara hükmeden Tanrı Enlil, Gılgamış'a insanın yalnızca önemli bir eser bırakarak ölümsüzlüğe ulaşabileceğini tembihler ve bunun üzerine Gılgamış ölümsüzlüğe erişme yolculuğuna başlar. Gılgamış, ölümsüz olmanın gizemini bilen Utanapiştî diye birisini bulur. Gılgamış bu bilge adamın kendisine verdiği ölümsüzlük bitkisini yiyeceği esnada bu otu bir yılanı kaptırır. Dolayısıyla bu emelini gerçekleştiremez. Bu destanda Tanrının insanların kendisi gibi olağanüstü niteliklere sahip olmasının önüne geçerek insanları çeşitli dillere ayırarak onları ayrı ayrı bölgelere dağıtmıştır (Bottero, 2013: 166), (Demirci, 2013).

Türklerin efsanelerinde görülen karakterler, insanüstü özelliklere sahiptir. Doğayla iç içe yaşayan bu kahramanlar tabiatla beliren farklı doğa olaylarının ve farklı canlı türleriyle sentezlenerek kurgulanan olaylar halinde sunulur (Ergin, 2019: 7-12). Tabiatın mevsimsel farklılıklarına göre değişmesi, bitki türlerinin ölüp ölüp dirilmesi, insanın da tekrar diriltilebileceğini sembolize eder. Göçebe halklar doğaya en yakın bir noktada yaşam sürdürdükleri için birçok farklı ağaç türü, onlar için kült sayılırdı. Örneğin karaağaç soyun sembolüydü (Demirbulak, 2012: 7). *Nevruz ve Hidrellez* kutlamalarının uzun bir geçmişi vardır. Bahar mevsiminde Türkler için festivale dönüşmüş etkinliklerdendir. Bu bayramlarda fertler doğayla kaynaşarak yine doğada meydana gelen değişimlerin etkisi ile şölen havasında kutlamalar yapılır. Bu kutlamalar, barış ve huzurun yerleşmesine dair anlamlar taşımaktadır. İnsanın tekrar dirilmesinin ve doğanın insan hayatındaki önemi yeni bir yıla girilerek doğa ile beraber yapılan şenliklerle dile getirilmektedir (Aksu, 2020).

Bronz ve bakır madenleri Erken Dönem Türk sanatlarında yaygın olarak kullanılıyordu (Diyerbekirli, 1972: 7). Bunun yanı sıra ahşap eserler üretmek, bölgelere göre farklılıklar ve gelişme fırsatı yakalamıştır. Bir bozkır kültür ve sanatı meydana getirilmiştir. Yaşam koşulları, insanların hayvanlarla iç içe hayat

sürdürmek modeli sanata da ciddi ölçüde sirayet etmiştir Taşagil (2016)'ya göre "kemer tokalarda, hançerlerde, kılıçlarda, at koşum takımlarında ve diğer eşyalarda kurt, kaplan, geyik gibi hayvanların birbirleriyle mücadeleleri anlatılmıştır. Bu sanatsal ürünler *Hayvan Üslubu*'nun ürünleridir. Bunlar gümüş demir ve tunç gibi maden ve bunların alaşımlarından meydana getirilen nesnelere oluşmaktadır" (s. 79). Tekstil eserler yaratma sanatlarında, iplik bükümünü öğrenerek dokuma ürünler geliştiren Türkler, topraktan eşyalar yapmaya da başlamışlardır. Seramik oldukça yer edinmişken pişmiş tabak, çömlek nesnelere dış yüzeyleri kırmızıya iç yüzeyleri de siyah renge boyanmıştır. Çömlek ve tabak gibi aksesuarlar, takılar arasında birçok ortak süsleme ayrıntısı da görülmektedir.

İslam öncesi Türk düşünce yapısında bilhassa Budizm'de çiçeklerin hatırı sayılır bir mevkisi olduğu da bilinmektedir (Esin, 1989:38, 76). Bitkisel konulu bezemelerin konuşlandırıldığı yüzeylerin bulunduğu diğer bir sanat dalı silah süsleme sanatıdır. Silahlar kişilerin otoritelerine göre üst düzey süslemelere tanık olmuştur. Bu sanat aynı zamanda ulusların estetik zevkini ve maddi refah düzeyini de ortaya koymaktadır. Birde silah kullanma sanatı bulunmaktadır. Ok yapmak ve atmak, etkili kılıç kullanmak vb. nitelikler bireyin toplumdaki saygınlığını artırmıştır (Göksu, 2008: 97).

Türkleri İslam'dan önceki dönemde ölümden sonra yeniden canlanma ve bu yenedünyada da yine önceki hayatlarına benzer bir yaşam devam ettireceklerine inanmaktaydılar. Dolayısıyla ruhların sonsuzluğuna inanarak defin esnasında ölen şahısın sevdiği araç ve gereçleri çok süslü bir şekilde kendisi ile birlikte gömülmeğe. Özellikle atları, silahları ve diğer savaş malzemeleri mezarlara ölümlerle yan yana defnedilirdi (Turan, 1969: 39; aktaran, Esin, 2017: 1326).

Eski Türkler tabiatla bir takım esrarlı güçlerin var olduğu gerçeği geniş kesimlerce kabul görür ve bunlara ruhaniyet atfedilirdi. Halk nezdinde deniz, güneş, tepe, dağ, orman, kaya, ırmak, ağaç, ay, yıldız, demir, kılıç vb. öğelerin her birinin birer kutsal öze sahip olduğu düşüncesi yerleşmişti. Bir örnek vermek gerekirse Ötüken ormanı anıtlarda kutsal bir mekân olarak anılmakta ve orada durulduğu müddetçe Türklerin her türlü musibetten korunabileceği anlayışı vurgulanmaktadır. Bilhassa Altaylar ve Sibiryaya coğrafyasında bulunan Türk boyları arasında su ve yer inancı yaygındır. Bu bölgelerde su ve yer içerisine giren öğeler ruhlarının insanları anladığı ve koruduğuna inanılmakta, onları memnun etmek için kurbanlar sunulmaktadır (Hoppal, 2001: 2012).

Post hümanizmin ele aldığı maddelerden biri de kadının toplumdaki konumlandırılış biçimidir. Bu bağlamda eski Türk devletlerinde kadınlar (ebçi, eşliğ, kızgık, katun, eş, evlig vb.) tanımlamalara sahiptiler. Kadınlar, hayat yoldaşı ve ailenin temelini teşkil ettikleri için son derece önemli bir statüye sahiptiler. Kadınlar aynı zamanda iyi kılıç kullanıp okçulukta da maharetli oldukları için asker olarak görev yapmaktaydılar. Eşleriyle hem aynı evde hem de savaş alanında birbirlerine destek olmaktaydılar. Günlük kullanılan ev araç, gereçlerini çömlek, tabak, dokuma imal etmede de görev üstlenmişlerdir. Kadınlar, toplumda sorumluluk üstlenmiş aynı zamanda devlet yönetiminde de söz hakkı bulunan ayrıcalıklı, imtiyazlı bireylerdi (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 3). Türk destanlarında kadınlardan, anneden, eşten sık sık bahsedilmekte olup kadınları bilgeliğin ve aklın simgesi olarak tasavvur etmektedir. Mücadelenin, cesaretin, yeteneğin simgeleri olarak tasavvur edilmekteydiler (Bars, 2014: 94-111).

Türklerde toprak en önemli cisimlerden biridir. İnsanla toprak ilişkisi evrilmiş ve gelişme göstermiştir. Türklerde evren anlayışında insanın toprak malzeme ile yoğrulduğunu, yaratılışının özünün toprak maddesi olduğu varsayıldı. İnsan, yaşam serüveninde toprakla beraber hareket etmiş, toprak insanoğluna sürekli eşlik etmiştir. Toprak Türk inancında kült sayılmaktadır. Dolayısıyla toprakla bütünleşen nesnelere, orman, hayvan, dağ, ağaç birer kültürdür. Zira bu kavramlar biyoetik bakımdan ruhani ve özel maddelerdir. Su ve yer kutsallarının kaynağı olan toprak bilinen maddi özelliğinin yanı sıra canlı bir niteliklerinin olduğu fikirleri yaygındır (Çelepi, 2020: 14).

4. Çağdaş Sanatta Posthümanizm

MOCA'nın Stranger'daki kış ilkbahar sanat sergisi posthümanist temalıdır. Post insan fikri sanatta da büyük, yeni bir felsefi ve bilimsel bir yön tayin etmektedir. Posthümanizmin sanatla olan bağı genellikle yeni dünya konjonktüründe düşünce platformlarında paradigma kaymalarına neden olur. Bireyin evrenle olan ilişkisinin sanat eserine yansması sanatı değiştirir. Çağdaş sanat, yeni fikirleri özümseme mücadelelerinin içinden geçmekte olduğumuz değişim, gelişen teknoloji ile varoluş ile yoğrulmaktadır. Bu doygunluk o kadar artmıştır ki, tam olarak her şeyin bilincinde olamayabiliriz. Bu olay insanların bir parçası haline geldi: akıllı telefonlarla, sanal oyunlarla ve sosyal medya rutin hale gelmektedir. Öyle ki bir takım dijital eserler tek başına toplumsal beğeniye de etki etmektedir. Tabii bunun daha fazlası da vardır (Grandeur, 2015). Post-insan, yirminci yüzyılın sonlarında aniden ortaya çıkmadı. Evrimsel öncülleri vardı. İnsanların ve araçlarının karşılıklı evrimi iki anahtar noktadır. İnsanların eylemsel sorumluluğu, her ikisinin de sahip olduğu insan çalışmasında insan faaliyetinin şafağından beri mevcuttu. İnsanlar her zaman çekiçler ve baltalar gibi ağır işlere yarayan araçlar kullandılar. Bu da insan bedeninin evrimini etkiledi. Örneğin, başparmakların gelişimi ile insanlar daha kolay ve daha hızlı araç yapmayı manipüle ederek döngüsel bir şekilde alet yapmaya başladılar (Mazlish 1993). Sanat yaratmak için çeşitli türlerde ortaya çıkan teknolojileri kullanan sanatçılar, bir sanat biçimi olarak kendi bedenlerini değiştirerek kendilerini bir çeşit siborg'a dönüştürdüler. Amaçları, postüman kavramlarını sadece canlandırarak değil, aynı zamanda onları araştırmak ve test etmektir. Ayrıca onları somutlaştırma gayretindedir. Bu sanatçıların en ünlüsü muhtemelen Stelarc'dır. Teknoloji insan vücudunun kapasitesini ve aynı zamanda vücudun nasıl olduğunu genişleterek giderek eski haline dönüştürür" (Dvorsky 2013).

Disiplinlerarası sanatçı Moon (Martina Zelenika) posthümanizm ile ilgili sanat projeleri gerçekleştirmektedir. Ona göre, "pragmatik olarak bir arada var olan çevrede temel etik değerlerin yeniden keşfedilmesine odaklanmalı, yeni beceriler kazanmalı ve yetiştirmelidir." Güzel sanatlar ve tasarım geçmişine sahip olan Moon' un çalışmalarının temel özelliği, kendi sözleriyle ifade ettiği gibi, geleneksel tekniklerin ve en son dijital teknolojinin simbiyozudur: Ana ilgi alanları kozmoloji, evrensellik, eko-felsefe ve dildir. Evren, titreşimler, enerji ve bu gezegenin karmaşık tasarımlarının tüm yaşam formları beni büyülüyor ve sürekli bir ilham kaynağı sağlıyor.

Moon, insan vücudunun içsel simyası ve insanı çevreleyen doğal fenomenle ilgili geleneksel ve dijital yaratıcı araçlarla ilgilenmektedir. Medya ve maddeselliğe gelince, Moon, çalışmasını, Zielinski tarafından, geçmişten gelen şeyleri çok daha özgür, çok daha gevşek ve düşünüldüğünden çok daha az doğrusal araştırma süreci olarak tanımlanan bir anarkeoloji olarak tanımlamaktadır. Sanatçı, geleneksel çizim, kolaj, şiir, tasarım, fotoğraf, rölyef, deneysel video, enstalasyon sanatı, interaktif ve yeni medya sanatı gibi farklı ortamları, görüntü sonifikasyonu, beyin dalgalarından veri sonifikasyonu, hareket sensörleri ve X-ışını ile bir araya getirmektedir. Minerallerin laboratuvar analizleri, *Artırılmış Gerçeklik (AR)* teknolojisi ve mobil uygulama. Moon aynı zamanda bir film yönetmeni, besteci ve yeni bir medya sanatçısıdır.

Karma tekniklerinin bir örneği, vücut hareketlerini kullanarak analog (geleneksel) çizimin çıkış noktasından evrensel sesin görselleştirilmesini sağlayan modern iletişim alanını test eden sanatsal proje *Meta Signal Sonar System* veya *MSSS* (2017) 'dir (Netz, 2019).

Sonuç

Posthümanizm çok disiplinli bir alandır. Türkçeye çevrilebilen tam bir terminolojik karşılığı yoktur. Giderek de daha farklı sahalara temas etmektedir. Posthümanizmde bir merkezizlik söz konusudur. Posthümanizm oldukça çeşitli ve birbirinden uzak alanlara sirayet etmiştir. Dolayısıyla çok geniş bir düşünce ve yaşamsal pratiğini ele alan interdisipliner bir sahaya teşkil etmektedir. Bu araştırmada posthümanizmin Eski Türk hayatında yaşanmış olan bazı çağdaş örneklerinin sanat eserlerine

yansımalarının ışığında değerlendirilerek günümüzdeki posthümanistlerin ısrarla altını çizmeye çalıştıkları hususların emsallerine değinilmiştir.

Posthümanizmin sanatla olan yakınlığı yeni değildir. Çoğunlukla çağdaş dönemle ilişkilendirilse de bazı konularda daha eski kültürlerin yaşamlarında göçebe halinde yaşayan erken devir Türk toplumunda doğayla bütünleşik bir yaşam süren Türk boyları, doğanın olağanüstü manevi gücüne olan inancın yanı sıra doğanın insan yaşamındaki önemi ve hassasiyeti içinde olmuşlardır. Zira günümüzde doğa bilinci farkına varan bireylerle aynı paralelde bir izan ve dimağa sahiptiler. Doğadaki aktörlerin Türk sosyal yaşamının her safhasına ve her detayına indirgenmiş sembol düzeyinde yansımaları günümüze kadar ulaşan örneklerle insan hayatındaki konumunu net bir şekilde teşhir etmektedir.

Özellikle 20. yüzyılda Marx, Freud, Nietzsche, gibi düşünürlerin yanı sıra Adorno ve Horkheimer'in Frankfurt okulu örneği, Baudrillard'ın simulakr ve simulasyon teorisi, Deleuze ve Guattari vb. filozof kendi çağlarının birbirlerinden farklı sorunsallarını dile getirirler de küresel manada yine insan odaklı problemlerin tetikleme ile meydana gelen tahribat üzerine akıl yürüten paydaşlar olarak tevafuk olmuştur. Zira yapay hayatlar, başkalaşma, orijinalin yitimi, değer kaybı, etik erozyon, inorganik yaşam, iklim krizi, biyoçeşitlilikteki azalma vb. konularda serzenişlerini fikirleri ve eserleri yoluyla dile getirmişlerdir. İnsanlar arasında adalet eşitlik, kültürel çeşitliliğe saygı, sanayileşme-makineleşmenin değer yargılarını dezenformasyona uğratması, liberal küresel ekonomilere ve kapitalizmin kar başarı, zarar başarısızlık savına eleştiri, kapitalizmin dayatmasına uğrayan halkların bireylerin etik jargonunun dumura uğraması, kapital sistemin sonucunda kitlesel ve bölgesel çatışmaların çıkması, dezavantajlı bireylerin (fiziksel ve ruhsal bozukluğu olan) topluma katılımı, ötekileştirilmemeleri, sosyal haklarına erişimleri, göç, son zamanlarda artan orman yangınlarının eko sistemdeki zarara olan aranı, küresel otoritelerin kendi hegemonyaları uğruna insanın geleceğini tehlikeye atmaları meseleleri posthümanizmle anılır olmuştur.

43

Bu çalışmada tartışma yaratacak en önemli iddia günümüzde posthümanist ilkelere atfedilen birçok unsurun Antik Çağda ve Ortaçağ İslam öncesi Türk toplumunda da rastlanır olmasıdır. Bugün posthümanizm prensiplerinde işlenen evren tasavvuru, insan merkezci düşüncenin henüz oturmamış olması, doğaya saygı, eşitlik, kadının statüsü vb. birçok özellik eski Türklerin sosyal yaşamında, destanlarında, sanatında, inancında da görülebildiği net bir şekilde tarif edilmektedir. Bu bağlamda son zamanlarda sert bir dille eleştiri konusu edinilen birçok konu, eski Türk kültüründe mevzu bahis edilmemişti. Bazı kale surlarındaki motiflerde görüleceği üzere Türk sanatında hayvan üslubu çok önemli bir yer tutmaktadır. Kurt, geyik, kartal, at, dağ keçisi, dağ koyunu, koç, kaplan, balık, yılan, tavşan, grifon, çift başlı kartal, ejderha, en önemli hayvanlardandı. Meşhur Pazırık halısı üzerindeki atlı süvari tasvirleri ve kozmolojik açıdan: yıldız, evren, güneş, ay bazı semboller olarak kullanılmış varlıklarıdır.

Erken devir Türk kültür çağında ve Antroposen Çağı posthümanist söylemlerinde, hümanizmin aksine insan artık evrenin merkezinde değildir. İslam öncesi Türk halkları, mitolojilerinde ve güncel hayatlarında manevi sayılabilecek güçlerin otoritesi altında yaşamlarını sürdürmekteydi. Nerdeyse tüm eylemlerinde doğadan referans alan Türk toplumu, aynı zamanda kozmik sembollerin, toplumlarının güvenliği, gelişimi, yaşamın manası için vazgeçilmez metaforlara dönüşmüştü. Zira toplumsal birlik, dayanışma ve öteki dünya tasavvurları adına hayatları, mitolojik fantastik varlıklar, kutsal hayvanlar, melez oluşumlar, mukaddes bitkilerin manevi desteği fikirleri ile örülüydü. Bitkisel motiflerindeki stilize kombinasyonlar ile hayvan üslubu daha sonraları Türk İslam sanatlarında da etkileşim ve yeni sentezlerle evrilerek uzun dönem kullanılmıştır. Posthümanizmdeki evren tasavvuru, insan merkezci tahakküme olan eleştiri, eşitlik, kadının sosyal yaşamdaki konumu, doğayla barışık yaşam ile ona duyulan saygı vb. birçok unsur eski Türklerin sosyal yaşamında edebiyatında, sanatında inancında da tarif edilmektedir. Bu bağlamda Antroposen Döneminde posthümanizmin eleştirilerinin odağında bulunan birçok hususun ve

Antropomorfit örneklerin İslam öncesi Türk sanatına yansıyan simgelerle öbekleşmesi ilginç ortak bir yargıya temas etmektedir.

Müzeler, sanat galerileri, bilim sanat merkezleri veya ilgili sivil toplum kuruluşları, Türk sanatı ve kültüründeki posthümanist fikirlerle günümüz posthümanist eylemlerinin ortak bir sanat ikliminde hareket ederek müze izleyicilerine, ziyaretçilerine örneğin iklim değişikliğinin yaratmış olduğu problemler hakkında daha fazla bilgi verilebilir. Bu manada vatandaşlara bilgi edinme konusunda ilham vermek için daha fazla sorumluluk yüklenebilir. Toplumda etkili bir iklim değişikliği eğitimcisi, topluluk yorumlayıcısı, kaynakları yorumlayıcı programların, medyanın ve hizmetlerin geliştiricisi-sunucusu bireylerin artmasına yardımcı olabilirler. Fertlere ve ailelere kişisel olarak iklim değişikliğinin, biyoçeşitlilikteki azalmanın, asit yağmurlarının, insanların yaşamsal fonksiyonlarının daralmasının etkilerini en aza indirmeye yardımcı olmak için aktif adımlar atılması anlamında ilham verebilirler.

Kaynaklar

- Aça, M. ve Yolcu, M. A. (Ed.) (2021). A form of traditional treatment guided by a family narrative: Alazlama. *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya-Anadolu*. Paradigma Akademi.
- Aksu, H. S. (2020). *İslamiyet öncesi ve sonrası Türk destanlarında rekreasyon faaliyetleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayramı veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aloi, G. ve Mc Hugh, S. (Ed.) (2021). *Posthumanism in art and science*. Colombia University Press.
- Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2014). Eski Türk kadın heykellerinin düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(4), 1-33.
- 44 Arslan, S. (2014). Türk kültüründe ağaç kültü ve hayat ağacı. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 59-71.
- Artun, E. (2007). Türklerde İslamiyet öncesi inanç sistemleri-öğretiler-dinler. http://turkolojicu.edu.tr/HALKBİLİM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf.
- Aslanapa, O. (1973). *Türk sanatı* (2). Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı* (2. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Ateş, M. (1996). *Mitolojilerde semboller ve halılar*. Sybol Yayıncılık.
- Bang, W. ve Rahmeti, G. R. (2015). *Oğuz Kağan destanı*. Örgün Yayınevi.
- Barad, K. (2019). Meşakkatli zaman/lar ve hiçlik ekolojileri: Tekrar-dönme, tekrar-hatırlama ve hesaplanamazla yüzleşme. *Cogito Düşünce Dergisi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bars, M. E. (2014). Ak Kağan destanında kadın tipi. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi*, 3(3), 94- 111.
- Bedirhan, Y. (2011). *İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü*. Nobel Yayınları.
- Bottero, J. (2013). *Gilgamiş destanı, ölmek istemeyen büyük insan* (Çev.: O. Suda). Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut Y., Başak A. ve Başak A. (2022). *Pentacle 101: Ferrando ile ders 6 – post-düalizm ne demektir?* <http://thepentacle.org/2022/02/20/pentacle-101-ferrando-ile-ders-6-post-dualizm-ne-demektir/?amp>
- Bütüner, Ş. (2021). Çevre bilinci oluşturmada Türk mitolojisinin rolü: Dede Korkut hikayelerine ekoeleştirel bir yaklaşım. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129, 433-448.

- Çelik, A. (2022). İnsan-doğa bütünselliğinin Türk mitolojisindeki kökleri. M. A. Yolcu (Ed.). *Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi Çalıştayı. Çanakkale, Türkiye.*
- Çelepi, M. S. (2020). Doğaya uyarlanma stratejisi olarak Orhun Abidelerindeki Türk biyoetiği. *Milli Folklor*, 16, 5-18.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk sanatı, ortak Türk tarihi* (1. Baskı). Semih Ofset Matbaacılık.
- Çoruhlu, Y. (2020). *Erken devir Türk sanatı* (3.baskı). Kabalcı Yayıncılık.
- Dalkıran, A. (2008). İslamiyet öncesi Türk Sanatı'nda Şamanizm'in etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 371 -390.
- Demirbulak, A. (2012). Erken devir Türk sanatının kaynakları. *Marmara Araştırma Dergisi*, 3, 1-11.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya dinlerine giriş: Tanrılar, ritüel, tapınak*. Ayışığı kitapları.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Dorsey, R. (2021). *Vücut kapma*, <https://tr.asayamind.com/how-criminal-underworld-bodysnatching-corpse-robbers-galvanized-modern-medicine>
- Dvorsky, G. (2013). 7 Bio-artists who are transforming the fabric of life itself. *Io9 (blog)*, June 24, <http://io9.gizmodo.com/7-bio-artists-who-are-transforming-the-fabric-of-life-i-558156053>.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut kitabı I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2019). *Dede Korkut kitabı*. Boğaziçi Yayınları.
- Ersoy, A. (2018). *Türklerde sanat*. İçinde C. Öztürk (Ed.), Türk Tarihi ve Kültürü. Pegem Akademi.
- 45 Esin, E. (1970). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. (1989). *Türk kozmolojisi* (ilk devir üzerine araştırmalar). Eri. Fak. Matbaa.
- Esin, O. (2017). Orta Asya Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir Figür: At, *Ulakbilge*, 5(149), 5-14.
- Ferrando, F. (2013). Posthumanism, transhumanism, antihumanism, metahumanism, and new materialisms: Differences and relations. *Existenz*, 8(2), 26-32.
- Günel, Z. (2004). *İslâm öncesi Türk tarihi ve kültürü*. Nobel Yayıncılık.
- Göksu, E. (2008). *Türk kültüründe silah*. Ötüken Yayınevi.
- Grandeur, K. L. (2015). *Posthumanism and contemporary art*. New York Institute of Technology and Fellow, Institute for Ethics and Emerging Technology.
- Hayles, N. K. (1999). *Nasıl insan sonrası olduk: Sibernetik, edebiyat ve bilişimde sanal bedenler*. Chicago University Press.
- Hoppal, M. (2001). Sibiryâ Şamanizminde doğa tapınımı (Çev.: G. Erginer). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 212-213.
- Huxley, J. (2022). Transhümanizm (Çev.: M. Öznaneci). *Pasajlar Dergisi*, 4 (11), 144-155
- Iglesias G. R., ve Paniotova, T. S. (2021). Our posthuman future in utopias of contemporary art. *Chelovek Art*, 32(4), 149-171.
- İlleris, H. (2015). *Çevresel sürdürülebilirliği aramak: İskandinav sanat eğitiminde sürdürülebilir kalkınma için sanat eğitimi* (AESD). (Ed. M. Kallio-Tavin J. Pullinen), Conversations on Fin art Education.

- İnan, A. (2000). *Tarihte ve bugün Şamanizm: materyaller ve araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk milli kültürü*. Ötüken Yayınları
- Karpuz, H. (2002). İslam öncesi Türk sanatının islami döneme etkisi. *Türkler*, 6, 39.
- Kelam, Ş. (2019). *Türk mitolojisinde çam ağacı sembolünün yeri ve çağdaş Türk resim sanatına yansımaları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kızıldağ, H. (2021). *Arkaik devirlerden post-hümanizme ölümsüzlük arayışındaki insan: Ufuktaki transhümanizm ve kültür*. Paradigma Akademi Yay.
- Miah, A. (2008). *Posthümanizmin eleştirel tarihi. Tıbbi geliştirme ve insanlık sonrası*. Springer, Dordrecht.
- Milton, J. (1831). *Paradise lost: A poem, in twelve boks*. Langdon Coffin.
- Makes, D. R. (2015). *The distinction between post-humanism vs. transhumanism in, posthuman life, philosophy at the edge of the human*. Routledge.
- Mazlish, B. (1993). *The fourth discontinuity: The co-evolution of humans and machines*. Yale University Press.
- Netz, L. (2019). *Moon, interdisciplinary posthumanist art*. Clot Magazine.
- Oppermann, S. (2016). From posthumanism to posthuman ecocriticism. *Relations: Beyond Antropocentrism*, 4(1), 23-37.
- Opperman, S. (2012). *Ekoeleştirici: Çevre ve edebiyat çalışmalarının dünü ve bugünü*, ekoeleştirici çevre ve edebiyat. (Ed. S. Opperman). Phoenix Yayınları.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi Orta Asya kaynak ve buluntularına göre* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2006). *Türk mitolojisi* (2. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öndin, N. (2006). Türk Budist resim sanatının sembolik dili: Lotus. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk sanatı ve kültürü Prof. Nejat Diyarbakirli'ye armağan*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Ölmez, F. (2013). Meyve ve Türk sanatları bağlamında elma. *Art-e Sanat Dergisi*, 5 (10) , 77-102.
- Özgül, O. (2015). Erzurum bölgesi Kaya Panoları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5, 169-198.
- Pollock G. (2011). What is posthumanism? (Reviewer), Cary Wolfe (Writer). *Journal for Critical Animal Studies*, 9(1), 235-241.
- Rudenko, C. İ. (1953). *Kultura naceloniya gornogo Altaya V. ckupskoc vremya*. Izdatçı Stvo Akademi Nauk SSSR, Moskova, Tab XXXIV.
- Shelley, M. W. (1823). *Frankenstein: Or, the modern prometheus*. Thomas Davidson Whitefriars.
- Turan, Ş. (1990). *Türk kültür tarihi: Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. Bilgi Yayınevi.
- Türkyılmaz, A. (2013). İslamiyet öncesi Türklerde su kültü ve günümüze yansımaları, *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 04, 83-100.
- Taşgöl, A. (2016). *Kök Tengrinin çocukları*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi

ISSN: 2980-1192

Araştırma Makalesi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70885>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Varlığın Farklı Bir Görünümü: Patika Tecrübesi

Semanur Dayıoğlu ^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ✉

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Geliş:

11.06.2022

Kabul:

30.06.2023

Öz

Aşına olunan yol tecrübesinin tam olarak neyi gösterdiği ya da göstermediği hususu; yol üzerine felsefi olarak yaklaşabilmeye imkân tanır. Karşılaşma hadisesi olarak görebileceğimiz patika da bu doğrultuda yola dair bakışımızı farklı bir perspektiften ele almayı sağlar. Bu yazı, gündelik hayat tecrübemizde, patika bağlamında, farklı kavramlarla nasıl bir anlam dünyasının çıkabileceğini irdelemektedir. Nitekim patika dediğimiz husus anlamını, aynı zamanda geniş/asfalt yoldan hareketle açığa çıkartır. Bu noktada *broadway* (geniş/asfalt yol) *versus pathway* (patika) doğrultusunda ele alınacak kavramlar aynı zamanda tabiatın içerisinde bulunduğu durumu da görmemizi sağlar. Bu iki yol tarzında tabiatın ne şekilde tezahür edeceğinin görülmesi oldukça önemlidir. Buradan hareketle Heidegger'in "el altında olan" ve Nietzsche'nin "the will to power" (güç istenci/arzusu) kavramları *broadway*'i anlamamıza bir perspektif kazandırır. Bunun yanı sıra bu kavramlar, patika tecrübesinin anlaşılması için de bir şeyler söyleyerek anlamını açığa çıkarmasına yardımcı olur. Potansiyeli barındıran patika tecrübesi de görünümelerini ikiliklerden hareketle açığa çıkarır.

Anahtar Kelimeler:

Yeni Türk Edebiyatı

Patika

Geniş/asfalt yol

Tabiat

©Atıf Bilgisi:

Dayıoğlu, S. (2023). Varlığın farklı bir görünümü: Patika tecrübesi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 47-55.

A Different View of Being: The Path Experience

Semanur Dayıoğlu^a

^a Graduate Student, Ondokuz Mayıs University

Article Information

Article History

Received:

11.06.2023

Accepted:

30.06.2023

OPEN ACCESS

Abstract

The issue of what exactly the familiar road experience shows or does not show allows us to approach the road philosophically. The path, which we can see as an encounter event, allows us to consider our view of the road in the context of a different perspective. This article examines how a world of meaning can emerge with different concepts in the context of the path in our daily life experience. As a matter of fact, what we call a pathway also reveals its meaning in terms of a wide/asphalt road. At this point, the concepts to be discussed in the direction of roadway versus pathway also allow us to see the state of nature. It is very important to see how nature will manifest in these two pathways. From this point of view, Heidegger's "what is under hand" and Nietzsche's "the will to power" give us a perspective to understand the roadway. In addition, these concepts also have something to say about understanding the experience of the pathway, helping it to reveal its meaning. The experience of the roadway, which contains potential, reveals its manifestations through dualities.

Keywords:

New Turkish Literature

Pathway

Roadway

Nature

©Cite:

Dayıoğlu, S. (2023). A different view of being: The path experience. *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 47-55.

Giriş

Patika, insanın genel yol tecrübesinin yeniden üretildiği ya da farklılaştığı bir karşılaşma hadisesidir. Bu karşılaşma zamanın, kültürün, yaşama biçimlerinin, isteklerin yol açtığı mesafe içinde tabiatla insanın karşılaşmasıdır. Karşılaşmanın açığa çıkartacağı tecrübe de insanın, farklılığı içerisinde barındıran yol alma biçiminin yeniden düşünülmesine imkân tanır. Nitekim tabiatla insan arasındaki bahsedilen mesafe veya ilişki düşünülüşünde tabiatla meydana gelebilecek durumlar karşısında insan farklı yorumlar, perspektifler ve dönüşümler geliştirecektir. Bu durum patikadaki sürecin, potansiyeli barındıran; alternatif bir şeyler üretme imkânını açığa çıkartarak tabiatla kurulacak olan ilişkinin farklılığında kritik bir yerde duracağını gösterir. Nitekim patikanın kendi görünüşleri içerisinde farklılıkların meydana gelmesiyle anlamlı ve yerinde eylemlerde bulunma; anlam üretme patikada yol alan insan için önem arz etmektedir. Bu noktada patika tecrübesi genel yol tecrübesi içerisinde; yol tecrübesini revize eden; ona yeni bir boyut kazandıran bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında patika tecrübesi; insan varlığı hususunda yaratabileceği dönüşümleri anlamayı gerekli kılmaktadır. Bu dönüşümleri açıklama bağlamında karşımıza şu tür sorular çıkmaktadır: Patika tecrübesinde tabiat nasıl tezahür etmekte ve bu durum insanın yol tecrübesini anlamlandırmasını nasıl etkilemektedir? Bu doğrultuda insan, patikada yol alırken tabiatla/kendisiyle olan bağını yeniden nasıl kurmaktadır? Bu sorulara cevap ararken *broadway* (geniş yol/asfalt yol) *versus pathway* (patika) karşılaştırmasını yapmak bize tabiatla olan iki farklı ilişkiyi görmemizi kolaylaştıracak ve patika tecrübesi içerisinde açığa çıkacak anlam dünyasını kavramamıza yardımcı olacaktır. *Broadway*'in tabiatın sesini bastıran bir unsur olmasına karşılık *pathway* ile birlikte tabiatın sesinin geri kazanılması noktasında yeni bir görme biçiminin de var olup olamayacağı tartışılacaktır.

Geniş/Asfalt Yol Versus Patika

Tabiata müdahale edilmesiyle karşımıza çıkan geniş/asfalt yol (*broadway*); bizlere bir tasarım olarak görünmektedir. Tabiata yönelik olan bu tasarımın zorla tatbiki söz konusudur. Nitekim üstünlük algısını hissedeceğimiz bu durumda tabiatın *yüzey* olarak algılanma farklılığıyla bizleri karşı karşıya bırakarak tabiatın normal yüzey biçimini değiştirme anlamına geldiğini fark etmekteyiz. Dolayısıyla yol açmak demek olan *broadway*; tabiata farklı oranda müdahalede bulunarak yeni bir yüzey oluşturmak demektir. Buradan hareketle patikaya baktığımız zaman kontrol ya da baskı altına alınan aksine kabullenişler karşımıza çıkmaktadır. Nitekim patikada, büyük oranda bir müdahaleyle karşılaşmamaktayız. Tabiatın koşulları; engembeli oluşu, bitki örtüsü vs. gibi hususlarda yüzey neredeyse hiç değişmemektedir. Kabul edilen bu yüzey içerisinde patika, tercih edilen bir geçiş noktası olarak varlığını açığa çıkartır. Bu anlamda patika tecrübesinde tabiat karşısındaki durumumuz oldukça farklılık arz etmektedir.

Broadway ve *pathway* ikiliğini Nietzsche'nin "the will to power"¹ (güç arzusu/istenci/iradesi) ifadesiyle anlamaya çalıştığımız zaman insan/tabiat ilişkisini daha iyi görmemiz mümkün hale gelir. (2020:409-412) Nietzsche'nin the will to power ifadesiyle *broadway*'de insanın tabiata kendi iradesini/arzusunu kabul ettirme isteği, gücü görünür hale gelmektedir. Bu ilişkide insan, güç arzusunu/iradesini tabiata yansıtan ve uygulayan -iktidar kuran- konumda varlığını göstermektedir. Fakat *pathway* dediğimiz husus; bizatihi tabiatın iktidarını kabul etmek demektir. Uyum içerisinde kalma düşüncesi burada açığa çıkmaktadır. Nitekim patika tecrübesinde insan, tabiatın doğal halini ona zarar vermeyecek biçimde uyum sağlayarak

¹ Nietzsche'nin ifadesiyle "...her spesifik beden, uzayın tamamına hakim olmak ve gücünü (-güç istencini) artırmak ve bu artışa direnenlerin tümünü geri püskürtmek için çaba gösterdiği yönündedir." Devamında Nietzsche başkalarının da benzer çabalarının olduğunu vurgulamakta ve yakınlık içerisinde görülenlerle bir uzlaşmaya varıldığı; nihayetinde bu sürecin sürekli olarak devam ettiğini dile getirmektedir. Nitekim "...büyümek isteyen ve büyüyen her şey değerini yorumlamak isteyen bir şey mevcut olmak zorundadır." Yaşamı bize en aşına olan şey olarak ifade ederken aslında bunun güç toplama istenci olduğunu da eklemektedir. Bk. Nietzsche, F. (2020). *Güç istenci* (Çev.: Nilüfer Epçeli) (4. Baskı). Say Yayınları, s. 409-412.

kendi arzusunu yansıtmış olmaktadır. *The will to power*'ın aksine burada -patikada- tabiata uyum sağlama ön plandadır. Dolayısıyla tabiat içerisinde iki farklı ilişkiyi temsil eden/yansıtan bir durumdan bahsedilir. İnsanın bizatihi kendisinin yapmış olduğu kurgunun karşısında patika tecrübesi; tabiatın örgüsünü/yapısını/doğallığını kabullenme ve onu değiştirmeksizin tabiatla bir tür *diyalog* kurma tarzı olarak görmekteyiz. Dikkatleri çekeceği üzere *broadway*'de tabiat *bastırılan/üstü örtülen* bir konumda karşımıza çıkmaktadır. Tabiat bastırıldığı/üstü örtüldüğünü için artık dikkatleri üzerinde toplama(ya)maz; arka planda kalan bir unsur olarak belirir. Tabiatın aksine artık insanın kurduğu yol (geniş/asfalt yol) ufkumuz içerisine girmekte ve bu da tabiatın *suskunlaştırılması* demektir. Tabiat karşımızda duran bir şeye dönüşür ve salt manzara boyutunda alınlanır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa tabiat, bizzat konuşurken görülmez. Böylece diyalog kurabilme imkânına sahip olduğumuz tabiat artık konuşur halde değildir. Bu bağlamdan hareketle yazının başlangıcında sorulan soru yeniden anlam kazanmaktadır: Suskunlaştırılmış tabiata karşı patikada açığa çıkan tecrübeler yeni bir görme biçimine imkân tanır mı? Tabiatla olan ilişkide açığa çıkan farklılık bu soruyla daha iyi anlaşılabılır.

Geldiğimiz bu noktada tabiatla olan ilişkimizin son derece farklılaştığı dikkatleri çekecektir. Bu farklılaşmayı Heidegger'in "el altında olan"² ifadesiyle anlaşılır kılmak mümkündür. (2021:163) Tabiatın el altında var olması; onun araçsallaşması anlamına gelmektedir ve böylelikle geniş/asfalt yolların tabiatı araçsallaştırdığı; el altında bir alet kategorisine indirgediğini söylememiz mümkündür. Başka bir ifadeyle tabiat, dikkate alınan bir şey konumunda değil kullanılan bir alet konumundadır. Bunun tam aksine patikada ise tabiat her an ortadadır ve yer alınan konumda her an ona bağımlı halde bulunma zorunluluğu söz konusudur. Bu bağımlılık tabiatın içinde olunmasından kaynaklıdır ve her adımda tabiatla kurulacak bir diyaloga ihtiyaç vardır. Tabiatın içerisinde insanın, karşılaşabileceği pek çok duruma kendisini hazır bekletmesi; tabiatın tüm şartlarının bilincinde olarak ve kabullenerek ilerlemesi gerekir. Bu perspektiften bakıldığında tabiat içinde ona uyum sağlama son derece kritiktir. Sürekli kendine yeni bir şekil vermenin önemi; atılacak her adımda tabiatı dikkate alma zorunluluğu *uyum* ile mümkündür. Bu noktada patikada var olmak da tabiatla uyumu yakalayan tarzda yaşamak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla patika tecrübesinde insan ve tabiat ilişkisinin temel kavramı *armoni* haline gelmektedir. Geniş/asfalt yolda insana uymak zorunda bırakılan; suskunlaştırılan; ötelenen tabiat, bu armoni sayesinde sesini geri kazanma imkânı bulmaktadır.

Bahsedilen armoni göz ardı edildiği zaman, yani geniş/asfalt yoldaki tabiat söz konusu olduğu zaman, tabiat kavramının bizatihi boyut değiştirdiği görülür. Nitekim geniş/asfalt yol içinde tabiat; insana uyum sağlamak zorunda bırakılan bir yapıya dönüştüğü için kültürün bir parçası haline geldiğini de gösterir. Dikkatleri çektiği üzere tabiat artık bir kültür haline gelir. Kısacası geniş/asfalt yol perspektifinden hareketle tabiat, insanın karşısına kültürleştirilmiş bir boyutta çıkar. Kültürleştirilme boyutunun karşısında patika perspektifinde ise artık tabiatı bireysel çaba sayesinde, olduğu haliyle bırakarak ve aynı zamanda kabullenerek tecrübelerle görülmeye başlanmakta ve patikada açığa çıkan yeni bir görme fırsatı yakalanmaktadır. Nitekim bu fırsat, insanın tabiatı görme biçimini son derece önemli kılmaktadır. Açığa çıkan fırsatla beraber tabiatın hareketle yol revize edilir; yeni yol ihtimalini gündeme getirilir ve bu durumda artık referans noktasının değişmeye başladığı görülür.

² Heidegger "el altında var olan"ın yakınlık karakterine sahip olduğunu belirttikten sonra bahsetmiş olduğu yakınlığın bizimle el altında olan şey arasındaki mesafelerin ölçülmesiyle oluşmadığını dile getirir ve devam eder: "... Söz konusu yakınlık, bir-şey-için-bakış içinde 'hesap edici' suretle elle çalışma ve kullanma sırasında ortaya çıkmaktadır. İlgilenme sırasındaki bir-şey-için-bakış, bu minvalde yakın olanı, aynı zamanda yön bakımından da sabitlemektedir." Bununla beraber malzemeye her an ulaşılabilirliğini de vurgulamaktadır. Bk. Heidegger, M. (2021). *Varlık ve zaman* (Çev.: Kaan Ökten) (5. Baskı). Alfa Yayınları, s. 163. Heidegger'in bu ifadesi tabiatın *broadway*'de (geniş yol/asfalt yol) ne şekilde tezahür ettiğini anlama açısından bizlere imkân sunmaktadır. Nitekim geniş yolda el altında olanın "oradalığı"nın görünür kılmasıdır.

Tabiatı görme biçiminde hareket noktası değişmekte; artık bir *durumda* (*situation*)³ ve bir *yerde* (*place*) bulunma söz konusudur. Patika, tabiatın daima bir *yer* olarak görünmesi anlamına gelmekte ve bu tecrübeye insana bir *durum* göstermektedir. Göstermiş olduğu durum ise her adımda değişmekte; yeni bir yer ve yeni bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu yenilik patikanın görünümüleriyle -engebeli arazi, kaygan zemin, taş, toprak, ışık vs. gibi- sürekli değişmekte ve dönüşmektedir. Dolayısıyla patikada olmak daima yeni bir yerde; yeni bir durumda olmak demektir. Dikkati çekeceği üzere burada en kritik şey geniş/asfalt yolun aksine patikadaki hiçbir yerin kendini *tekrarlamayacağıdır*. Kısacası geniş yolun sahip olduğu homojen yapının⁴ aksine patika *heterojen* bir yerdir. İlerleme esnasında sürekli durum değişmesi söz konusudur ve sürekli farklılıklar açığa çıkmaktadır. Böylelikle tabiat, patika tecrübesindeki insana kendini sürekli farklı göstermektedir. Bu durum tabiatla diyalog kurma tarzını oldukça önemli bir yere getirmektedir. Tabiatın ne zaman ne söyleyeceğini; ne şekilde görüneceğinin bilinemeyişi bu diyalogu şekillendirmekte ve tabiatla karşılaşma hadisesini belirgin kılmaktadır.

Bu diyaloga duyulan ihtiyaç ise korunma ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir. Söz konusu yer -patika-güvensizliği içerisinde barındıran, tehlikeli, kontrol edilemez bir ortamdır. Standartlaşan geniş yolda olmanın aksine patikayı tercih etme hali beklenmeyen şeylerle karşılaşmanın altının çizildiği; yolun daima revize edilmesini gerekli kılan bir durum konumundadır. *Situation* kelimesinin sunduğu perspektifle bakıldığı zaman patikada yürürken *öngörülemez* durumların varlığıyla karşı karşıya gelinir. Bu öngörülemez durum riski, tehlikeyi beraberinde üretir. Bir yerde bulunmanın öngörülemezliğinin yanı sıra geniş yolda; bir mekânda (*space*) olmak insanın kendisini algılamasını da son derece değiştirir. Dolayısıyla *space*'de insan kendisini daima kontrol eden; yalnızca kendisini değil aynı zamanda her şeyi kontrol altına almış olarak algılamaktadır. Bu durum da tabiatı kontrol etme arzusunu/istencini tekrar karşımıza çıkarır. İnsanın güç istenciyle karşı karşıya kalınan geniş yoldan patika özeline geçildiği zaman riskleri üreten bir tabiatla karşı karşıya kalınmakta ve böylece insanın tabiata hâkim olmadığı da burada anlaşılmalıdır. Hükmetme isteğinin patikada geçersiz ve hatta imkânsız olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu anlama sayesinde varlığın farklı bir görünümü olarak patikanın irdelenmesini de anlamlı kılar.

Tabiatın her bir noktasında farklı bir görünüm; farklı bir diyalog kurma tarzı; farklı risk, fırsat ve tecrübeyi üretme tarzı; bunların yanı sıra farklı bir koruma tarzı da meydana gelmektedir.⁵ Daha önce bahsedilen güvensizlik durumunu sunduğu gibi koru(n)ma ve öğrenme imkânlarını da yine kendisinden hareketle sunmaktadır. Kendisinin açıkta bıraktığı ama aynı zamanda koruduğu da bu noktada göz ardı edilmemelidir. Bu sayede patika tecrübesindeki ikilikler üzerine kurulu düzen tereddüt halinde olmayla varlığını devam ettirmektedir. Tek boyutlu görünmeyen patikada bahsedilen düzenin de bünyesinde düzensizlikle beraber var olduğunu düşünebiliriz. Nitekim tabiatın sahip olduğu düzen; öngörülemez şeyleri sunma noktasında aynı derecede düzensizliği de üretmektedir. Gün doğumu/batımı, gece karanlığı, aydınlık ve sıcaklık gibi hususlarda düzenini açığa çıkaran tabiat; bunun karşısında patikada yol alırken yerdeki düzensizliği fark ettirmektedir. Böylelikle tabiat düzen içerisinde bizlere düzensizliği de veren bir şey olarak açığa çıkmakta ve kendi içerisinde barındırdığı ikiliğin görülmesini sağlamaktadır. Bu anlamda patikada

³ Etimolojik köken olarak Latince *sitūs* “yer, mevki” ve *situare* “konumlandırmak, yerleştirmek” sözcüğünden türetilen *situation* kelimesi; Eski Fransızca ve İngilizce’de “konumlama, konum, durum” anlamına gelmektedir. URL-1. Patika tecrübesinde açığa çıkacak anlam dünyasında insanın her an karar alma durumunda olması *situation*'u anlamlı kılmaktadır. Nitekim meydâna gelebilecek her durumda insan kendisini ve tabiatı farklı şekilde anlamaya çalışırken bulacaktır. *Situation*'da tam olarak akılla kontrol edilemeyen durumlar söz konusudur. Bu durumda benzersiz ânları (*kairos*) açığa çıkartarak her ilerleyişte önceki anlamaların revize edilerek devam edileceğini göstermektedir.

⁴ Bu homojen yapıyı “space” ile anlamak yerinde olacaktır. Nitekim geniş yol karşımıza bir mekân olarak çıkmaktadır. Space kavramı ile beraber tekrar Nietzsche'nin will to power kavramıyla ilişki kurabilmekteyiz. Patika özelinde düşündüğümüzde ise; asfalt bir mekândır; patika ise bir yerdir.

⁵ Place ile patikanın risk üretme potansiyeli masallarla birlikte anlaşılabilir. Masallarda da benzer bir şekilde kahraman sürekli beklenmedik durumlarla karşı karşıya gelir ve olaylar ekseninde bulunacağı eylemler önem arz eder.

aynı anda hem düzen tecrübesi hem de düzensizlik tecrübesi gerçekleşmektedir. Patikanın algılanmasını bu düzen fikri şekillendirirken aynı zamanda patikada yol alınan zamanın nasıl bir tecrübeyi açığa çıkartacağını da düşünmeye sevk eder. Nitekim gece karanlığında patikayı tecrübe etmek ile gün ışığında patikayı tecrübe etmek birbirinden farklı şeylerdir. Bu doğrultuda gece karanlığında risk unsurunun artması -görüş alanı daralacağı için- patikanın belirsizliğine vurgu yapmakta ve belirsizliğin yoğunlaşması burada başlamaktadır. Sözü edilen bu yoğunlaşma, patikanın belirsizliğinin zamansal olarak da daha fazla hissedilmeye başlanmasıyla ilgilidir. Anlaşılacağı üzere tabiattaki düzen insanlar için her zaman güvenilir ve iyi bir durum olmayabilir. Tabiatın kendi döngüsünde normal seyrinde olan bu durum insan tecrübesinde belirsizliği daha da artıran bir işleve sahip olabilir. Bu belirsizlik içerisinde yol alan insan; daima bir durum içerisinde var olduğunu fark eder. Böylelikle insan, patika tecrübesinde oluşan durumlara bakarak sürekli yeni karar almak ve her an etrafı yeniden görmek zorundadır. Aynı zamanda bir şeye karşı sürekli kendisini bekletmektedir. Bahsi geçen kendini bekletme halini açıklamadan önce “akıl” meselesini ele almak daha yerinde olur.

Bu noktaya gelene kadar yapılan analizlerde dikkati çekeceği üzere patika tecrübesi doğrultusunda kavramlar sürekli birbirinin açığa çıkartmadığı şeyleri görünür kılmaya çalışır. Akıl konusunda da durum bu şekildedir. Daha açık ifade edilecek olursa, patikadaki aklın durumu ile geniş/asfalt yoldaki aklın durumu birbirinden oldukça farklıdır. Sözelimi, *öngörülebirlilik* bağlamında, geniş/asfalt yolda, akıl zamanı daha çok *timing* üzerine algılar denilebilir. Aklın buradaki -geniş yoldaki- algılama biçimi insana neyi gösterir? İnsanın zamanı kullanma biçiminden bunu görebiliriz. İnsan akli, geniş/asfalt yolda teknik düzeyde ya da matematik düzeyde kullanma biçimini arttırır. Dolayısıyla geçirilen süreçte *formel* akıl ön planda olur. Patikada ise; formel aklın garanti edilmesi pek mümkün değildir. Patikada insan akli *nous*⁶ kavramına -Yunanlıların bahsettiği- dönüşür. Anaxagoras'ın bahsetmiş olduğu kozmik düzeyde akıl -*nous*- ontolojik yapısından kaynaklı, kendi dışındaki varlıklardan ayrılabilen, aynı zamanda onları yönlendiren ve bu süreçlerin farkında olan bir şey olarak tasarlanmıştır (Tatar, 2003: 190).⁷ *Nous*, patika bağlamında bakıldığında sezgi üzerinden ilerler. Diğer bir deyişle, akıl, patikada görünmez olanı görmeye çalışan, sezebilen güç anlamına gelir. Açık bir şekilde gözün görmediğini görebilen ve bu doğrultuda da tedbir almaya-açık kalmaya zorlayan bir konumda karşımıza çıkar.

Bu noktada, daha önce üzerinde durulan durum denilen şey tekrar gündeme gelir. Patikada insanın, kendisini daima bir durum içerisinde var olduğunu fark etmesidir. Oysa geniş/asfalt yol içerisinde insan kendisini, patikada gördüğü gibi, bir durum içerisinde görmez. Daha açık ifade edilecek olursa, insan geniş/asfalt yolda *proje*, *projeksiyon*⁸ olarak görür. Böylece insan, daima ilerisini düşünen -planlı- bir şekilde

⁶ Yunanca “zihin, zekâ, algı, akıl” sözcüğünün Attika dilindeki biçimi olan *nous*, İngilizce'ye “algılama ve zekâ yetisi” olarak geçmiştir. Ayrıca kökeninin belirsiz oluşu da belirtilmektedir. URL-2.

⁷ Anaxagoras'ın kozmik akli konusunda daha detaylı ifadeler için bkz. “Onun kozmik düzeyde akli (*nous*), en hassas bir ontolojik yapıda olması nedeniyle, diğer varlıklardan ayrılabilen, onları yönlendiren ve bütün bunların bilincinde olan bir şey olarak tasarlanması, aklın kendi varlığı ile rasyonalitesi arasında *a priori* bir ilişki gördüğünü ima etmektedir. Diğer bir deyişle, aklın rasyonalitesi, aklın kendi varlığını evrende açığa çıkarma ve yayma süreci ile eş anlamlıdır. Kuşkusuz, akli kozmik düzeyde ve maddeci bir varlık modeli içinde ele alması nedeniyle, Anaxagoras'ta rasyonellik, daha sonra Aristoteles'in Tanrı'sında söz konusu olacak öz-bilinç boyutundan yoksun görünüyor. Buna bağlı olarak, Anaxagoras'ta kozmik akıl, rasyonalitesini daima kendi dışındaki varlıklara sarkarak ve onlara düzen vererek teşkil ettiği ve öz-bilinçten yoksun olduğu için, kendine bir şekilde kapalıdır. Diğer bir deyişle, Anaxagoras'ta akıl, kendi birliğini sağlayacak şekilde kendisini kavrayamaması anlamında kendi içinde farklılığa uğramaktadır.” Bk. Tatar, B. (2003). “Akıl”. *Felsefe ansiklopedisi*, C. 1. Etik Yayınları, s. 190. Bu ifadelerden hareketle yazıyla ilişkilendirebileceğimiz “aklın kendi varlığını evrende açığa çıkarma ve yayma süreci” patikadaki aklın işleyişini anlamlandırmamıza imkân tanır.

⁸ Bu kelimenin etimolojik kökenine bakıldığı zaman Eski Fransızca'da *projeccion*'dan ve doğrudan Latince *projectionem*'den (nominatif *proiectio*) “ileri atma, uzatma” anlamına geldiği görülür. 1590'dan itibaren ise “yansıtma

hareket eder. Bu bağlamda bakıldığında, projeksiyon, ileriye dönük kendini yansıtan insan demektir. Dolayısıyla geniş/asfalt yolda daha önce ifade edilen will to power tam da bunu ifade eder. İnsan, kendisini daima bir projeksiyon olarak görür. Patikada bu değişir; çünkü buradaki mesele *nous* kavramıdır. Böylelikle asıl mesele, duruma bakarak yeni karar almak; her an etrafı yeniden görmek haline gelir. Bu da gösterir ki; insan patikada sürekli bir durum değerlendirmesi yapmak durumundadır. Dolayısıyla burada belirleyici olan şey, insanın içinde bulunduğu ortam ile ilişkisidir. Bu durumda akıl daha çok ortama odaklanır; bu odaklanma projeksiyon anlamında değildir. Odaklanılan bu ortam ile olan ilişki; insanın kendisini algılayışını da değiştirir. Kısacası insanın geniş/asfalt yolda kendisini algılaması ile patikada kendisini algılaması çok farklıdır. Çünkü insan, geniş/asfalt yolda, zihinsel olarak da bedensel olarak da kendisini bir şeye dair bekletir. Fakat patikada her ân, anında karar verme ve/ya da bir hareketlilik hali söz konusudur. Dolayısıyla bu hareketlilik hali *bekleme* durumunu açığa çıkarır. İnsan artık durumu beklemeye başlar; böylelikle *dışarıya açık kalma* halini zorunlu kılar.

Geniş/asfalt yoldaki seyrediş -kendini soyutlama- dışarıya açıklık denilen bir durumun olmadığını gösterir. Patikada tam tersi dışarıya açık kalma vardır. Bu anlamda insanın bir başka boyutuna bakarsak hakikat ile olan ilişkisi değişmeye başlar; felsefi olarak gerçeklikle olan ilişkisi dönüşüme uğrar. Bu dönüşümde yaşamla karşılaşma hadisesi meydana gelir. Bu karşılaşma hadisesinde artık hakikat *beklenmedik anda* insanın karşısına çıkabilen bir şey olarak konumlanır. Tam bu noktada patika tecrübesi *kairos* ile anlama sürecini inşa etmeye başlar. Chronos, zamanın doğrusal bir şekilde, akış halinde görülmesi iken *kairos*; *puncturing of chronos* (chronos'un delinmesi) (Kjeldsen, 2014: 249) ile fırsatların tezahür etmesi olarak görülür. Bu delinme sonucu açılan sınırlı sürede şans ânı kaçırılmadan onu yakalamak kritik bir durum teşkil eder. Eğer ânın getirisine uyum sağlanamazsa kaybetme tehlikesi doğacaktır. Böylelikle eylemde bulunmadan önce düşünme durumuna vurgu yapan *kairos*'un, karmaşık ve belirsiz bir kavram olduğu dikkatleri çeker. Nitekim klasik Yunan döneminde “bir şeyi yapmak için doğru ya da elverişli zaman” (Ramo, 1999: 312), “opportune moment” dır (Leston, 2013: 35). Bu elverişli ân *chronos*'un bizzat kendisinden doğmakta ve kritik ânı tanıma/tanımlama becerisine sahip olmakla doğrudan ilişkili hale gelmektedir. Bu bağlamdan bakıldığında patika tecrübesinde tezahür eden sürecin aynı zamanda yaratıcılığı barındırdığı da dikkati çeker. Yaratıcılığın kritik olması, *kairos*'un kontrol edilemez oluşu ve mevcut duruma anında tepki vermeyi zorunlu kılmasıyla yakından ilişkilidir. Bu durum aynı zamanda *kairos*'un formüle edilemeyeceğinin, durumların benzersizliğinin; *kairotik* durum açığa çıktığında değişebilirliğinin ve öngörülemezliğinin farkında olunması demektir.⁹

Görüleceği üzere zamanın kontrol edilemez oluşuna vurgu yapan *kairos*, hakikatin kontrol edilemediğine de vurgu yapar. Bu duruma *timeless*¹⁰ (ebedi/zamansız) denilir. Kritik olan; zamanında ne

eylemi” anlamını kazandığı belirtilir. URL-3. Yansıtma eyleminden hareketle insanın geniş/asfalt yolda kendisini görme şekli buradan anlam kazanır.

⁹ Kairos, sunmuş olduğu fırsat ânlarında “ân”a odaklanmamızı gerekli kılmaktadır. Aristo'nun ifade edişıyla “daha önce var olmayan ve bir zaman zorunlu olarak ortadan kalkacak bir şey” ise bu şeyi görme potansiyelinde *kairos* yeni bir bakış açısı sağlayabilecektir. Bk. Aristoteles (1996). *Zaman kavramı* (Çev.: Saffet Babür) (2. Baskı). İmge Kitabevi, s.11. Otantik ân diyebileceğimiz bu durumda ânın çağrısını tanıyabilme, *kairos*'un yaratıcı potansiyelinin farkında olabilme ve rotayı yeniden oluşturabilme kabiliyeti önemli bir husustur. Leston'un “zamansız boyutun”dan baktığımızda bu potansiyelin odaklanmayı gerekli kıldığını anlarız. Robert Leston, “Unhinged: Kairos and the Invention of the Untimely”, *Atlantic Journal of Communication*, 2013, s.31-32. Bu zamansız boyutta açığa çıkabilecek otantik ân; kaybolması da açığa çıkması gibi ân meselesi olan zamandır. Bu otantik ânı okumak *phronesis* (bilgelik ve yargı) gerektirmektedir. Bk. Lenhart, I. (2011). *Kairotos: A reflection on Greek space/time concepts as design implications in Minecraft*. *Digital Games Research Association*, s.7 Bu noktada *kairos*, bir öğrenme, anlama ve tanıma sürecidir ve bu süreç de patikada tezahür edebilecek potansiyelindedir.

¹⁰ Etimolojik olarak “ebedi”, zaman (n.) anlamına gelen *timeless*; daha önce “kötü zamanlanmış” anlamında da kullanılmış; “zamansız olarak, zamansızlık” kelimeleriyle de ilişkilendirilmiştir. URL-4.

yapılırsa; hangi karar alınıp eyleme geçilirse kurtarıcı olacağıdır. Bu bağlamda dikkatleri çekeceği üzere dışa açıklık ve varlıkla veya hakikatle olan ilişki de tamamen değişmeye başlar. Böylece patika dediğimiz husus; insanın farklı bir dünya, farklı bir ilişkiler ağı içerisinde var olma biçimi haline gelir. Bu duruma *unique*; yani *biricik var olma tarzı* diyebiliriz. Söz konusu olan tekrarlanamaz var olma tarzıdır. Nitekim insan aynı patikadan gittiği zaman aynı süreci yaşamaz. Her ân yeniden, ilk defa gidiyormuş gibi, tekrar etrafa dikkat kesilmek/kollamak zorundadır. Oysa geniş/asfalt yolda *unique* hissedilmez; orada sadece yola dikkat edilmesi önem arz eder. Buradan geniş/asfalt yolda tümüyle her şeyin kontrol altında olduğu anlaşılmamalıdır. Tecrübeler arasındaki farkın anlaşılmasıdır. Nitekim geniş/asfalt yolda hiç kimse patika tecrübesini yaşayamaz. Daha açık ifade edilirse; patika dediğimizde karşımıza çok önemli bir boyut çıkıyor; varlığın farklı bir görünümü.

Sonuç

Patikanın bir karşılaşma hadisesi olduğuna vurgu yapan bu yazı; farklı anlamların/anlamlandırmaların tezahür ettiği bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu noktada yapılan analizler dikkate alındığında *pathway* (*patika*) ve *broadway* (*geniş/asfalt yol*) karşılaştırmasında; varlığın farklı bir görünümü olarak açığa çıkan patika tecrübesinde referans noktasının sürekli revize edildiği görülür. Dolayısıyla patika içerisinde yol alma üzerine farklı bir perspektif açığa çıkar. Nitekim gündelik hayatın içerisinde tecrübe edilen her şey patikadan hareketle de ilişkilendirilebilir. Patika aşına olunan yolu algılama tarzının aksine tahrip edilmiş demek değildir. Yeni bir yol açmak ve/ya da yoldan sapmak olarak algılanmamalıdır. Patika, yolun bizatihi kendisi olmak demektir. Dikkatle baktığımız zaman gündelik hayat çoğu kez patikada olmak demektir; hayatın daha iyi kavrandığı bir boyut olarak karşımıza çıkar. Varlığın farklı bir görünümü patika düzleminde meydana gelmekte ve artık benzersiz, biricik var olma tarzı (*unique*) açığa çıkmaktadır. Patika tecrübesi insana farklı bir dünya; bu dünyanın içerisinde farklı ilişkiler ağında var olma biçimi sunar. Nitekim her insanın patikada yol alma biçimi biricik ve tekrarlanamazdır. Tekrarlanamaz var olma tarzları her daim kendisini revize eder. Dolayısıyla patika, hayatın daha iyi kavrandığı bir boyut olarak karşılaşma hadisesinde yeni bir yer açmaktadır.

Bu doğrultuda geniş/asfalt yol ile beraber yüzleşilen Nietzsche'nin güç istenci/arzusu; tabiatı bu perspektiften görülmesine imkân tanır. Suskunlaştırılan tabiatın; Heidegger'in el altında olan ifadesiyle daha belirgin kılınan durumunun da görülmesini; patikada gerçekteştirilen uyum sayesinde sesini kazanmasını mümkün hale getirir.

Kaynaklar

- Aristoteles. (1996). *Zaman kavramı* (Çev.: S. Babür) (2. Baskı). İmge Kitabevi.
- Heidegger, M. (2021). *Varlık ve zaman* (Çev.: K. Ökten) (5. Baskı). Alfa Yayınları.
- Kjeldsen, J. E. (2014). Reconceptualizing kairos. M. S. Eyjólfur K. Emilsson içinde, *Paradeigmata Studies in Honour of Øivind Andersen* (s. 249-258). Norwegian Institute at Athens.
- Lenhart, I. (2011). Kairotopos: A reflection on Greek space/time concepts as design implications in Minecraft. *Digital Games Research Association*.
- Leston, R. (2013). Unhinged: Kairos and the invention of the untimely. *Atlantic Journal of Communication*.
- Nietzsche, F. (2020). *Güç istenci* (Çev.: N. Epçeli) (4. Baskı). Say Yayınları.
- Ramo, H. (1999). An Aristotelian human time-space manifold: From chronochora to kairotopos. *Time & Society*, 309-328.
- Tatar, B. (2003). "Akıl". *Felsefe ansiklopedisi* (1. Cilt)(Düz.: A. Cevizci). Etik Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://www.etimolojiturkce.com/arama/situation>. (Erişim Tarihi: 19.06.2023).
- URL-2: <https://www.etymonline.com/search?q=nous>. (Erişim Tarihi: 15.06.2023).
- URL-3: <https://www.etymonline.com/search?q=projection>. (Erişim Tarihi: 20.06.2023).
- URL-4: <https://www.etymonline.com/search?q=timeless>. (Erişim Tarihi: 20.06.2023).

ISSN: 2980-1192

Araştırma Makalesi

http://dx.doi.org/10.29228/umay.70863

https://umayjournal.com

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Doğu Batı Karşıtlığının Gösterilmesinde Bir Yöntem: Psikanaliz

Sefa Kavaklı^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ✉

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Geliş:

12.06.2023

Kabul:

30.06.2023

OPEN ACCESS

Öz

Bireyin davranışlarının sebebini bilinçaltı olarak açıklayan Freud, insanın içsel davranışlarını incelemek bağlamında geliştirdiği teori ile psikanalizi ortaya koymuştur. Psikanalizin özellikle edebî eserlerde bir yöntem olarak kullanımı kimi zaman yazar kimi zaman da eser merkezli olabilmektedir. Bu bağlamda Doğu ve Batı'nın arketip özelliklerine sıkça yer verilen Ömer Faruk Oyal'ın "Ferahlık Ânına Övgü" adlı eseri, karakterlerin karşıt görüşleri ve düşünceleri üzerinden bilinçaltının ön plana koyulduğu bir eser niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada da batılı ve doğulu söylem üzerinden karakterlerin hem birbirleri ile olan çatışmaları hem de bilinçaltında olan iç karşıtlıklarına dair eseri merkeze alan bir psikanaliz yöntemi ile yapılan inceleme ana temayı oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Yeni Türk Edebiyatı

Doğu-Batı

Psikanaliz

Çatışma

Ferahlık Ânına Övgü

©Atıf Bilgisi:

Kavaklı, S. (2023). Doğu batı karşıtlığının gösterilmesinde bir yöntem: Psikanaliz. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 56-63.

A Method of Demonstrating East versus West: Psychoanalysis

Sefa Kavaklı^a

^a Graduate Student, Ondokuz Mayıs University

Article Information

Article History

Received:

12.06.2023

Accepted:

30.06.2023

Abstract

Freud, who explained the cause of the individual's behavior as the subconscious, put forward psychoanalysis with the theory he developed in the context of examining the inner behavior of human beings. The use of psychoanalysis as a method especially in literary works can sometimes be author-centered and sometimes work-centered. In this context, Ömer Faruk Oyal's "Ferahlık Ânına Övgü", in which the archetypal characteristics of East and West are frequently included, is a work in which the subconscious is brought to the forefront through the opposing views and thoughts of the characters. In this study, the main theme will be the conflicts of the characters with each other through western and eastern discourse, as well as the internal contradictions in the subconscious mind through a psychoanalysis method centered on the work.

Keywords:

New Turkish Literature

East-West

Psychoanalysis

Conflict

Ferahlık Ânına Övgü

©Cite:

Kavaklı, S. (2023). A method of demonstrating east versus west: Psychoanalysis. *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 56-63.

Giriş

Dünyada, evrensel ülkelerde bölgesel olarak niteleyebileceğimiz kimi olaylar, hareketler, fikir akımları ile genel olarak bir tepki sonucunda ortaya çıkan kuramlar; her birinin kendi düşünsel zemininde özellikle edebi eserleri yorumlamada farklı bakış açıları geliştirmiştir. Edebiyat merkezli okumalarda kuramlar ve eleştiri yöntemleri, eserlerin kendini katman katman açmasında özellikle 1950'li yıllardan sonra bir anahtar haline gelmiştir. Kuramlar ve eleştiri yöntemlerinin toplumsal olarak genel bir algı oluşturmasından sonra, eserlerin her tekrar okumada kendini farklı bir biçimde açmasıyla kuramları ve eleştiri yöntemlerini merkeze alan 'yakın okuma' tekniği gelişmiştir. Yakın okumayla birlikte eserlerde her kuram ve eleştiri yönteminin uygulanabileceği ya da ortaya çıkarılabileceği söylemler ortaya çıkmıştır.

Edebiyat kuramları üç dış merkezde toplanarak; yazar, okur ve eser ekseninde kategorilenir. Kuramların uygulanmasında ya da kullanılmasında etkili olan fikir akımları, eserde amaçlanan tezin temel düşüncesini oluşturur. Kuramlar, bu vesileyle kendi içlerinde birbirinden ayrılan ve ölçüt olarak kabul edebileceğimiz değer, yapı, işlev, ideoloji gibi ana hatlar üzerinden eserleri mercek altına alır.

Biçimci kuramlar sanat eserinin dış dünyadan da sanatçıdan da okurdan da bağımsız, kendi başına yeterli bir yapıt olduğu inancında birleşiyorlardı. Bundan ötürü de politik, dinsel, ahlaksal sorunlara değil, yazınsal metnin yapısal yönüne eğiliyorlardı (Moran, 2017: 330). Okur merkezli kuramlara göre ise okuru hesaba katmayan hiçbir edebiyat kuramı geçerli olamaz (Moran, 2017: 330).

Yazar merkezli kuramlar ise eser ve okur dolayımında, eleştirisinin ana eksenine yazarı alır. Okur, eser ve yazar üçgeninde yazar en tepede bulunur. Yorumlar, tezler ve çıkarımlar yazara dönük bir biçimde işlenir. Yazar merkezli eleştiri yöntemlerinden psikanaliz¹, temelde Freud'un psikoloji üzerindeki tezleri üzerinden gelişmiştir. Freud'un 20. Yüzyıl'da kendini gösteren psikoloji tezleri bazı yöntemlerle sahada kullanılırken, bu yöntemlerin edebiyat alanında akademik olarak kavramsallaşması psikanaliz yönteminin bir yöntem olarak söylem oluşturmasını sağlamıştır.

Psikanaliz

İnsan davranışlarına bilinçaltını sebep gösteren Freud, bu bağlamda bilinçaltında ve bilinçdışında beliren ve bazı dürtülere kaynaklık eden merkezleri topografik kişilik kuramı ve yapısal kişilik kuramı ile teorileştirmiştir. Bilinç, dış dünyadan ya da bedenin içinden gelen algıları fark edebilen zihin bölgesidir. Bedensel algıları, düşünce süreçlerini ve heyecansal durumları da kapsar. Bilinç öncesi, dikkatin zorlanmasıyla bilinç düzeyinde algılanabilen zihinsel olayları ve süreçleri içerir (Tuzcuoğlu, 1995: 275-285). Freud bu kavramlar altında id, ego, süperego kavramlarıyla insan davranışlarına yön veren üç bölge belirlemiş ve bu bölgeleri davranış yapılarının altında yatan temel sebepler olarak göstermiştir.

Psikanaliz yönteminin edebiyatta kendine geniş yer bulması, Freud'un davranış teorisinin merkeze alarak uygulanması sayesinde gerçekleşmiştir. Özellikle eserdeki karakterlerin davranışları üzerinden bilinçaltı ve bilinçdışı süreçlerin yorumlanması, psikolojiyi de farklı bir dal olarak edebiyatın içine yerleştirmiştir. Karakterler üzerinden yapılan eleştiri, eserin dolayımında yazarı da içine almış; dolayısıyla bu yöntem yazarın bilincine de varan bir örüntü sistemini oluşturmuştur. Yazarın okur ve eser bağlamındaki rolü eleştiride ana eksenini oluşturarak onun eser haricindeki süreçlerini de kapsayan; bilincine, yaşamına, psikolojisine ve bu bağlamda bilinçaltı ve bilinçdışına inen çıkarımları da beraberinde

¹ Psikanaliz: Sigmund Freud'un insan psikolojisinde bilinç dışının rolü konusundaki görüşlerinden, ruhen hasta kişileri tedavi etmek için geliştirdiği "psikanaliz (ruh tahlili)" yönteminden ve edebiyatla ilgili olarak bizzat kaleme aldığı deneme ve incelemelerden doğmuş ve 1920'li yıllardan bu yana da edebiyat eleştirisinde çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Huyugüzel, 2019: 401). Freud'un Psikanaliz Yöntemi ile ilgili bkz.: (Freud, 2016), (Aliçavuşoğlu, 2012), (Freud, 1995). (Frosh, 2012)

getirmiştir. Nihayetinde psikanaliz yöntem yazarı eleştiri sürecinde ana eksene alarak, onun eser üzerindeki niyetinden ziyade, ilhamını ve 'asıl bilinçsel tezini' ortaya çıkaran bir süreçtir.

Freud sanatçının yaratma eylemi ile nevroz arasında sıkı bir ilişki bulur ve biliçaltının 'yaratma'daki rolünü belirlemeye çalışır. Sanatçıların insanları şaşırtan bu yaratma gücü çok eski zamanlardan beri ilgi çeken ve merak uyandıran bir konu olmuş ve genellikle ilham kavramı, olayı açıklamak için öne sürülmüştür (Moran, 2017: 150).

O halde psikanaliz yöntem de bir taraftan eserdeki tezi ortaya çıkarmayı amaçlayan bir diğer taraftan eserde tezin işlenmesi için bir araç olarak kullanılan yazar merkezli eleştiri yöntemlerinden biridir. Bu yöntemi eserinde araçsallaştıran yazarın eserdeki tezi yine bu yöntemin işlevlerini kullanarak açığa çıkarılabilir. Psikanaliz yöntemin araç olarak kullanıldığı bir eserde karakterleri ve onların bilinç durumlarını ana eksene yerleştirmek gerekir. Karakterlerin eserdeki asıl duruşlarından, hareketlerinden ziyade onların bilinç durumlarını gözlemlemek ve açığa çıkarmak yazarı ve dolayısıyla eseri de açığa çıkarmaya yarayacaktır. Nitekim esere yapılacak bir okumada kendini açmayacak olan karakterler ve karakterlerin bilinç durumu, farklı farklı yapılan yakın okumalarla kendini açığa çıkarır. İnsanların birtakım istekleri, itkileri vardır, ama toplum içinde yaşadıklarından dış gerçekliğe uymak zorunluluğunu duyar ve bu isteklerini serbestçe tatmin edemez, aksine bunları bastırmaya, örtmeye bakarlar (Moran, 2017: 151).

Eserde temel tezin gösterilmesinde yöntem olarak kullanılan psikanaliz, Türk edebiyatında karakterler üzerinden araçsallaşan bir yöntem olarak kendini kabul ettirmiştir. Türk edebiyatının her döneminde bu yöntem özellikle bu yöntem ile özdeşleşen sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Özellikle Mehmet Rauf, Peyami Safa, Oğuz Atay, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yusuf Atılgan gibi isimler bu yöntem ve psikoloji ile özdeşleşen sanatçılar olmuşlar; yine postmodern edebiyatta da kalıplardan ve teklikten kurtulan üslup ve bakış açısı farklılaşarak, psikanaliz yöntemin sınırlarını genişletmiştir.

Tasavvuf, tarih, felsefe gibi alanları romanlarında kullanan, 1980 sonrası romancılardan Ömer F. Oyal da *Ferahlık Anına Övgü* (Oyal, 2020) romanında Doğu-Batı karşıtlığı² tezini temele alarak özellikle karakterler üzerinden psikanaliz yöneme başvurmuştur. Bu doğrultuda *Ferahlık Anına Övgü*'ye yapılacak bir yakın okuma, psikanaliz yöntemi gösterecek; karakterleri ve dolayısıyla eserin tezini ortaya çıkaracaktır.

Ferahlık Anına Övgü'de Doğu Batı Karşıtlığının Psikanaliz Yöntemi ile İncelenmesi

Edebiyatın içine yerleşen tarih, kültür, coğrafya, din, dil gibi dallar; eserlerde tasviri olarak ilk bakışta bölgesel olarak ayrılan coğrafyaların kendine özgü özelliklerini belirtirken, yapılacak farklı yakın okumalarda açığa çıkacak olan kimi göstergeleri işaret eder. Bu göstergeler Türk edebiyatında Doğu'nun karşısında Batı'yı imgeleyen birtakım olgusal kavramları ortaya çıkarmıştır. Kültür, tarih, din gibi edebiyatın içine yerleşen kavramlar bu olguların açığa çıkmasında araç olarak kullanılır. Türk edebiyatında Doğu-Batı karşıtlığı Tanzimat döneminden postmodernizme uzanan süreçte sanatçılar tarafından kullanılmış bir tema olmasının yanında, sanatçıların bu temayı ne tür bir bakışla işlediği meselesinde aynı tezi işleyen farklı kollar ortaya çıkarmıştır: Batı'yı öven ve Batı'nın karşısında Doğu'yu ötekileştiren³ bir anlayış, Doğu'yu öven ve Batı'nın oryantalist tutumunu reddeden oksidentalizm⁴ bir söylem ya da bir taraftan ziyade göstermeye bağlı bir tutumla işlenen bir tez olarak Doğu ve Batı ayrımı.

² Doğu-Batı Karşıtlığı üzerine bkz.: (Çaylak, 2023: 23-53), (Dikici, 2014: 45-59).

³ Ötekileştirme kavramı özellikle Edward W. Said'in çalışmalarıyla disipline bağladığı Oryantalizm'de, Batı'nın Doğu'ya karşı aldığı tavrın kavramsallaşmış ismidir. Batı; politikalar, kültür, din, dil gibi meselelerle Doğu'yu biz ya da ben merkezinden çıkarıp, o an bölgesel merkezli bir öteki olarak bakarak. bkz. (Said, 2016).

⁴ Oksidentalizm: Oryantalizme karşı bir tepki niteliğinde ortaya çıkan çalışmalar, oksidentalizm olarak tanıtılmaktadır. Yine batı kökenli olan oksidentalizm, garbiyatçılık ve batı bilimleri diye bilinmektedir. bkz. (Karakaş, 2015).

Nihai olarak farklı üç kola ayrılan bu tez, Türk edebiyatının her döneminde kendini farklı şekillerde var eden tutumlarıyla işlenmiştir. Tanzimat döneminde *Felâtn Bey ile Rakım Efendi* ile karakterleşen bu tez, Batı'yı üstün görmenin ve yanlış anlamının ekseninde Doğu'yu korur. *Kiralık Konak*'ta Doğu Batı çatışması aynı ortamda gösterilirken yazar, okura bu tabloyu izlettirir. *Fatih-Harbiye*'de Batı karşısında duran oksidentalist söylem, kültür üzerinden kurulur. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* de Doğu-Batı karşıtlığını karakterler üzerinden gösterir. Bu eserler ve yine burada zikredilmeyen ancak aynı tezi işleyen birçok eser, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerle birlikte psikanaliz yönteme başvurmuşlardır.

Ferahlık Anına Övgü'de Doğu Batı karşıtlığı tezi tıpkı bir film gibi okurun önüne çıkarılır ve izletilir, bu tez Türk edebiyatının diğer dönemlerinde olduğu gibi karakterler üzerinden temellenmiştir. Fakat bu temellenme yanında mekânlar, bu tezi işlemede ana araçlar olarak yer bulmuştur. Karakterlerin temsil ettiği Doğu Batı zihniyetleri sadece düşüncede kalmamış, karakterlerin etraflarında kurulan mekânlarla özdeşleşmiştir. Yine olay örgüsü tezin etrafında teşkil edecek biçimde oluşturulmuştur. Dolayısıyla romanda unsurlar, kurguyu kurar ve aynı zamanda tezin işlenmesinde temel bir yapı oluşturur. Tüm bu yapının örülmesinde karakterler üzerinden kurulan psikanaliz yöntem temel araçtır. Karakterler üzerinden kurulan bu yöntem, diğer unsurlara da yerleşir.

Modernizm hayranı Tamer, okura sıkışmışlık hissiyle tanıtılır. Onun bu sıkışmışlık hissini özellikle konuşmaları verirken, yaşama biçimi ve durgunluğu verir. Tamer'in geçim sıkıntısı ise olayları başlatan ve bu sıkışmışlık hissine yer veren asıl sebeptir. Dolayısıyla onun modernizm sebepli bir varoluş çabası karakterini oluşturan temel eksendir. Öyle ki Tamer'in bilincinin farkına varılması için, o daha tanıtılırken yıkanmamış ve çapaklı gözleri, eprimiş eşofmanlı, uzayan sakalı, kararar dişleri (Oyal, 2020: 7) ile tanıtılır. Tamer'in çizdiği resimler tuval üzerinden gösterilirken karanlık, kapalı bir zeminde gösterilir.

“Manzara denemeleri bile Tamer'in pençelerinden kurtulamamış. Resimlerin birinde ucube bir suratın gözleri anafora dönüşmüş, içeri doğru akıyor; diğerinde ağızları girdapta eriyen dört adam görüyoruz...” (Oyal, 2020: 7).

Tamer'in tasviri eser boyunca bu üslupla yapılırken kurulan cümleler melankoliyi anımsatan, karamsar kelimelerle kurulur. Dolayısıyla Tamer'in tasviri yazar tarafından sıkışmışlık hissi ile gösterilir. Diyaloglarda yine bu tasvir üzerinden konuşturulan Tamer, mecbur kalmışlığın verdiği son nefesle konuşuyor gibidir. Onun bu bıkkınlığı evinden, bulunduğu mekanlardan, yaptığı işten ayrılmaz bir bütün olarak gösterilir. Özellikle diyaloglardaki konuşması net ifadelerden ziyade belirsizlik, reddetme üzerine kuruludur.

“Yoksa maviyi kalın mı sürseydim?” Vazgeçti. Ellerini tinerli bezle silmeye başladı. Tuval karşısında yeni bir yenilgi. Biraz sonra bitmeyen ısrarları sonucunda Tufan'la buluşacak olması can çekişen resim karşısındaki yenilgiyi koyulaştırıyor. Kaç yıllık arkadaşına fazla direnmesi mümkün değil. Dostlarınız hayatınızı alışıldık çizgide tutabilmenize yarar. O çizgiyi aşmaya başladığınızda sizi normale, eski halinize dönmeye davet ederler. Sizi severler ne de olsa.” (Oyal, 2020: 59)

Yazar ise üslubuyla bu diyalogları birleştirir. Söz konusu Tamer olduğunda yazarın üslubu da belirsizlik ifade eden kelimelerle donatılır.

Kerem ise Tamer'in karşısında daha net çizgide gösterilir. İstedikini bilen ve ısrarcı bir karaktere sahiptir. Ancak Tamer kadar o da kendini yetersiz bulur. Dergâh müridi olan Kerem modernizm hayranı Tamer'in zıttında kurulmuştur. Tamer'in aksine arayış çabasında olan, imanlı bir karakter olmakla birlikte Kerem'in çevresi bu doğrultuda kurulur. Tamer'in dağınık evinin aksine Kerem'in evi daha iyi gösterilir:

“... Üzerindeki örtünün nedense bir tarz olarak buruşturulduğu seha, ağır kadife perdeler, L biçimli kanepeler, Kaba saba yemek odası takımı. Duvarlarda bir iki ucuz Picasso röprodüksiyonu. Bir büfe. Sıradanlık içini sıktı...” (Oyal, 2020: 125).

Kerem’in evi Tamer’in bakışıyla kaliteli olarak vurgulanmazken temiz, toplu ve sıradan olarak gösterilir. Batı’yı temsil eden Tamer’in Doğu’yu temsil eden Kerem’e bakışı oryantalist söylemin bir işaretidir. Karışık, pis bir taraftan temiz, sıradan bir tarafa bakılır. Bu bakış karşı tarafı alçak gösteren bir bakış olarak tarif edilir.

Tamer’in Mukayeseli Tasavvuf İncelemeleri Vakfı’nın tezyinat işlerini almasıyla zihni ve zihninin altındaki fikirler çatışmaya başlar. Şüphesiz eserin asıl kurgusu da bu çatışma üzerine kurulur. Öyle ki bu çatışma mekanlar, yan karakterler, zaman unsurlarına da yansır. Alkollü partilerin, Tamer’in gittiği barların karşısında dergâh, mescit, cami ve şadırvanlar durur. Yazar mekânsal anlamdaki istekleri de karakterler üzerinden kurarak, Doğu Batı zihniyetlerini yansıtan tasvirler çizmiş olur. Barlar, alkollü partiler Tamer’in etrafında Batı’ya imgelenirken; cami, mescit, şadırvanlar da Kerem’in etrafında Doğu’ya imgelenir.

Eserde kurulan zaman algısı parçalıdır. Öyle ki zaman Tamer etrafında teşekkül ederken, Kerem alıntı şeklinde verilen konuşmalarla araya girer. Tamer’in ve Kerem’in konuşmaları iç monolog ve bilinç akışı şeklinde verilirken, Tamer kısa ifadelerle konuşturulur:

“Saçmalama! Para yok! Evde içerim.” (Oyal, 2020: 30).

Kerem ise uzunca düşünen bir karakterin bünyesinde:

“Sabahları evdeki herkesten önce uyanıp aptes almaya alıştım artık. Seher vakti sevgilinin ismini söyleyip durmak ama onu hiç düşünmemek! “Vakti seherde açıla perde!” Bir ara düşünmek için kendimi zorluyorum ama olmuyor. Sonra peşini bırakıyorum. Her şeyin kendiliğinden gelişmesini beklemeli herhalde. Sabır, uğraşılacak işin içinde uykuya dalmaktır. Süreçten, sonuçlarından ve zamandan habersiz biçimde dalıp gidivermek de güzel.” (Oyal, 2020: 30).

Yazarın üslubu ise bu teknikleri birbiriyle bağlayan bir biçimle örtüşür. Onun karakterlerin hareketlerini bilen, zihninden geçenleri duyan ve bunları yorumlayan tanrısal bakış açısı, bilinç akışı ve iç monolog teknikleriyle bir bütün oluşturur.

“Şule’yle ne kadar zamandır görüşmediğini hesaplamaya çalıştı. Ardından sıkıldı. Bu süre şimdi ona tamamen başka bir gündeme ait bir zaman parçasıymış gibi geliyor. Her gündemin kendi zamanı var ve uzaklaşınca ona ait zaman parçası da kayıplara karışır...” (Oyal, 2020: 70).

Olayı dışarıda bırakarak bahsettiğimiz tüm bu meseleler, psikanaliz yöntemin uygulanmasında araç olarak kullanılmış unsurlardır. Öyle ki karakterler, üslup, mekân, zaman gibi romanı oluşturan temel unsurların bu yöntemle bağdaşması, eserin ele aldığı tezle birleşerek bir bütün oluşturur. O halde bu unsurlar ve unsurların kuruluş biçimi sıradan değil, yöntem ve tezle birlikte kurularak oluşturulmuştur.

Karakterler Doğu ve Batı’yı sembolize ederken onların psikolojisi, zihinsel süreçleri yazarın üslubuyla birleşmiş ve bu üslup iç monolog, bilinç akışı gibi tekniklerle kurulmuş; yine mekanlar karakterlerin etrafında teşekkül ederek Doğu ve Batı’yı çıkarımsallaştıran ve yine karakterlerin konuşmalarıyla Doğu ve Batı’yı imgeleyen nitelendirmelerle örülerek psikanaliz yöntemiyle birleşmiştir. Zaman algısı Kerem’de yavaş iken Doğu’nun, Tamer’de hızlı iken Batı’nın zihinsel sürecini yansıtmaya çalışmıştır.

Sonuç

Doğu ve Batı'nın düşünce dünyası, bilinci çerçevesinde oluşturulmuş karakterler ve bu karakterlerin bilinç akışları, eserde psikanaliz yöntemin kullanıldığına asıl dayanaktır. Karakterlerin zihninden geçenler kimi zaman diyaloglar kimi zaman iç monologlar şeklinde verilmiş ve okura karakterlerin düşünce dünyası sezdirilmeye çalışılmıştır. Yine bu sezdirilmeye ek olarak yazarın tanrısal bakış açısı ve kurgunun içinde olan sesi de, karakterleri psikanaliz bir yorumlamaya elverişli hale getirmiştir.

Mekanlar ve zaman bu asıl dayanağa bağlı olarak oluşturulmuş ve dolayısıyla eserin unsurları iç içe geçerek işlenen asıl teze destek olmuşlardır. Türk edebiyatında Doğu Batı farklılaşması tezinin kullanıldığı eserler genel olarak tek mekânda ve tek zamanda işlenirken sadece karakterler farklılaştırılmış, psikoloji bilimiyle iç içe olarak işlenmiştir. Ancak *Ferahlık Anına Övgü* karakterlerin yanında mekânı, zamanı ve kurguyu da ikiye bölerek bu tezi eserin tamamına yaymıştır.

Sadece yazarın üslubu değil karakterlerin iç konuşmaları da mekân ve zaman üzerinde nitelendirmeler oluşturan işlevsel birer unsur olmuşlardır. O halde psikanaliz yöntem belirli bir tez üzerinde, eserin ana unsurlarını birbirine bağlayan ve unsurlara asıl dayanak noktası oluşturan teze işlevsel bir yol açan bir kuram olarak karşımıza çıkar.

Freud'un asıl kurallarını oluşturduğu bu kuramın özelliklerini karakterler üzerinde dayandırmak son derece mantıklıdır. Öyle ki *Ferahlık Anına Övgü*'de Tamer'in sıkışmışlığı, Kerem'in kendi içinde verdiği hesaplaşmalar tamamen düşünce dünyalarının ve zihniyetlerinin birer yansıması olarak eserde karşımıza çıkar. Bu zihniyetler ise onların tüm davranışlarında, konuşmalarında, hareketlerinde etkili olur. Hiç şüphesiz bu davranışlarının dünyası da evlerinin düzenine kadar yansır. Nitekim yazar bu zihniyetten yola çıkarak kullandığı bütün unsurları işlediği tez etrafında birleştirmiş ve her unsurda karakterlerin bilincine dayanan bir anlayışla eseri kurgulamıştır. Öyle ki psikanaliz yöntemin uygulanmasında da asıl mesele budur.

Kaynaklar

- Aliçavuşoğlu, E. (2012). Psikanaliz, Freud ve sanat. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1-16.
- Çaylak, M. (2023). Peyami Safa'nı romanlarında doğu-batı karşıtlığı bağlamında mekansal ayrışma ve kadın şahsiyetler. *Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2, 23-53.
- Dikici, E. (2014). Doğu-batı ayrımı ekseninde oryantalizm ve emperyalizm. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 45-59.
- Edward W. S. (2016). *Şarkiyatçılık Batı'nın şark anlayışları* (9. Baskı). Metis.
- Freud S. (1995), *Psikanaliz ve uygulama* (Çev.: M. Sencer). Say.
- Freud S. (2016), *Psikanaliz*. Gece Kitaplığı.
- Frosh, S. (2012), *A nrief introduction to pychoanalytic theory*. Red Globe Press.
- Huyugüzel, Ö. F. (2019). *Eleştiri terimleri sözlüğü* (2. Baskı). Dergâh.
- Karakaş, A. (2015), *20.Yüzyıl hadis eksenli oksidentalizm çalışmaları -Fuat Sezgin örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moran, B. (2017), *Edebiyat kuramları ve eleştiri* (27. Baskı). İletişim.
- Oyal, Ö. F. (2020), *Ferahlık ânına övgü*, Yapı Kredi.

Tuzcuoğlu, N. (1995), Psikanaliz kuramı ve özellikleri. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*,7, 275-285.

ISSN: 2980-1192

Söyleşi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70945>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Geçmişten İstikbale Yadigâr Türküler: Adile Kurt Karatepe ile Söyleşi

Hasan Kızıldağ^a

^a Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Kabul:

30.06.2023

Anahtar Kelimeler:

Adile Kurt Karatepe

Türküler

Kültür

Yadigâr

Türk kültürü

©Atıf Bilgisi:

Kızıldağ, H. (2023). Geçmişten istikbale yadigâr türküler: Adile Kurt Karatepe ile söyleşi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 64-71.

Geçmişten İstikbale Yedigâr Türküler: Adile Kurt Karatepe ile Söyleşi

H.K.: Adile Kurt Karatepe kimdir? Kendinizi bize kısaca tanıtır mısınız?

Adile Kurt Karatepe: İstanbul'da doğdum. Ata toprağım Elazığ. Yedi kız çocuğu olan bir ailenin üçüncü evladım. İlk müzik eğitimime TRT İstanbul Radyosu Çocuk Korosu ile başladım. İlk, orta ve lise

öğrenimimi İstanbul'da tamamladıktan sonra yüksek tahsilimi 1993'te İstanbul Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Ses Eğitimi Bölümünde 1998'de tamamladım. Konservatuarda Neriman Altındağ Tüfekçi, Bekir Sıtkı Sezgin, Yücel Paşmakçı, Esin Şentürk, Gülher Güney, Tülin Yakarçelik, Süleyman Şenel gibi Türk müziğinin çok değerli hocalarının öğrencisi oldum. 1995'te TRT'de Türk Halk Müziği Sanatçısı olarak göreve başladım TRT kurumunda Neriman Tüfekçi, Nida Tüfekçi başta olmak üzere, Mehmet Özbek, Mehmet Erenler, Zafer Gündoğdu, Adnan Ataman, Hale Gür ve Bircan

Pullukçuoğlu gibi Türk müziğinin çok kıymetli isimleri ile birlikte çalışma fırsatı buldum. Halen aynı kurumda görevime devam ediyorum. Evli ve bir erkek çocuk annesiyim.

65

H.K.: Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin kültür üzerine inşa edildiği, Türk Müziğinin bu temellerin vazgeçilmez ögesi olduğu dikkate alındığında türkülerin milli kültür aktarımı hususundaki rolü hakkında neler söylemek istersiniz?

Adile Kurt Karatepe: Bizler, tarihin en köklü tarih, kültür ve medeniyetine sahip bir milletiz. Dünya üzerinde etkilenmediğimiz, etkilemediğimiz coğrafya ve millet yoktur desek mübalağa etmiş olmayız. Tarihin akışı ve şartları içinde kurmuş olduğumuz biricik cumhuriyetimizin temeli elbette kültürdür. Bu kültürün gök kubbesi, üniter yapısı ile sınırlı değildir. Soydaşlarımız, yaradılıştaki eş, inançta kardeş dediğimiz gönül coğrafyamız, tarihsel süreç içerisinde temas kurduğumuz muhtelif milletler de bu kültürün gök kubbesine dâhildir. Yemen, Kıbrıs ve Balkan türkülerimiz, Barbaros Hayrettin Paşa tarafından 1517 yılında Ridaniye Savaşı ile Osmanlı Devleti'ne bağlanarak 300 yıllık Osmanlı himayesinde kalan Cezayir'in 1827- 1830 yılları arasında Fransızlar tarafından işgali sırasında Türk askerlerinden çok sayıda şehit verilmesi üzerine yakılmış ağıtlar bu duruma en güzel örnektir. Bu zaviyeden baktığımızda bizim kültürümüz son derece köklü, uzun ve zengin bir projeksiyona sahiptir. Milletimiz bu kültürü şiirle, musiki ile kendine mahsus mimari ile sosyal dokusu ile edebiyatı ile yaşatmış ve bu güne taşımıştır. Bu bağlamda türkülerimiz, şiirin en hası olarak milletimizin hissiyatını, inancını, tarihini, örfünü, töresini musiki ile bu güne taşıyan en kıymetli kültürel değerlerimizin başında gelir. Cumhuriyetimizle birlikte türkülerimiz devletimizin kültür politikasına dâhil edilmiş, derleme ve notaya alma, yorumlama, seslendirme, kayda alma, arşivleme ve sanatçı yetiştirerek türkülerimizi gelecek kuşaklara doğru aktarma gibi kurumsal düzeyde çalışmalar yapılmıştır, yapılmaya da devam edilmektedir.

H.K.: Türkiye Cumhuriyeti Türk kadınının sesinin duyulduğu ve dünyadaki diğer ülkelerin kadınlarına örnek olduğu bir ülkedir olmuştur. Siz, hem Türk kadınının hem de türkülerimizin sesi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kadınlara verdiği önem hakkında neler söylemek istersiniz?

Adile Kurt Karatepe: Bu sorunuza Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesi perspektifinden ve Türklükten ne anladığımı ifade ile cevap vererek başlamak isterim. Türklük, nasyonal manada bir ırkın ya da soyun adı değildir. Türklüğü belli bir soyun etrafında tanımlayan görüşlere katılmadığımı söylemeliyim. Türklük bir medeniyetin, bir inancın, bir davaya adanmışlığın, bir kimlik ve şahsiyetin adıdır. Türklük bir inanma, anlama ve yaşama modeli, bir ahlakî ve aklî tutumdur; temelinde hikmet, ahlak, aşk, irfan, adalet olan evrensel bir duruştur. Türk töresi olan demektir. Bu anlamda, farklı soya mensup olan ancak bahsettiğim bu vasıfları taşıyan milletler de Türklük tanımına

içine dâhildir. Bizim töremizde, geleneğimizde kadın, erkeğin güç ve ilham kaynağıdır, kadın ve erkek gök ve yerin evlatlarıdır; iyi ata binen, iyi kılıç kullanan, sosyal hayatın her alanında etkin olarak bulunan, hakanın yanında onunla eşit iradeye sahip, yabancı devlet elçilerinin kabulünde hakanla beraber olan, Altay Dağlarının en yüksek tepesine “kadınbaşı” ismi verilerek yüceliği yaşatılan bir varlıktır.

Cumhuriyetimiz de bu değerlerin ışığında Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin

Türk olduğunu kabul etmiş, Türk kadınının konumunu bu değerlere uygun olarak daha çok güçlendirmiş, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan çağın gerektirdiği birçok temel hakkı kadınlarımız için kanunla güvenceye almış, kültür ve sanat alanında da Türk kadınının kendisini ifade edebileceği alanları tüm dünya milletlerine örnek olacak şekilde genişletmiş ve güçlendirmiştir. Hatta Medenî Kanunu iktisap ettiğimiz İsviçre’den ve bir çok Avrupa ülkesinden çok önce Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Ben de böylesi bir Türkiye Cumhuriyeti’nin evladı olmakla iftihar ediyorum.

H.K.: Baba yurdundan Elazığ’lı olarak bu bölgenin türküleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Adile Kurt Karatepe: Anadolu’muzun her yöresinin birbirinden güzel müzikal geleneği vardır. Elazığ’ın da çok eski kültürel bir tarihi vardır. 1085 yılında Türklerin hâkimiyetine geçtikten sonra camileri, medreseleri, hastaneleri, çeşme, türbe ve sarayları ile şehirleşen Elazığ, Anadolu’nun önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Buralarda yetişen ilim ve sanat insanları Orta Asya’dan getirdikleri kültür birikimini inanç değerleri ile sentezleyerek eserler vermiş, besteler yapmışlardır. Fuzuli, Nedim ve Nevres gibi Divan şairlerinin eserlerinin Harput saraylarında okunmuştur. Harput müziğinde, gazel ve nefeslerde tasavvufi yaşantının etkileri görülür.

Elazığ/Harput yöresinin kendine mahsus enstrümanları, makamları ve icra teknik ve usulleri vardır. Her makam kendi içerisinde bir gazeli, hoyratı ve kırık havayı barındırır. Makamlarının bir bölümü İstanbul veya diğer bölgelerde de bilinmesine rağmen, bir bölümü yalnız Harput’a özgüdür. Harput’a özgü bu makamları; Divan, Elezber, İbrahimiye, Tecnis, Tatyay, Varsak, Muhalif, Müstezat, Kürdî, Nevruz olarak sayabiliriz.

Harput müziği ile alakalı araştırmaları ile bildiğimiz Fikret Memişoğlu’nun; “Harput musikisinde içli bir ibadetin coşkunluğu hissedilir. Bir makama başlanırken söylenen gazellerde, bir ilahî çeşnisi vardır. Bundan sonra gelen türküler, bu ilahî duyguyu dalgalandıran ve coşturan

nağmelerdir. Bestelerin yarattığı manevî coşkunluk, gerçekten insanı maddî âleminden uzaklaşmağa zorlar. Söyleyene ve dinleyene bir uçuş hissi gelir. Bu anda hiçbir istek ve işaret lüzum olmaksızın, içgüdünün şevkiyle sazın kendiliğinden ayak tutması sonunda göklere yükselen bir ezan gibi, yüksek havalara, yerli tabir ile kayabaşı ve hoyratlara geçilir.” şeklindeki cümleleri Elazığ türkülerinin karakteristik yapısını anlatmaya yeterlidir sanıyorum. Ben de ata toprağım olan Elazığ türkülerini icra etmekten büyük haz aldığımı ifade etmeliyim.

H.K.: İnsanlar gençken farklı müzik türlerine meylediyorlar. Ancak yaş ilerledikçe türkü dinleme temayülü daha da artıyor. Sizce insanımızın müzikal anlamda limanı, son durağı türkülerimiz midir?

Adile Kurt Karatepe: Kısmen haklı olabilirsiniz ancak ben bu sorunun yaş ile alakalı olduğunu düşünmüyorum. Sanayileşme, hızlı ve düzensiz kentleşme ile türkülerini doğuran sosyal iklimin bozulması, küreselleşme ve küresel kültürel emperyalizmin etkisi ile oluşan kültürel dejenerasyon, tabiatın, topraktan, Türkçe’den uzaklaşma ile birlikte varlık tasavvurumuzun değişmesi, sosyal medyanın etkisi ile algıların olguların önüne geçmesi, güçlü ve tutarlı bir kültür sanat politikası ile gençlerimize kendi müziğimizi ve enstrümanlarımızı yeterince tanıtmıyor oluşumuzun bunda çok etkili olduğunu düşünüyorum. Etrafımda lise ve üniversite çağında Türk müziğini bilen, ilgi ve sevgi duyan çok sayıda gençlerin olduğunu sevinçle söylemek isterim. Altını çizerek ifade etmeliyim ki gençlerimiz müziğimizi tanımıyor, bilmiyor. Gençlerimize çağın ve vaktin ilhamına uygun güzellikte icralar sunulmuyor. Kanaatim odur ki gençlerimiz bilir ve tanır, zaten özüne kodlanmış olan müziğimizi sevmemeleri gibi bir durum söz konusu olmayacaktır. Öte yandan Türkülerin neşet ettiği yer gönül, hitap ettiği yer de gönüldür. Gönül kavramının ancak bizim medeniyetimizde bir karşılığı, bir manası vardır. Kutadgu Bilig’de “Gönül” insanda yanan tanrı ocağı demektir. Türkülerin ekseriyeti yaşanmışlıktan, tarihten, inançtan doğar. Mana itibarıyla sembolik ifadeler taşır, ruh itibarıyla bir kemal derecesine işaret ve tekabül eder. Elbette ki yaşın kemale ermesi ile türkülere ilgi ve sevginin artması doğaldır.

H.K.: Her türkünün bir hikâyesi var mıdır? Sizi en çok etkileyen türkü hikâyesi hangisidir?

Adile Kurt Karatepe: Hikâyeli türkülerimiz çoktur. Somut bir hikâyesi olmayan ancak hikâyesi sözlerinde içkin olan türkülerimiz de çoktur. Deyişlerimiz, semahlarımız, nefeslerimiz, uzun havalarımız, bozlaklarımız... Üst düzeyde müzikalite içeren değişik makamlarda çok sayıda müzik eserlerimiz vardır. Hiçbirinin hikâyesini diğerinden ayıramam. Zorla evlendirilen kızlarımızın hikâyesi olan türkülerimiz nasıl beni derinden yaralıyorsa, kan davası hikâyesi olan türküler öyle derinden yaralar. Bir gizli aşkın hikâyesi olan türküler beni nasıl yaralıyorsa, kavuşulamayan akların hikâyesi olan türküler de öyle yaralar. Kına, gurbet, ana-baba-evlat sevgisi ve hasreti, göç, zorunlu iskân, savaş, askerlik... Hangisinin hikâyesini diğerinden ayırabilirim ki. Birini desem diğerinin hatırı kalır endişesi taşırım.

H.K.: Bugüne kadar yaptığımız bütün çalışmalarda ve katıldığımız programlarda yüreğinizden gelen sesle insanımızın duygularına tercüman oldunuz. Çok sayıda uzun hava icra ettiğinizden hareketle türkülerimiz içinde sanki en çok uzun havaları sevdiğiniz hissi uyanıyor. Bu doğru mudur? En çok hangi tür, yöre, makam türkülerini seviyorsunuz? Bu sevginin sebepleri konusunda bizi aydınlatabilir misiniz?

Adile Kurt Karatepe: En çok uzun havaları seviyorum değil de uzun havaları çok seviyorum dersem daha doğru olur. Yöresi, tavrı, konusu, türleri itibarıyla çok çeşitli ve çok zengindir türkülerimiz. Ege deyince akla ilk zeybekler, gurbet havaları gelir. Ege ve Akdeniz bölgelerinin özelliğini göstermekle beraber, Burdur yöresi türkülerini de yörenin kendine has karakteristik konuşma üslubu ile havalandırılır. Orta Anadolu’da Bozlaklar, Avşar ve Türkmen ağzıyla seslendirilirler. Azerbaycan’da

mahnılar Azeri ağı ve Oğuz Türkçesi denilen bir tavırla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da özellikle Erzurum, Harput, Eğin, Sivas, Diyarbakır, Erzincan'da yaygın olan bir uzun hava türü olan mayalar ve tathanlar... Kerkük'te hoyratlar, Karadeniz'de Karadeniz ağı ile horonlar, yayla havaları, Barak ağı ile okunan Gaziantep ve Urfa yörelerinde Barak Türkmenlerine mahsus bir uzun hava olan Barak havaları... Malatya yöresine mahsus yöresel bir tavır olan Arguvan ağı ile okunan Arguvan havaları... Erzurum yöremize ait bar ağı, "yar aman, bre gibi mısralarının çok olduğu Rumeli yöresine ait açan (haçan-madem), çaylemek (ağlamak), daylemek (sağlamak), erkes (herkes), hurmak (vurmak), macır (muhacir), üremeli (Rumeli), Sülman aga (Süleyman ağa), oş (hoş) gibi konuşma üslubu ile okunan Rumeli ağı. Hepsini ayrı bir tahassüs ve telezzüz taşıyan birbirinden güzel, hepsi birbirinden lezzetli yöre türkülerimiz.

Yine altını çizerek ifade etmek isterim ki Türk müziğinin bütün dalları aynı varlık anlayışının tezahürüdür. Dili, muhtevası, melodisi, armonisi biri ötekinin sütünü emen ikiz kardeş gibidir. Ancak illa bir ayırım yapmam gerekirse tabii olarak en çok Elazığ/Harput yöresine ait müziğin taşıdığı ruh beni etkiler. En samimi, en mert duyguları Urfa, Elazığ, Erzincan, Malatya, Erzurum türkeleri ile

kuşanırsınız; Diyarbakır türkülerinin muhabbet, gurbet, umut, acı ve kederi ile Kerkük yollarına revân olursunuz; en gümrah sesinizle Kerkük'ün bize ait olduğunu hoyratlar ile dünyaya duyurursunuz. Sarı gelinin öyküsünü Kafkas halkları ile dostça paylaşır, serin sulu bulaklarla, katar katar turnalarla, yeşilbaşı sunularla, Köroğlu'nun Nigârıyla selamlaşır, Azerbaycan diyarında mahnılardan sevda ülkesi kurarsınız.

Karadeniz'in sisli yaylalarını, cefakâr kadınlarını lirik yol havalarından, Ege'nin yiğitliğini "ancak yaradanın bir de sevdiğinin önünde eğilen" efelerin zeybeklerinden tanırırsınız. Mahlukâtın sırlı dünyasına, göklerin mana deryasına, Ehl-i Beytin kadim hakikat sevdasına; Sıdkî Baba'nın, Kul Himmet'in, Nesimî, Harabî, Turabî, Fuzulî, Âşık Velî'nin kalbinden geçerek yol alır, Hünkâr Hacı Bektaş'ın bereketli gönül sofrasından fikrinize sürûr, kalbimize nûr bahşeden dergâhında; semahlar, deyişler, nefesler ile Anadolu'nun bütün inanç ve ahlak dünyasını yaşarsınız. "İnsanlar yaradılıştan eşim, inançta kardeşimdir" derin gerçeğini, Yunus'un, Sarı Satuk'un ta Balkanlara uzanan ilahilerinden öğrenir, "can ellerinden gelmişem/ fânî cihanı neylerem" düsturunda karar kılarırsınız. İstanbul'un dört etrafı meteriz/Meterizden türlü toplar atarız/Biz üç kardeş bir orduya yeteriz... diyerek vatan savunmasına şahadet aşkı ile kendini feda edişin asil direniş hikâyesini koşmalardan, ağıtlardan öğrenir, yetim kalan yavrulara tevekkülle sarılan annelerin acıyı bal eyleyişini ninnilerden bilirsiniz. Toroslardan esen rüzgârın kokusunu, Yörüklerin yayla kışla kültürünü en çok "çekemedim akça kızın göçünü" türküsünde hissedersiniz. Anadolu'muzu Sivas'tan Elâzığ'a, Erzurum'dan, Diyarbakır'a, Diyar-ı Rûm'dan Asya'ya kadar mayalayan ruhu, bizatihi bu toprakların kalbine yaslanarak idraklerimize seslenen, gönüllerimizi imar ve ihya eden ruha çağırın "maya" türü denilen ezgilerden öğrenirsiniz. Her yörenin tadı, havası beni çok etkiliyor. Elazığlıyım ama Karadeniz insanının hesapsızlığını, engebeli coğrafi yapısının Karadeniz insanına kazandırdığı çevikliği yansıtan türkülerini de çok seviyorum. Sivas'ın, Tokat'ın, Reşadiye'nin semah ve deyişlerini de, Orta Anadolu ve Kerkük insanının tarihi direnişini, bu direnişe eşlik eden derin ve incelikli sevdalarını yansıtan türkülerini de, Türk dünyasının rengârenk türkülerini de, Doğu Güneydoğu

Anadolu insanının âhını, eyvâhını, yakıcı tatyânlarını, töresini yansıtan türkülerini de çok ama çok seviyor ve mümkün merteye her yöreyi kendi tavrı ile okumaya gayret ediyorum.

H.K.: TRT kurumunda görev icra eden bir sanatçısınız. Bu kurumun Türk Müziği ve kültürümüz için yaptığı çalışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Adile Kurt Karatepe: TRT kurumu; Yurttan Sesler ve diğer koro çalışmaları, çok muhtelif müzik programları, derleme çalışmaları, solo bant çalışmaları, notaya ve kayda alma, arşivleme, TRT çocuk korosu çalışmaları ve müzikli tematik programlar aracılığı ile Türk Müziği'nin doğru kaynaklardan, doğru ses, yorum ve kayıtlarla günümüze taşınması, istikbale aktarılmasına yönelik çok kıymetli çalışmalar yapmaktadır. TRT kurumunun en önemli vizyon ve misyonlarından birisi budur.

H.K.: Türküleri tarihi birer vesika olarak kabul edebilir miyiz?

Adile Kurt Karatepe: Bu sorunun cevabını tarih yazımı bilimi ile uğraşanlar vermelidir. Şahsi kanaatime göre Türküler bizi biz yapan, bu toprakları bize vatan yapan, üzerinde bütün milletimizin mutabık kaldığı kutsal birer emanettir. Anonim türkülerimizin yanı sıra âşıklarımızın, ozanlarımızın, şairlerimizin, mutasavvıflarımızın türkü olmuş şiirleri de vardır. “Mızıka Çalındı Düğün mü Sandın”, “Yemen Bizim Neyimize”, “Çalın Davulları”, “Karlı Dağlar Karanlığın Bastı mı”, “Ey Güzel Kırım”, “Göç Göç Oldu”, “Kalktı Göç Eyledi Avşar Elleri”, “Hey On Beşli”, “Gesi Bağları”, “Kürdün Develeri Çekilir Dağa” gibi birçok türkülerin hikâyelerini dikkate aldığımızda türkülerimizin tarihi birer vesika olduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimizi değerlendiriyorum.

Zira “Türk insanının yazılmayan romanı türkülerde saklıdır” der; A. Hamdi Tanpınar. Ölen hayvanının arkasından bile ağıt yakmıştır Anadolu insanı. Aşk, kahramanlık, zulme isyan, gurbet, sosyo-ekonomik düzen, doğa sevgisi, ölüm ve ölüm karşısında duyulan elem, tasavvufi ahlak, inanç, örf... Hâsılı insana ve tabiata dair gerek fitrî gerekse tarihten süzülüp gelen ne varsa hepsi türkülerin ana temasıdır. Bu çaptaki eserlerin sosyal ve tarihsel bakımdan birer vesika olduğunu kabul etmek gerekir diye düşünüyorum.

H.K.: TRT Türkü'de yaptığınız “Yadigâr” programında çok alışık olmadığımız şekilde, okuyacağınız eserin manasını edebi ve lirik cümlelerle şerh ediyorsunuz. Bu fikir size mi ait? Türkülerimiz için “Yadigâr” ifadesini kullanma gerekçeniz nedir?

Adile Kurt Karatepe: “YADİGÂR” ismi de programın formatı da benim fikrimdi. Programın sanat değeri yüksek olsun, kültürel ögesi yoğun, arşivlik bir program olsun istedim. Biraz yoruluyorum ama aziz milletimizin kültürüne hizmet etmenin manevi hazzı, gönül dostlarımla gönül alkışı bütün yorgunluğuma merhem oluyor.

Evet, türkülerimiz en nadide kültür yadigârımız. Şöyle ki;

“Türkü Türkü çığırırız” düsturu ile gönlümüzü mest-i müdâm eden yadigâr türkülerimizdeki söz bayrağımızı Veysel'ce dalgalandırırız,

“Sadece türkülere sadakat bile Türkiye'yi kurtarır.” demiş şair Mürsel Sönmez

Şairin “Çok insan anlayamaz eski musikimizden/Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden” hatırlatması ile bizi anlatmak, bizi anlamak için çalarız yadigâr türkülerimizin kapısını.

Kavgalar bitsin, acılarımız dinsin, hakikate ağyar kalanın nefesi kesilsin, kardeşliğimiz tazelensin, insanlığa barış gelsin ümidi ile Yadigâr türkülerin irfan sofrasından haykırırız insanlık davamızı.

“Bu sazların duyulur her telinde vatan/Sihirli rüzgâr eser daima bu topraktan.” mısralarının işaretlediği, toprağı vatan yapan değerlerin yadigâr türkülerde gizlidir sırrı.

Şol Revanda balası kalan ananın, azgın iştahların yıktığı Kerkük kal’asının, daha can boğazdayken verilen yiğitlerin salâsının, Tuna boylarında göç yollarında yitirdiğimiz canların, “sen bağ ol ki ben bahçende gül olim, sen efendim ben kapında kul olim” teslimiyetine gark olmuş gelinlerin babasının, yadigâr türkülerde içkindir hicrânı.

Mızıkânın sesi düğündür, al yeşil sancağımız gelindir duygusu ile yadigâr türkülerle selamlanır, yemen çöllerinde şehit olanların hatırası.

Şairi, ne zaman bir köy türküsü duysa şairliğinden utandıran, şiirin hasını türkülerde bulduran, ana sütü gibi candan, ana sütü gibi temiz, dilimizin tuzu biberi bildiğimiz,

Memleket ahvalini onlardan sorduğumuz yadigâr türkülerimizin sadâsı.

Sevgisini yitirenlere, mâverâ duygusunu unutup dünyanın çöllerini büyütenlere; “Dinle sana bir nasihat edeyim/Hatırdan gönülden geçici olma” “Mecliste ârif ol kelâmı dinle/El iki söylerse sen birin söyle/Elinden geldikçe sen eylik eyle/Hatıra dokunup yıkıcı olma” diyerek yadigâr türkülerle seslenir Karacaoğlan mısraları...

Rivayet odur ki; “İki Türk oymağı yer meselesi yüzünden kavga ederler. Bunu halletmesi ve anlaşma yapılması için Dede Korkut’a müracaat ederler. Dede Korkut iki tarafı da dinler sonra şunu söyler: “Gelip bakacağım, ihtilafa düştüğünüz o toprakta hangi oymağın türküleri söyleniyorsa o topraklar onlarıdır...” Ve şair sözü şöyle tasdik eder bu rivayeti:

Bizim türkümüzde gurbet var artık.

Hasret var, yürek var, toprak var balam

Gönlümüzü sımsıcak alan topraklar

Tıyan-Şan, Kadır-Gan Dağları’na dek uzar

Kim demiş vatanımız Edirne’den Kars’a kadar.

Bu halet-i ruhiyedeki ecdadımızın, önce gönülleri fetih ruhu ile ayak bastığı, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar diyar diyar dolaşır, uğradığımız her bağda seher vakti bülbüllere eş olup vecd ile hak hak diye çığırır, bağbancının gam ve kederini paylaşıyoruz yadigâr türkülerle...

Kırım, Azerbaycan, Vardar ovası ve Selanik’ten aldığımız musiki unsurlarını Anadolu’da cem eder; memleket ahvalini sorarız yadigâr türkülerle...

Türkiye’ m! Hasretim! Kınalı türküm!..

İç içe güzellik, uç uca kahr

Yüreğimi bin parçaya bölseler

Her parçası yine seni çağırır.

Vatan sevdası böyle vücut bulur sinemizde; yaz gelende yeşeren dağlarımız, çiçek çiçek süslenen yaylalarımız, rüzgâr estiğinde eğilen başaklar misali başları tevazu ile eğilen insanımız, arzımız, semamız, mazimiz, istikbâlimiz aşk ellerine böyle yol olur yadigâr türkülerle...

Aşk ki, âlemin sırrıdır... Aşk ki, âleme sığmayıp gönle sığın varlığın karşılığıdır... Aşk ki, Mecnun'un gönlüne yolunu bildiren Leyla'ya çağları aşan çağrısıdır...

Çekme bu dünyanın endişesini

Tamir eyle gönlün dört köşesini

Kem söz ile kırma kalp şişesini

Sonra dönüp derman olsan ne fayda

diyen âşğın sözünü ilmik ilmik nakşederiz, gönüllere süt be süt şiir olan yadigar türkülerle...

Eğer âşık isen yâre

Sakın aldanma ağyâre

Düş İbrahim gibi nâre

Bu gülşende yanar olmaz... diyen Seyyid Nizam'ın dilinden tâlim ettiğimiz mısralarla girmeyi yeğleriz insanlığın gönlüne medeniyetimizin barış ve kardeşlik dili olan yadigâr türkülerle...

Geçmişten yadigâr, şimdiye yadigâr, istikbale yadigârdır türkülerimiz.

Göz bebeğimiz gibi üzerine titremeli, can özümüzü korur gibi, vatanı, bayrağı savunur gibi korumalıyız.

H.K.: Dergimizin “Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk” sayısına özel olarak gönlünüzden geçenleri söyleyebilir misiniz?

Adile Kurt Karatepe: Öncelikle şahsıma gösterdiğiniz teveccüh için çok teşekkür ediyorum. Kültür, sanat, edebiyat dergileri zamanın tanığıdır. Düşünce hayatımıza katkıları büyüktür. Ben bu dergilerin birkaç adanmış ruhun gayreti ile çok zor koşullarda çıktığını biliyorum. Dergi için emeği geçen herkesi yürekten tebrik ediyorum. Bu sayının Cumhuriyet'imizin yeni yüzyılında Cumhuriyet'imizin kurucu lideri Gazi Mustafa Kemal'e ayrılmasının büyük bir yurtseverlik örneği olduğunu düşünüyorum, kadirşinaslığınız için sizleri kutluyorum. Bu özel sayıda bir söyleşi ile yer almış olmanın haklı gururunu yaşıyorum.

ISSN: 2980-1192

Söyleşi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70657>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Türk Dilinin İzinden: Ahmet Bican Ercilasun ile Söyleşi

Nagehan Payaz ^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ✉

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Kabul:

30.06.2023

Anahtar Kelimeler:

Ahmet Bican Ercilasun

Türk dili

Türk kültürü

Türk abideleri

Türklük bilimi

©Atıf Bilgisi:

Payaz, N. (2023). Türk dilinin izinden: Ahmet Bican Ercilasun ile söyleşi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzyüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 72-75.

Türk Dilinin İzinden: Ahmet Bican Ercilasun ile Söyleşi

N. P.: Dergimizin bu sayısının konusu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı olması ile ilgili neler söylemek istersiniz?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: 100. yıl çok önemlidir. Âdeta bir devletin kuruluşu. “Âdeta” dememin sebebi şu: Cumhuriyetten önce de biz bir devlet sahibiydik. Osmanlı Yüce Devleti bir Türk devletiydi. Türkiye Cumhuriyeti hiç şüphesiz onun devamıdır. Ancak bu söylediklerim, cumhuriyetin önemini ortadan kaldırmaz. Cumhuriyet’le, babadan oğula geçen saltanat rejimi yerine hâkimiyetin millete ait olduğu yeni bir rejime geçtik. 19. hatta 18. yüzyılda başlamış olan çağdaşlaşma hareketlerini Atatürk sayesinde kısa zamanda sonuca ulaştırdık ve çağdaş bir ülke hâline geldik. Bilime, kültüre, sanata önem veren çağdaş bir ülke. Ve her türlü bağımsızlığı, siyasi, iktisadi ve kültürel bağımsızlığı olmazsa olmaz kabul eden çağdaş bir ülke. Bunları, Cumhuriyet’in sadece formel bir rejim değişikliğinden ibaret olmadığını belirtmek için söylüyorum.

İşte bu kadar önemli bir olayın 100. yıl dönümü Türkiye’de neredeyse hiç kutlanmıyor. Bazı kuruluşların ve sizin derginiz gibi bazı dergilerin faaliyetleri dışında hiçbir ciddi faaliyet görülüyor. Bu durum, bir devlet ve onun şu anki yönetimi için ancak “ayıp” ve “gaflet” kelimeleriyle ifade edilebilecek bir durumdur. Düşününüz ki Fransa’nın simgesi olan Eyfel Kulesi, Fransız ihtilalinin 100. yıl kutlamaları için yapılmıştır.

N. P.: Moğolistan’da son kazılar ile bulunan Göktürkler’e ait İlderis Kutluk Kağan yazıtının Türk tarihi açısından önemi nedir? Bize neler söylemektedir?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Son kazılar, Türk Kağanlığına ait yazılı metinleri 30 yıl kadar eskiye götürmüştür. Bengü taş geleneğinin, İlderis Kağan zamanından beri var olduğunu göstermiştir. Ve nihayet kağanlığın birinci döneminde de Türkçe yazılı anıtlar dikilmiş olabileceği konusunda bizi umutlandırmıştır.

N. P.: Edebiyat dünyasında bazı yayınevlerinin ‘Türk edebiyatı’ yerine ‘Türkçe edebiyat’ ya da ‘Türkiye edebiyatı’ demeyi tercih etmesini nasıl karşılıyorsunuz? Bu tartışmadaki asıl mesele sadece edebiyat mıdır?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Bunlar, milliyetçilik düşüncesinin, Atatürk’ten sonra devlet ve eğitim politikalarından çıkarılmasının sonucudur. Okumuşlar ve gençler bu yüzden bir kimlik tereddüdüne düşürülmüştür. Atatürk zamanında insanlar milliyetleri konusunda bir tereddüt yaşamazlardı. Göğüslerini gere gere Türk olduklarını söylerlerdi. Kimlik bunalımı ortaya çıkınca böyle münasebetsiz kavramlar da ortaya çıkıyor. Fransızlar kendi edebiyatlarına Fransızca edebiyat ve Fransa edebiyatı diyorlar mı? Almanlar, Ruslar? Çünkü oralarda kimlik bunalımı yok. İnsanlar kendilerini Fransız, Alman, Rus kabul ediyor. Bunun için milliyetçilik diye bağırma da gerek yok. Tarihinizi, edebiyatınızı doğru dürüst öğretir, yeni nesillere aktarırsanız ortaya bir kimlik sorunu çıkmaz. Bir devletin milliyetçilik politikası da zaten budur.

N. P.: Orhun Âbidelerinde sıklıkla ‘Türk’ kelimesi geçmektedir. Yalnızca bir yerde ‘Köktürk’ kelimesi geçmesine rağmen Türk tarihçilik literatüründe onların adı Köktürk/Göktürk olarak kalmıştır. Bu adlandırma neye göre yapılmıştır? Tarihimizde bir dayanağı var mıdır?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Üç büyük anıtta 76 kez Türk geçiyor: *Türk bodun*, *Türk kagan*, *Türk begler*... Sadece bir yerde *Kök Türk*. Oradaki *kök* kelimesinin anlamı da hâlâ tartışmalıdır üstelik. Kök mü, gök mü, mavi mi, doğu mu? Dolayısıyla doğru adlandırma Türk Kağanlığı ve Türk bengü taşları / anıtlarıdır.

Muhtemelen bugünkü *Türk* kelimesiyle karışmasının diye *Köktürk / Göktürk* kullanımı yaygınlaşmıştır. *Kök Türk* terimini ilk olarak bir Alman Türkolog'un kullandığını da unutmamak gerekir: Willy Bang Kaup, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* (Köktürkçeden Osmanlıcaya). Anıt ve yazıtları Türkiye'de yeni harflerle yayımlayan Hüseyin Namık Orkun ise doğru olarak *Eski Türk Yazıtları* ismini kullanmıştır.

N. P.: Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Türk töresindeki önemi nedir?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Dilimizin bilinen ilk sözlüğü. Pek çok dilin ilk sözlükleri bazen birkaç yüz, bazen birkaç bin kelime basit karşılıklar kılavuzlarıdır. Oysa DLT, 9.000 kadar Türkçe kelimeyi kullanımlarıyla gösteren, birçoğunu uzun uzun açıklayan ansiklopedik bir sözlüktür. Bazı Türk efsaneleriyle ilgili ilk bilgiler orada, Türk halk şiirinin ilk örnekleri orada, ilk atalar sözü külliyyatı orada, bazı âdetlerimiz, inanışlarımız, oyunlarımız, yiyeceklerimizle ilgili bilgiler orada. Çeşitli Türk boylarıyla ilgili bilgiler orada. 24 Oğuz boyunun ad ve damgalarının ilk kaynağı yine DLT. Kâşgarlı Mahmud, 11. yüzyılda sanki bir Türkoloji ansiklopedisi yazmış. Üstelik Türk adıyla da övünüyor, bu adı bize yüce Allah verdi, diyor. Hani bugün, milletimize Türk adı verilmesinin Cumhuriyet'le ortaya çıktığını söyleyenler var ya, onlar DLT'yi dikkatli okumalıdır.

N. P.: Geleneksel Dilbilgisi ve Dilbilimin güncel durumu hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun:

Geleneksel dil bilgisi, belli bir dilin grameri üzerinde durur. Dil bilimi ise evrensel; çeşitli dillerin yapısını inceleyerek dil olgusu hakkında genel sonuçlara ulaşmaya çalışır. Böyle olduğu için dil bilimi, belli bir dilin dil bilgisi çalışmalarına da çok yardımcı olur.

Ülkemizde Türk dilinin tarihî ve yaşayan kollarının ses ve dil bilgileri konularında, sayıları gittikçe artan önemli çalışmalar yapılmıştır, yapılmaktadır. Dil bilimi çalışmaları ise daha çok yabancı filoloji bölümlerince yürütülmektedir. Bence Türk dili üzerinde çalışanların da dil bilimine eğilmeleri gerekir. Son yıllarda bunu da gözlemliyoruz. Ancak bunun yeterli olduğunu söyleyemem. Türkologlar, dünyadaki dil bilimi çalışmalarını, belli bir akıma bağlı kalmadan dikkatle takip etmeli ve bu alandaki bulguları, teorileri Türk dili çalışmalarına yansıtmalıdır.

N. P.: Türk gramerciliğine yönelik eleştirileriniz var mıdır? Varsa bunlar nelerdir?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Birini yukarıda söyledim: Dil bilimini yeterince takip etmemek. "Bilinenleri tekrarlamak" diye ifade edebileceğim bir eleştirim de var. Eski Oğuz (Anadolu) veya Çağatay Türkçesine ait bir metin işleniyor ve işlenen metinde iyelik ekleri şöyledir, geçmiş zaman çekimi şöyledir, deniliyor. Eski Oğuz Türkçesinde iyelik çekiminin *başum, başuñ, başı, başumuz, başunuz, başları; gözüm, gözün, gözi, gözümüz, gözünüz, gözleri* biçiminde olduğu belki yüz kez tekrarlandı. Tezlerde sorunlar üzerinde durulmalı ve onlara ait çözümler teklif edilmelidir.

N. P.: Türk dilinin tarihî gelişimi üzerine neler söylemek istersiniz?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Bu soru kitaplık. İlgilenen arkadaşlar, başta Ahmet Caferoğlu olmak üzere Türkologların yazdığı Türk dili tarihi kitaplarına bakabilirler. Çok kısa bir özeti şöyle yapabilirim.

İlk yazılı metinler, bugünkü Moğolistan coğrafyası ile Güney Sibirya vadilerinde bulunanlardır. Türk dilinin yazılı metinleri Uygurlarla Tarım havzasına, Karahanlılarla Türkistan'a, Altın Ordu ile Kıpçak bozkırlarına, Memlûklülerle Mısır ve Suriye'ye, Babürlülerle Hindistan'a, Oğuzlarla Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar ve Afrika'ya taşınmıştır.

N. P.: Türkçenin geleceği ne yöndedir?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Türkçenin geleceği için olumlu düşünüyorum. İlişkiler arttıkça Türk lehçelerinden biri, büyük bir ihtimalle Türkiye Türkçesi, Türk Dünyası'nın ortak iletişim dili olacaktır. Türk lehçelerinin her birinde edebî eserler verilmeye devam edilecektir. İlmî eserler de yeni Türk devletlerinin kendi dillerinde yazılacaktır.

Türk devletleri yükseldikçe ve ilerledikçe Türk dili / lehçeleri de bilim dili olarak gelişecektir.

N. P.: Türkoloji alanında son birkaç yılda yaşanan önemli gelişmeler ve ulaşılan sonuçlar nelerdir?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: İleriş Kağan anıtlığının (külliyesinin) bulunması, Dede Korkut Kitabı'nın Günbed yazmasının ve Bursa nüshasının bulunması, Hollanda'da yeni bir Atebetü'l-Hakayık nüshası bulunması. Bunlar keşifler. Tabii bir de gelişmeler var. Yukarıda kısmen söz ettim. Her yeni metin neşri bir kazançtır. Her ağız çalışması, yenilikler getiren birer çalışmadır. Uzak lehçelerle ilgili çalışmalar, çözülemeyen bazı sorunlara ışık tutma potansiyeline sahiptir. Sorunlara ve genel konulara yönelen çalışmalar çözümleyici ve geliştiricidir. Karşılaştırmalı lehçe çalışmaları ufuk açıcudur.

N. P.: Dil, düşünce ve kültür ilişkileri bağlamında neler söylemek istersiniz?

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: Birkaç kitaplık bir soru daha.

Dil, düşüncenin de kültürün de kaynağıdır.

Düşünce de kültür de dille aktarılır, aktarıldığı için de gelişir ve dallanır.

Düşünce ve kültür de elbette dili etkiler. İnsanların, toplulukların ve milletlerin düşünce yapısı, yeteneği, kültür çeşitliliği onların dillerine de yansır.

Görseller

Kapak görseli, <https://millidusunce.com/>dan alınmıştır.

Metin görseli, "Tamir, N. (2014). Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ve Prof. Dr. Ziyat Akkoyunlu'nun Hazırladıkları Dîvânu Lugâti't-Türk Adlı Eser Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3 (3), 261"den alınmıştır.

ISSN: 2980-1192

Söyleşi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70711>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Geçmişten Geleceğe Mitoloji: Fuzuli Bayat ile Söyleşi

Tuğçe Yılmaz^a

^aYüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Kabul:

30.06.2023

intihal.net

OPEN ACCESS

Anahtar Kelimeler:

Fuzuli Bayat

Türk mitolojisi

Türk Şamanizmi

Türk kültürü

Türk Dünyası

©Atıf Bilgisi:

Yılmaz, T. (2023). Geçmişten geleceğe mitoloji: Fuzuli Bayat ile söyleşi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 76-83.

Geçmişten Geleceğe Mitoloji: Fuzuli Bayat ile Söyleşi

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinde çalışmakta olan Prof. Dr. Fuzuli Bayat, 28 Nisan 1958 yılında Azerbaycan'ın Masallı ilçesinin Harmandalı köyünde doğmuştur. Prof. Dr. Fuzuli Bayat, Azerbaycan Yabancı Diller Enstitüsü'nde Fransız Dili ve Edebiyatı Fakültesini 1984 yılında başarıyla ve master derecesiyle Fransız-İngiliz Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak tamamlamıştır. Yaşamını bilime adanarak halkbiliminde önem arz eden şahsiyetlerden biri olan Prof. Dr. Fuzuli Bayat'ın yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 23 eseri bulunmaktadır. Bilim insanı Prof. Dr. Fuzuli Bayat'ın en öne çıkan eserlerinden birkaçı ise, "Mitolojiye Giriş", "Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı", "Koroğlu Destanı", "Türk Kültüründe Deli ve Delilik" ve "Türk Şaman Mitolojisinin Teonimleri" şeklindedir.

Fuzuli Bayat'a *Umay İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi* olarak söyleşi teklifimizi kabul ettiği için teşekkür ediyor ve sözü daha fazla uzatmadan sorularıma geçiyorum:

T.Y.: Halkbilimi disiplinine yıllarını vermiş ve bugün bu alanda duayen olmuş bir akademisyen olarak, bu yolculuğa başladığınız noktayı sormak isterim. Neden halkbilimi?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Halk edebiyatına merak çocukluktan başlar. Masalları, efsaneleri, dini hikayeleri, manileri, latifeleri seve seve dinlemeyen hemen hemen yoktur. Ben de diğerleri gibi sözlü kültür ürünlerine çocukluktan hayranlık duymaya başladım. Sonra üniversitede Fransız İngiliz dili bölümünde okuduğum yıllarda halkbilimini daha da sevdim. Bu konuyla ilgili öğrenci sempozyumlarında bildiri sundum. Sonuçta öğrencilik yıllarında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin "Folklor Bölümü" ne gidip geldim ve hayatımı halkbilimi sahasına adadım. Nihayetinde Özbekistan Bilimler Akademisi'nin doktora programını kazandım ve peri masallarının yapısını yapısal-göstergebilim yöntemiyle araştırıp PhD unvanı aldım. Sonra Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde çalışma hayatına başladım. "Oğuz Destanları Özellikleri, Karakteristiği, Tarihi-Mitolojik Kökenleri" konusunda üst aşama doktora tezini savunarak, Doctor of Sciences unvanını aldım. Milli olanların, kimlik meselesinin temeli halkbilimidir. Bundan dolayı halkbilimini sevmemek mümkün değildir. Eğer hayata ikinci defa gelmiş olsaydım yine de halk bilimi alanını seçerdim.

T.Y.: Günümüzde Şamanizm yavaş yavaş ilgi duyulmaya başlayan bir inanç sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun beraberinde modern şamanlar meydana gelmiş midir? Eğer gelmişse sizce modern şamanlarla geleneksel şamanların farkı nelerdir?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Şamanlık konusu aslında geçen yüzyılın 50-60 yıllarından başlayarak ilgi odağına çevrilmiş ve dünyada en çok araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Bunun başlıca sebebi bunalım yaşayan dünyanın bir çıkış yolu aramasıdır. Eskiden bugüne değin insanlar ruhani bir dünyayla temas kurmağa, kaybolan manevi değerleri inşa etmeğe çalışırlar. Aslında gerçek âlemle diğer görünen ve görünmeyen dünyalar arasındaki sınır ve fark insanın şuurunda mevcuttur. Şamanın aracılığı olmadan bunun farkına varmak, diğer dünyalarla ve varlıklarla ilişki kurabilmek, yaşamın anlamına derinlemesine dalmak neredeyse mümkün gibi gözüküyor. Ayrıca tüm dinlere ve inanç sistemlerine hoşgörüyle yanaşan şamanlık doğayla toplum, bireylerle ruhlar dünyası, insanla Tanrı arasındaki kopan ve zamanla tahrip olunan harmoniyi kurmak için olmazsa olmazlardan biri durumuna gelmiştir. Ruhsal dünyamızla fiziksel varlığımızı koruyan, korumağa çalışan şamanlık özellikle hızla küreselleşen dünyada dernekler, kurumlar aracılığıyla daha da yaygınlaşmıştır.

Değişen ve dönüşen, teknolojikleşen modern çağda insanlığın mükemmel addettiği başlangıca özlem duyduğu bir gerçektir. Ancak bütün zamanlarda şamanlığa olumlu yaklaşıldığını söylemek mümkün değildir. Örneğin Sibiryalı Türk halklarının şamanlığı hem Çarlık Rusyası hem de

Sovetler Birliği döneminde takiplere maruz kalarak yok olmanın eşiğine gelmiştir. Ancak ne ateist rejimin ne de Hristiyan misyonerlerin şamanik inancı belleklerden silmeye yönelmiş çabaları istenilen sonuca ulaşamamıştır. Sovyet rejiminin yok etmeğe muvaffak olduğu yalnız kültürün icracıları olan şamanlar olmuştur. Başka bir ifadeyle rejim şamanlığı değil şamanları mahvetmiştir.

Sovyetlerin çökmesinden sonra yeni bir döneme giren şaman inancı bir canlanma yaşayarak yeni bir boyuta taşınmıştır. Bu bağlamda canlanan, ihya edilen bu şamanlığı neo-şamanlık adlandırmak daha doğru bir tanım olacaktır. Bu hareketi Amerika ve Avrupa bilim adamları başlatmış, şamanlığı öğreten ve şaman hazırlayan kurumlar oluşturmakla neo-şamanlık sürecini başlatmışlardır. Türk neo-şamanlığını Amerika, Afrika, Yeni Zelanda neo-şamanlarından farklı olan başlıca özellik geleneksel şaman verileri üzerinde boy göstermesidir. Bugün tüm Sibiryaya Türk şamanlığı neo-şamanlıkla temsil olunmaktadır. Bazı ücra bölgelerde geleneksel şaman tekniklerini ve felsefesini yaşatmağa çalışanların varlığı genel kanıyı değiştirmekten uzaktır. Neo-şamanlarla geleneksel şamanların ayrıştığı nokta birincisinde şamanlığı okuyarak, öğrenerek şaman olmaksın diğerinde şamanlığın kalıtsal yapıya sahip olmasıdır. Ancak Türk toplumunda “şaman olunmaz şaman doğulur” formülü geçerli olduğundan neo-şamanlar da bu veya diğer şekilde kendilerini kalıtsal şaman olarak görmekte dirler.

Burada şunu da kaydetmekte yarar vardır: Türk neo-şamanlığının oluşumu, tekniği, felsefesi ve üstlendiği toplumsal görev 2020 yılında tamamladığım, ancak bazı sebeplerden dolayı halen de yayımlanmayan kitabımda araştırılmıştır. Bu kitapta en kapsamlı kültür fenomeni olan şamanlığın birçok yerde pratikten çıktığı, birçok yerde mazmun ve şeklini değiştirdiği, birçok yerde diğer kültürel olgularla birleştiği, senteze girdiği, ancak hiçbir yerde ve hiçbir zaman tamamen yok olup gitmediği araştırılmıştır. Geleneksel şamanların bireyselliği ile neo-şamanların ortaklaşa çalışmaları, örgütlenmeleri, toplumsal ayinleri ve tedaviyi öne çıkardıkları ayrıca araştırma konusu olmuştur.

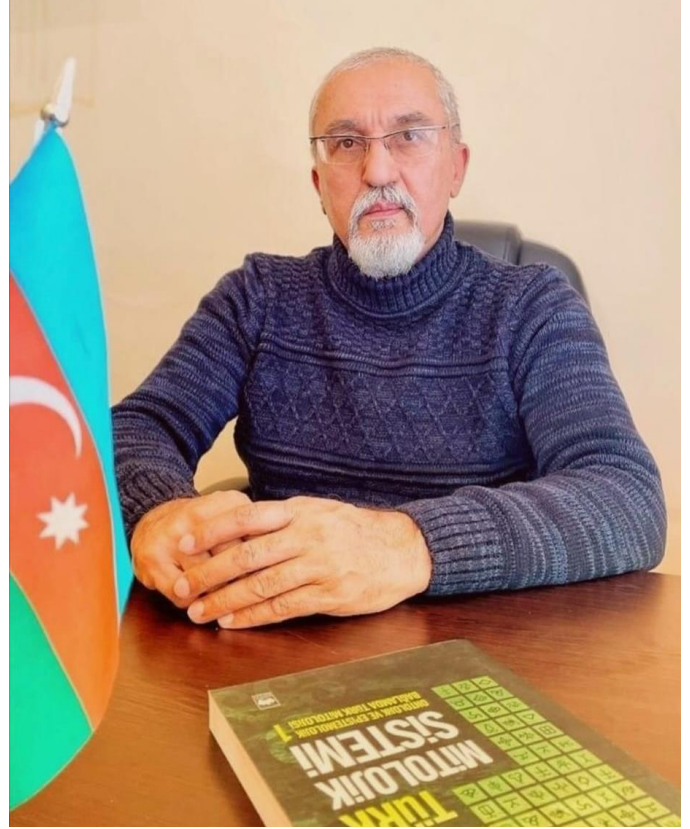
T.Y.: Türk mitolojisinin çeşitli popüler mitolojilerden geri kalmasının sebebi sizce nedir? Ne gibi çalışmalarla popülerleşme süreci sağlanabilir?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: İlk başta Türk mitolojisi yazıya çok geç aktarılmış, araştırılması ise son dönemlerde gerçekleşmiştir. Buna geri kalmak demek olmasın da her halde araştırma serüveninin çok geç başladığı bir gerçektir. 250 milyonluk Türk milletinin mitolojisi bir avuç Yunan-Roma mitolojisine baktığımızda o kadar az araştırma konusu olmuştur ki buna sadece üzölmek mümkündür. Ayrıca mitolojiyi popülerleştiren başlıca unsur yazar ve şairlerin mitolojik konuları işlemesidir. Dünya Yunan mitolojisini mitolojik kategorilerden ziyade mitolojik hikâyelerle tanımıştır. Mısır, Sümer, Akad, Maya, Çin vb. mitolojilerin popüler olmasının nedeni de araştırmaya erken başlama ve erken yazıya aktarılmasıdır. Millet olarak biz ne tarihimizi ne mitolojimizi ne şamanlığımızı vaktinde yazıya almamış, araştırmaya da çok geç başlamışızdır.

Türk mitologemlerini ilk önce daha kapsamlı araştırmayla önce kendimize, sonra da bilim dünyasına tanıtmak lazımdır. Daha sonra mitolojik kahramanları, karakterleri, olayları yazılı edebi eserlere taşımakla, romanlaştırmak, hikayeleştirmek, öyküleştirmek gerekir. Son teknolojik gelişmelerden yararlanmakla mitolojimizle ilgili filmler çekmek, çizgi filmleriyle mitolojik kahramanları ölümsüzleştirmek lazımdır. Yazar ve şairlerimizin Yunan hayranlığının önüne Türk mitolojisinin akılcı, ahlaki ve insani değerlerle zengin mitolojik öyküsünü çıkarmak aslı görevimiz olmalıdır.

T.Y.: Dünyadaki mitoloji çalışmalarının güncel durumu ve bu çerçevede Türk halkbilimi çalışmaları hakkındaki düşüncelerinizi merak ediyoruz. Bu kapsamda, Türk mitoloji çalışmalarının dünya mitoloji çalışmaları içerisindeki yerini nasıl yorumluyorsunuz?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Milletler hem kendi mitolojilerini hem de erken yazıya aktarılmış mitolojileri kategoriyal ve felsefi açıdan çoktan öğrenmişlerdir. Milli kültür paradigmasında mitlerin en büyük hizmeti geçmişin öyküsünü bugünlere taşımak değil, dünyayı nasıl anlamlandırdığımız ve geleceği nasıl kuracağımızla ilgilidir. Bu bağlamda mitlere olup bitmiş hikâyeler, geçmişin öyküsü, ilkelerin inancı olarak bakmak yerine onu bugün de yaşayan, siyasete, ideolojiye, yönetim sistemine, barışa ve savaşa etki gösteren, hatta onları yönlendiren, kurgulayan, yeri geldikçe manipüle eden ve toplumsal yaşamı biçimlendiren olgular olarak bakmak lazımdır. Özetle mit yalnızca eski dünyanın en etkili kültürel kodu, ilkel bilimi, ideolojisi, davranış tarzı olmayıp aynı zamanda modern çağın da siyasi ve ideolojik anahtarı ve iletişim aracıdır. Postmodern çağın başlamasıyla mitin anlam ve işlevi değişmiş, mitin güncel yaşamdaki rolü daha da artmıştır. Türk halkbilimi son zamanlarda mitolojik konulara ciddi bir merak göstermektedir. Hem yüksek lisans hem de doktora tezleri bunu kanıtlar durumdadır. Ancak üzülmek gerekir ki bu çalışmaların büyük çoğunluğu bilimsel eserlerin yorumundan öteye gitmemektedir. Başka bir deyişle alıntılar yazarın fikrini desteklemek için olmalıdır, oysa mitolojik çalışmalarda ve hatta birçok halkbilimi araştırmalarında alıntılar yorumlanır, alıntı yazarın kendi ifadesiyle yeniden bilimsel platforma getirilir.

Batı bilim dünyasının mitolojik çalışmaları bize yol göstermek yerine bizi yönlendirmek durumuna getirilir ve biz ileriye doğru değil, geriye doğru gitmiş oluruz. Durumun vahim olduğu bir de topyekûn bir mit toplusunun olmaması, coğrafi bakımdan farklı bölgelere dağılmış ayrı ayrı Türk halklarının zamanla bazı etkileşimler yaşayarak yerleşmiş mitolojik hikâyelerinin ve karakterlerinin olmasıdır. Diğer taraftan eski Sovyetler Birliği terkinde yaşamağa mecbur olan Türklerin mitik hikâyeleri ve mitolojik araştırmaları çoğu zaman Rusça kaleme alınmış, orijinaleri kaybolmuştur ki bu da mitolojimiz hakkında sağlam bilgi sunmanın önünde engel olmuştur.

Batı ve Rus Türkolojisi de Sibiryaya ve Orta Asya mitlerinin Moğol mitleriyle müşterek motif ve karakterlerine, olaylarına ve kategorilerine Moğol mitleri, Moğol inancı, Moğol şamanlığı gibi bakmağı öğlemiştir.

Bilinenlerden bilinmeyenlere doğru uzayan araştırma serüveni sonuçta mitlerimizi Zerdüştiliğe, Maniheizme, Hint dinlerine götürmüştür. Kimse daha zorlu olan yolu – bilinmeyenleri başkalarının bilinenleriyle değil, kendi materyallerimizle öğrenmeği tercih etmemiştir.

T.Y.: Türk halk kültürü başta olmak üzere eski Türk inançları ve mitolojisi ile çok geç tanışan bireyler bulunmaktadır. Sizce bu durumun sebepleri nelerdir?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Bunun birçok sebebi vardır. İlk sebep milli hassasiyetin zayıf olması, eğitimin batı yönlü olması, elde olan verilerin Türk inanç ve mitolojisinin lehine olmaması vs. Türkiye’de en çok satılan ve popüler olan kitaplar batı dillerinden tercüme edilen inanç, mitoloji ve şamanlıkla bağlı

bilimsel ve popüler eserlerdir. Üniversitelerin Tarih ve Arkeoloji bölümlerinde coğrafi ağırlıklı bir inanç, mit ve kült öğretilir. Temel eğitimde de bir yanlışlık vardır. Bizim olanlardan yola çıkmak yerine bizim olmayanlarla bizim olanlara doğru bir yol izlemekteyiz. Dolayısıyla belli bir yaşa kadar birey yabancı bir kültürü kendi kültürü olarak görür, daha sonra biraz araştırma yaptıktan sonra gerçeklere ulaşmağa çalışırsa da burada da bir kaynak sorunuyla karşı karşıya kalmış olur.

Durum post-Sovyet cumhuriyetlerinde de yürek açıcı değildir. İlk önce Stalin politikasının bir sonucu olarak yüzölçümü 6.000.000 km²'den geniş coğrafi ve tarihî bölge olan Türkistan kavramı ortadan kalktı, yerine Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi cumhuriyetler ve Çin'in işgalinde kalan Doğu Türkistan bölgesi yaratıldı. Bu durumda genel Türk mitolojisinden konuşmak nerdeyse imkânsız hale geldi. Bu bakımdan Türk mitolojisi, inanç sistemi, kültleriyle ilgili kitaplar yazılamadı. Aksine ayrıştırılan Türk boylarının inançları ateizm açısından öğrenildi. Sovyetler döneminde Türk mitolojisi veya Türk Şamanizmi adı altında bir tane de olsun eser ortaya koyulmadı. Bizi birleştiren Türk kavramından özenle kaçınılmağa çalışıldı.

T.Y.: Mitoloji çalışmalarında hangi noktalar üzerinde çalışmalıdır? Başka bir deyişle mitoloji çalışmalarında hangi yöntem ve konular üzerinde durulmalıdır?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: İlk önce dağınık olan mitolojik bilgileri, kozmogonik, takvim, köken ve kahramanlık mitlerini bir araya getirmek lazımdır. Özellikle Gök Tanrı inancı, Tanrıcılık dini-mitolojik olgusu, mit-destan, mit-efsane, mit-ritüel ilişkileri üzerinde durmak lazımdır. Şaman sözlü kültüründe bizlere ulaşan mitik verileri derlenen diğer materyallerle tutuşturmak, şamanlığın doğası gereği mitolojimizde lokomotif görevini yerine getiren iyi ve kötü ruhlar kategorisini Tanrıcılık dini-mitolojik sistemiyle hangi organik bağlarla bağlandığını, varsa hiyerarşisini, ilişkilerini araştırmak lazımdır. Kahraman bir millet olmamıza rağmen kahramanlık mitleri en az öğrenilen alan olarak kalmaktadır. Oysa Türk mitolojisinde demir bedenli kahramanlarla beraber yeraltı dünyasına inip Erlik'le savaşan, bazen de yüksek statülü göksel ruhlara kafa tutan onlarca kahramanlar vardır. Mit ve sözlü kültür alakasını, sözlü kültürde yaşayan mitologemleri, yazılı edebiyata getirilen mitopoetik verileri araştırmak önceliğimiz olmalıdır. Modern mit anlayışı bağlamında siyasi, etnik, dini ağırlıklı mitlerin oluşum sebeplerini ayrıca araştırmak lazımdır. Ayrıca günümüz sanal dünyasında bazı mitsel motiflerin veya düşüncenin dizilere yeniden dizayn edildiği de öğrenmek istediklerimizin başında gelir. Tek kelimeyle öğrenilmesi gerekenler öğrenilenlere nispetle daha fazladır.

T.Y.: Eski Türk inançlarından biri olan Şamanizm'e zaman içerisinde yüklenen manalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Şamanlık dünyanın gelip geçmiş en kapsamlı kültür fenomenidir. Bugün birçok yerde pratikten çıkmış, birçok yerde mazmun ve şeklini değiştirmiş, birçok yerde de diğer kültürel olgularla birleşmiş, senteze girmiş, ancak hiçbir yerde ve hiçbir zaman tamamen yok olup gitmemiştir. Tüm bunlara rağmen ne dinlerin baskıları, ne siyasi yönetimler, ne ideolojik yaklaşımlar, ne teknolojik gelişmeler şamanlığı belleklerden silmeğe yetmemiştir. Şamanlığın bileşenleri bu veya diğer biçimde kültürün üst veya alt düzeyinde, direkt veya indirekt, birbaşa veya transformatif şekilde varlığını günümüze kadar taşıyabilmiştir.

Zamanla şamanlığa şeytani inanç, kara inanç, ilkel din, esrime tekniği, uygulamalı tıbbi gelenek vb. anlamlar yüklenmiş, manası ya gereğinden çok genişletilmiş ya da daraltılmıştır. Ancak en çok tartışılan konu şamanlığın bir din olup olmaması meselesidir. Şamanlığın bir inanç olduğu kuşkusuzdur, din konusuna gelince bu da değişmektedir. Bugün şamanik kültürün taşıyıcıları olan Sayan-Altay Türkleri onu bir din (doğa dini) olarak görürler. Araştırmacıların şamanlığı esrime tekniği olarak görmelerinin yanı sıra onu dini doktrinlerle uymadığını söyleyenler de vardır. Dinin

tarifi, kapsamı, kuralları, yazılı metni, ibadethanesi, kültik icracısı olduğunu göz önünde bulundurduktan şamanlık din olmaktan uzaktır. Bu konuyu somutlaştırmak gerekirse Sovyet bilim adamları genelde şamanlığı bir din olarak görmek eğilimi sergilemişlerse Batı bilim camiası onu daha çok esrime tekniği olarak görmüştür.

T.Y.: “*Türk Kültüründe Kadın Şaman*” adlı çalışmanızı kaleme almanıza vesile olan neden nedir? Söz konusu eserinizin yazımı esnasında kadın ve erkek şamanların işlevsellikleri açısından bir farklılığa rastladınız mı, rastlaydıysanız bunlar nelerdir?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Kadın doğası gereği mistik akımlara, öngörülere, büyücülüğe, şamanlığa yaktın bir yapıya sahiptir. Şamanlık görevi için seçilmiş her bir kadın şaman ruhlarla çevrili dünyamızda bizleri koruyan, gözetken ve ötekilerin mesajlarını bizlere ileten kişilerdir. Dini ve tedavi pratiklerinin, gizli ve sırlı tecrübelerin kadın kökenli olduğu tarihi verilerle onaylanır. Şamanlığın her aşamasında kadının kesintisiz etkin rolü akademik çalışmalarda da kaydedilmiştir. Sibirya’da M.Ö. 1700-1300. yıllarının mezar kazıntıları da kadınların şaman aksesuarlarıyla gömüldüğünü gösterir. Ayrıca kaya üstü kadın şaman resimleri şamanlığın kadın eksenli olduğundan haber verir.

Kadın şaman inanca göre rüzgârla, dağla, ağaçlarla konuşabilen bir güce sahiptir. Bunu şaman efsane ve memoraları da gösterir. Türk kültüründe özel bir kategori oluşturan kadın şamanlık kurumu eskiden beri mevcut olmuştur. Şamanlığın tarihi süreç içindeki seyrine bakıldığında kadın şamanlık kurumunun bir zamanlar çok etkili olduğu görülmektedir. Özellikle şaman efsanelerinde başlangıçta şamanlığın kadın eksenli olduğu kaydedilmiştir. Bizden farklı olarak Batı ve Amerika kıtası araştırmacıları kadın şaman konusuna daha çok dikkat etmişlerdir. Ancak kadın şaman konusuyla yabancı bilim adamları büyücü, sihirbaz, sözde şifacı, tinselci, rahip kadınları da öğrendiklerinden fazlasından artık genişletilmiştir. Bazen de kadın şamanlık müessesesi, eski dinlerin içinde aranmış, konu kadın Tanrıça kültüne bağlanmıştır.

Türk şamanlığında cinsiyet ayrımı kültik icraat bakımından geçerli olmadığından kadınlarla erkeklerin ister oluşumu isterse de giyim-kuşamı açısından farklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu ise Türk kültüründe şamanlık olgusunun erkeklik veya kadınlık algılamalarının üstünde var olmasıyla ilgilidir. Özetle Türk toplumunda şamanlık herhangi bir cinsiyet ile sınırlandırılmamıştır ve sınırlandırılmaz da. Bütün bunlara bakmayarak bazı bölgelerde durum farklılık gösterebilir. Nitekim Orta Asya’da, özellikle Özbekler, Tacikler ve kısmen de Türkmenler arasında kadın şamanlık kurumu daha çok gelişmiştir. Bu durum diğer halkların şamanlığı için de geçerlidir. Özellikle şunu söylemek gerekir ki Kore ve Japonya’da bugün faaliyet gösteren esasen kadın şamanlardır. Bu kadın şamanlar, Türk kadın şamanları gibi ya ruhların seçimiyle ya da kalıtsal yolla şaman olurlar. Kadın şamanlar, toplumun ihtiyaçlarını gideren bir zümre olarak hem evde hem de kamusal alanda etkin konumdadırlar. Nitekim Orta Asya yerleşik kültüründe şamanlık denildikçe akla kadın şamanlar gelir. Kadın şamanlık kurumunun varlığına Güney Afrika’dan tutmuş, Okyanus adalarına, Avustralya’dan tutmuş Kaliforniya’ya kadar geniş bir alanda da rastlamak mümkündür. Bugün kadın şamanlığın hem Türk ve Moğol halklarında hem de Eskimo ve Kamçatka, Kore ve Japonlarda dominant olması bu kurumun ilkiği meselesiyle bağlantılıdır.

Kadın şamanları erkek şamanlardan ayıran başlıca özellik toplumsal yaşamın her alanına nüfuz edebilmeleridir.

T.Y.: Türkoloji sahasında yaptığımız Şamanizm alanındaki çalışmalarınızla adınızdan sıkça söz ettirmektесiniz. Sizce “*Şamanizm mi Şamanlık mı?*” doğru bir kullanımdır.

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Bu soru defalarca gündeme gelmiştir. Şamanizm terimini diğer halkların ortak dini anlamında ilk defa Rus antropologu V. Mihaylovskiy (1892) kullanmıştır. Etnografik ve sosyolojik çalışmalar çerçevesinde ilk kez ortaya çıkan “şamanizm” terimi (V. Mihaylovskiy), dinin evriminde belirli bir aşamayı ifade eden terime çevrilmiştir. Tıpkı animizm, fetişizm, totemizm vb. gibi. Ancak etnografik çalışmaların hız kazanmasıyla ortaya şöyle bir gerçek çıktı: Şamanlık, tekçe Sibirya halkları ile sınırlı olmayıp ruh dünyasıyla insan etkileşimlerinde bir arabuluculuk olarak her yerde mevcuttur. Onun çok çeşitliliği farklı ritüel yapıları göz önünde bulunduruldukça uluslararası bir terim olarak şamanizm kavramı daha çok yaygınlık kazanmıştır. Ben şamanlık terimini kullanmakla Türklere özgü bir olgudan bahsetmeği kastediyorum. Bana göre doğru terim şamanlıktır ki geniş bir inanç yelpazesini kapsamaktadır. Oysa şamanizmle kastedilen çerçeveye dine atıf yapmaktadır.

Sayan-Alatay Türklerin şamanı ifade eden kam/gam/ham kelimesini kullandıklarından yola çıkarak bazı araştırmacılar kamizm terminini icat etmişlerdir. O zaman Yakutların şamana oyun, Türkmen ve Uygurların falbin ve perihan, Kazak ve Kırgızların bakışı, Özbeklerin perhan dediklerini nereye koyacağız. Bakışlık desek, perihanlık ve falbinliği ne yapacağız. Perihanlık desek oyun ve tavupları nereye koyacağız. Sözün özü kullanabileceğimiz kelime uluslararası bir terim olan şamanizmin Türkçe varyantı olan şamanlıktır.

T.Y.: Türk mitolojisine ilgi duyan genç halkbilimcilere ne gibi okumalar yapmasını önerirsiniz?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: “Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz” (Hz. Muhammed sav) kelimini gereği okumağı hem de öğrenmeği bizlere ileten yüce zekâ sahipleri de her konuda bilimin önemine değinmişlerdir. Hz. Ali de “Dünyayı istiyorsan ilme sarıl, ahireti istiyorsan ilme sarıl. Her ikisini birden istiyorsan ilme sarıl.” diye buyurmuştur. Ve nihayet “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” (Hz. Ali, M. Kemal Atatürk), düsturuna uymak bizim milli görevimizdir.

Gelelim halkbilimine. Halkbilimi bir disiplin olarak edebiyattan, tarihten, sosyolojiden, psikolojiden vb. geniş kapsamlı bilgi ve birikime sahip olmasıyla seçilir. Bir halkbilimci tarihi, antropolojiyi, etnografiyi, dinleri, inançları, sosyolojini, psikolojini, felsefeyi, tasavvufu iyi bilmelidir. Halkbilimi sanıldığı kadar basit bir disiplin değildir, aksine disiplinlerin kesiştiği, birbiriyle kaynaştığı bir alandır. Yetişen genç halkbilimciler alanı çok ciddiye almalı bu alanla ilgili araştırmaları okumalı, saha araştırmasına dikkat etmeli, derleme işi yürütmeli, canlı icra ortamlarında bulunmalı, tek kelimeyle önce ampirik materyallere, daha sonra teorik literatüre başvurmalıdırlar. Hele söz konusu mitoloji oldukça işin içine dinler tarihi ve halk felsefesi, antropoloji ve ezoterizm, eski diller ve etimoloji de girmektedir. Yani ilme sarılacağız, ilmi mürşit bileceğiz, çok okuyacağız, beşikten mezara kadar çalışacağız.

T.Y.: Halkbilimi sahasında duayen isimlerin yanı sıra yıldızı yeni parlayan halkbilimciler de bulunmaktadır. Siz, bu yıldızı yeni parlayan halkbilimcilerin çalışmaları hakkında neler düşünüyorsunuz?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Yeni kuşak eğer bayrak yarışını eskilerden bir adım ileri götürebilmişse bu bizim yerimizde saymamız anlamına gelir. Bu bağlamda duayenler yeni duayenlerin ortaya çıkması için bir ileticidir. Umut verici bir gençlik vardır. Halkbiliminin çeşitli alanlarında yapılan çalışmalar bunu göstermektedir. Özellikle yeni konulara eğilim, e-folklor (dijital folklor, internet folklor), folklorun yeniden devreye girmesi, şehir folkloru vb. konular üzerine yapılan çalışmalar halkbilimini ileri götürecektir. Hızla küreselleşen dünyanın yeni folklorik yorumu ve geleneksel anlatı türünün yerini yavaş yavaş elektronik ortama bırakması artık paradigmanın değiştiğinden haber verir. Bizim görevimiz asrın bu çağrısına cevap vermek, buna uyum sağlayabilecek yeni halkbilimciler yetiştirmektir.

T.Y. : Dergimizin bu sayısının konusu olduğu üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili neler söylemek istersiniz?

Prof. Dr. Fuzuli Bayat: Yüz yıl bundan önce yedi düvele karşı başlatılan ölüm kalım savaşı küllerinden doğan yeni bir devletin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kazanım Türk bağımsızlık umutlarının hiçbir zaman ölmediğini, devlet kurmanın kutsal olduğunu, bu kutsallığı eğitimi olmayan Türkün dahi kanında, canında yaşattığını tüm dünyaya gösterdi. Devlet, milli bilincin en yetişkin aşamasında ortaya çıkar. Türkiye Cumhuriyet Devleti yeni bir kanın, kutsiyetini yitirmiş, milletin kuruluşu önünde engele çevrilmiş eski kanın bertaraf edilmesinin tarihi sonucudur. Muhtaç olan kudretin damarlarımızda akan asıl kanımızda mevcut olduğunun tasdikidir. Ve bu asıl kanı ortaya çıkaran Cumhuriyet'in kurucusu olan Gazi Mustafa Atatürk'tür.

Atatürk'ün hem büyüklüğünü hem de tarihin bin yılda bir yetiştirdiği ender şahsiyet olduğunu düşmanların dilinden T. Özakman şöyle anlatır: *“Türklerin kararlılığı Lloyd George'un bütün ümidini kırdı. Yine yeniliyordu. Ayağa kalktı. “Ne yapalım.” dedi, “..yüzyıllar nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakınız ki o büyük dâhiyi yüzyulumuzda Türk milleti yetiştirdi. Hiçbir çabamız sonuç vermedi, M. Kemal Paşa'ya yenildik.”* (2006: 675-676). Sadece Anadolu Türkleri değil, tüm Türk dünyası ve tüm mazlum dünya Atatürk'ün bir kurtarıcı olduğuna inanmıştır. O Türk milletinin en kritik anda beklediği kurtarıcı kahramanı, yeniden doğan bozkurtudur.

Atatürk bir milletin şeref ve haysiyetini en güzel şekilde temsil etmiş tarihin gördüğü ender dahilerdendir. Her sözü bir vecize olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk tüm Türk milletine şöyle seslenir: Egemenlik, kayıtsız şartsız ulusundur. Ulusal egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. İnsaf ve merhamet dilenmekle millet işleri görülemez; millet ve devletin şeref ve bağımsızlığı elde edilemez, insaf ve merhamet dilenmek gibi bir kural yoktur. Türk milleti ve Türkiye'nin çocukları, bunu bir an akıldan çıkarmamalıdır. Bağımsızlık, uğruna ölmesini bilen toplumların hakkıdır.

Ulu önder Atatürk'ün bu vasiyetini tutan dış Türkler 1991 sonrası bağımsızlıkların kazandılar.

Görseller

Görseller Prof. Dr. Fuzuli Bayat'ın sosyal medya hesaplarından alınmıştır.

ISSN: 2980-1192

Söyleşi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70709>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Kuram ve Kültür Eleştirisi: Bilgin Güngör ile Söyleşi

Mehmet Can Köksal ^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Kabul:

30.06.2023

OPEN ACCESS

Anahtar Kelimeler:

Bilgin Güngör

Yeni Türk edebiyatı

Kültür eleştirisi

Postkolonyalizm

Postmodernizm

©Atıf Bilgisi:

Köksal, M. C. (2023). Kuram ve kültür eleştirisi: Bilgin Güngör ile söyleşi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 84-91.

Kuram ve Kültür Eleştirisi: Bilgin Güngör ile Söyleşi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yeni Türk Edebiyatı alanında görev yapan Doç. Dr. Bilgin Güngör, çok üretken bir bilim insanı. Kendisine soru hazırlamak için yayınlarını tararken, işin içinden nasıl çıkacağım diye düşündüğümü itiraf etmek isterim. Bilgin Güngör'ün yayınları arasında en öne çıkan eserleri ise, bana göre "Postkolonyalizm ve Edebiyat - Türk Edebiyatında Sömürgecilğe Bakış" ve "Anlatıyı Yapıdan Okumak / Çağdaş Türk Roman ve Hikayesinin Yapısal Panoraması" kitapları diyebilirim. Hem postkolonyalizm hem de edebiyat kuramları alanlarında değerli görüşleri olan Bilgin Güngör'e söyleşi teklifimizi kabul ettiği için teşekkür ediyor ve sözü daha fazla uzatmadan sorularıma geçiyorum.

M. C. K.: Dergimizin bu sayısının konusu olduğu üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili neler söylemek istersiniz?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Türkiye Cumhuriyeti hem bizlerin, yani Türk milletinin hem de bir dönem kolonyalizm ve emperyalizm tahakkümü altında kalmış veya kalmaya devam eden bütün mazlum milletlerin kalesidir. Bu kalenin mimarı da yirminci yüzyılın en büyük demokratik devrim önderlerinden Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Türk milletidir. Tabii kalenin harcında köklü devlet geleneği ve 19. yüzyılın ortalarında Namık Kemallerle, Mithat Paşalarla başlayan Türk devrim birikiminin olduğunu da söylemek gerek.

"Demokratik devrim" dedik, buradan hareketle devam edelim. Siyaset biliminde çağdaşlaşma, modernleşme programı izleyen devrimlere "demokratik devrim" denir. Atatürk, bu türden bir devrimi Doğu dünyasında gerçekleştiren ilk devrimci olarak tarihte yerini almıştır. Bu bakımdan O'nun en büyük arzusu, Türkiye'yi "dünyanın en mamur ve en medenî memleketlerin seviyesine çıkarmak" olmuş, bizim de böyle bir hedefe yürümemizi istemiştir. Bu nedenledir ki Tarık Zafer Tunaya ve Taner Timur'un da dikkat çektiği gibi, O'nun söylev ve demeçlerinde en çok geçen, adeta bir laytmotif olarak konumlanan ifade "muasır medeniyet"tir ki bu, hepimizin bildiği gibi bu modern Batı uygarlığı anlamına gelir. "Türk Devrimi", "Atatürk Devrimleri", ... adına ne dersiniz deyin, Atatürk öncülüğünde gerçekleşen bütün devrimlerin temelinde de işte bu "muasır medeniyet"e ulaşma arzusu yatar. Peki, neden "muasır medeniyet"e ulaşmak? Yanıt bellidir: Yaşadığımız tarih diliminde, "muasır medeniyet"e ulaşmak bir tercih değil, bir zorunluluktur; bu medeniyetin teknolojik, bilimsel ve felsefî birikimine sahip olmayan hiçbir millet, kendi ayakları üzerinde duramaz, ezilir. "Medenî olmayan insanlar, medenî olanların ayakları altında kalmaya mahkûmdurlar" der Atatürk, haklı olarak... O nedenle, yine Atatürk'ün sözleriyle, "medeniyetin bütün icaplarını tatbik etmek" zorundayız. Burada bir yanlışlığa; her gün, her saat, her dakika yeniden üretilen bir yanlışlığa da temas etmek gerekir. Şöyle ki "muasır medeniyet"e ulaşma arzusu, Batı taklitçiliği zannedilmektedir kimilerince. Hâlbuki bu medeniyet esasen Batı'nın, Doğu'nun veya herhangi bir coğrafyanın -tabir yerindeyse- "tapulu malı" değildir; aksine, bütün insanlığın ortak birikimidir. Sümerlerden, Eski Mısır'dan, İslam dünyasından bu medeniyete dönük katkıları hatırlamak dahi bu bağlamda bizi gerçeğe ulaştırabilir. Yine Taner Timur'a atfen söyleyeyim, Atatürk'ün söylev ve demeçlerinde "Batı medeniyeti" tabirinden çok "muasır medeniyet" tabirini yeğlemesi boşuna değildir.

Baştaki kale metaforuna dönerek toparlayayım. Hem bizim hem de mazlum dünyanın kalesi olan Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün gösterdiği "muasır medeniyet" hedefiyle bâki kalacaktır. Bir başka deyişle; kaleyi, "muasır medeniyet" yolundaki engellerle savaşarak koruyabiliriz ancak. Yüzüncü yıla girerken asıl üzerinde durmamız, düşünmemiz gereken mesele de budur.

M. C. K.: Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları Millî Mücadele devrinde emperyalist devletlere karşı büyük bir kurtuluş mücadelesi verdi. Bu verilen mücadelenin lideri olarak Atatürk, emperyal devletlere karşı başkaldırının sembolü oldu. Postkolonyal dönemde, sömürgeci devletler ile savaşan ulusların edebiyatlarında Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın etkileri görülebilir mi?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Atatürk ve Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesi, bu mücadeleyi örnek alan mazlum milletlerin edebiyatlarında zaman zaman yankı bulmuştur. Sözgelimi; Bangladeş edebiyatının önemli isimlerinden Gazi Nazrûl İslâm, “Kemal Paşa”, “Savaş Türküsü” gibi şiirleriyle Atatürk ve Millî Mücadelemizi destansı bir şekilde selamlamıştır (bu konuda Fethi Tevetoğlu'nun “Türk'e ve Atatürk'e Tutkun Şair: Gazi Nazrûl İslâm” makalesine bakılabilir). Mısır Devrimi'nin öncülerinden ve devlet başkanlarından Enver Sedat, anılarında “Kemal Atatürk bütün İslam dünyasında bir ideal halini almıştı, çünkü ismi ülkesini kurtarmak ve yeniden kurmak isteyen bir liderin ismi haline gelmişti.” demektedir. Örnekleri çoğaltabiliriz; fakat şunu belirtmek gerekir ki gerek Atatürk gerekse de Millî Mücadele, mazlum milletlerin edebiyatlarından çok sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı savaşlarında etkisini göstermiştir. “Asla yenilmez” denilen emperyalizme boyun eğdirerek Asya'dan Latin Amerika'ya kadar mazlum dünyadaki kurtuluş mücadelelerinin temel motivasyon kaynaklarından biri olmuştur Türk Devrimi. Enver Sedat'ın yukarıda alıntılanan sözleri de en başta bu gerçekliğe işaret eder. 1920'lerin Çin'inde “Kemalizm”in bir kurtuluş reçetesi olarak tartışıldığı malumdur. Hatta Mao'nun “Ben Çin'in Atatürk'üyüm” dediği rivayet edilir. Gelgelelim ana akım postkolonyal literatürde, kolonyal dönemin 1950'li-60'lı yıllarda Afrika ve Asya'daki bağımsızlık savaşlarıyla büyük oranda sona erişti incelenirken bu noktaya, motivasyon noktasına pek dikkat çekilmez. Görmezden gelmek midir, yoksa görememek midir? Ne dersek diyelim, ancak hepsinden önce “haksızlıktır” diyelim.

M. C. K.: *Postkolonyalizm ve Edebiyat* isimli kitabınızda, Abdülhak Hâmid'in “Duhter-i Hindu” isimli eserinin Türk Edebiyatında ilk antikolonyal söylem içeren eser olduğunu belirtmişsiniz. Bu eserden bugüne, Türk Edebiyatında sömürgeciliğe bakış ne gibi değişimlere uğradı?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Abdülhak Hâmid'in *Duhter-i Hindu*'su, bizde sömürgeciliğe temas eden ilk eserdir. Burada bir aşk ilişkisi üzerinden İngiltere ile Hindistan arasındaki sömürgecilik ilişkisi bir sorunsal olarak karşımıza çıkar (tabii arada Osmanlı yönetimine “baskıcılık” bağlamında dolaylı eleştiriler de söz konusudur). Burada ilginç olan, Batı medeniyetinin sömürgeci/emperyalist cephesine böylesine erken bir tarihte somutluk kazanan eleştirel bakıştır. Yazar, İngiltere'yi temsil eden Tomson'a karşı onun tarafından ezilen ve Hindistan'ı temsil eden Surucuyi'nin yanında yer alır; yani kurgusal örüntü üzerinden tarafını belli eder. Bu, Türk aydın tarihi bağlamında erken bir sömürgecilik karşıtlığını temsil etmektedir, çünkü sömürgeciliğin tahripkâr ve ezici mantığı dönemin yazarları / aydınları tarafından henüz tam olarak kavranmış değildir. Hatta Ahmet Midhat Efendi gibi sömürgeciliği “medeniyet”le neredeyse eş tutanlar bile vardır (*Rikalda yahut Amerika'da Bir Vahşet Âlemi* romanına bakınız). Yazarlarımızın, genel olarak aydınlarımızın bu noktada “aydınlanma” süreci II. Meşrutiyet'le, hatta biraz daha ileri gidelim, Millî Mücadele'yle başlar. *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım* adlı eserinde, II. Meşrutiyet'ten evvel aydınların -Almanya hariç- Batılı sömürgeci devletlerin Türkiye'yle dost olduğuna inandıklarını, bu inancın II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan savaşlarla beraber nasıl yıkıldığını çarpıcı bir şekilde anlatır. Fakat bu “aydınlanma” sürecinde asıl etkili olan, bir varlık-yokluk savaşını temsil eden Millî Mücadele'dir şüphesiz. Bu tarihten sonra aydınlarımız, bu arada yazarlarımız ve şairlerimiz sömürgeciliğin ve emperyalizmin “gerçek yüzü”nden “emin olabilmıştır.” Zaten antikolonyalist söylem, Türk edebiyatında en belirgin şekilde Cumhuriyet yıllarında görülmüştür. Falih Rıfkı Atay'dan Cemal Şakar'a, Nâzım Hikmet'ten Cahit Zarifoğlu'na kadar pek çok isim, eserlerinde,

sömürgeciliği eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmiş, retçi bir söylem geliştirmiştir. Nâzım Hikmet, sömürgecilik ve emperyalizm duvarına “vız gelir” diye meydan okumuş, Sezai Karakoç “Hızır”la Kırk Saat”te Ortadoğu coğrafyasındaki sömürgeci tahriplerin eleştirel bir panoramasını sunmuş, Cemal Şakar *Portakal Bahçeleri*, *Kara* gibi kitaplarındaki hikâyelerinde İsrail sömürgeciliğinin Filistin topraklarında yarattığı trajediye, zulme dikkat çekmiştir. Örnekler çoğaltılabilir.

Şunu da belirteyim: Türkiye her ne kadar Tanzimat ve sonrasında iktisaden bağımlılaşmış, hatta geçici bir işgale maruz kalmışsa da hiçbir zaman gerçek anlamıyla sömürge olmamıştır; dolayısıyla yazarlarımız, şairlerimiz sömürgeciliğe üçüncü dünyadaki “sömürge coğrafyaları” üzerinden dikkat çekmiştir. Yani? Şu: Evet, aydınlarımız sömürgecilik meselesini anlamak noktasında gecikmiştir; ancak onu bir kere anladıktan sonra duyarsız kalmamış, kalamamış ve bütün ezilen milletlerin sesi olabilmıştır.

M. C. K.: Kitabınızda Tanzimat döneminden Cumhuriyet’e kadar olan dönemde, kolonyalizme bakışta bir düallite olduğunu ve bazı yazarların kolonyalist söylem içerisinde, bazılarının da anti kolonyalist söylem içerisinde bulunduğunu belirtmişsiniz. Bu durumun Tanzimat devrindeki doğu-batı çatışmasının kökeni olduğu söylenebilir mi? Ya da bir bağı var mıdır?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Bir bağ var elbette. Tanzimat’ın getirdiği düallite, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın deyişiyle “medeniyet krizi”, o dönemki aydınlarımızın hem Doğu hem de Batı dünyasına bakışında belirleyici olmuştur. Epistemolojik açıdan ne Doğu’yu ne de Batı’yı tam manasıyla benimseyebilmiştir bu aydınlarımız. Benimseyemediği için de tam, özsel bir kavrayışı gerçekleştirememiştir. Batı’nın sömürgeciliği konusundaki kafa karışıklığı; bazı yazarların sömürgeciliği olumlayıp bazılarının olumlamaması (sözgelimi Hâmid-Midhat Efendi ikiliği), hatta her iki gruptakilerin kendi içlerinde bile zaman zaman çelişkiye düşmesi (sözgelimi *Duhter-i Hindu*’da sömürgeciliğin tümünden reddedilmemesi, *Rikalda*’da zaman zaman sömürgecilerin “kandırıcı” yönlerine temas edilmesi) bir bakıma bu durumun göstergeleri arasındadır.

M. C. K.: *Edebiyat Eleştirisi* ve *Anlatıyı Yapıdan Okumak* isimli iki adet kuram ve eleştiri kitabınız var. Sizce bir metni tahlil etmek için tek bir edebiyat kuramı yeterli olur mu? Edebiyat kuram ve eleştirilerinin, edebi metni sınırlayan bir yönü olduğunu düşünüyor musunuz?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Eleştiri kuramlarına veya metotlarına değinirken her zaman başvurduğum bir metafor vardır: Gözlük. Eleştiri kuramları, edebî eserin farklı yönlerini görmemize olanak sağlayan birer gözlüktür. Hangi gözlüğü takarsanız eserin -o gözlüğün gösterebileceği- yönünü görürsünüz. Burada mesele, görmek istediğiniz yöndür; yani bugün yaygın olan bir tabirle söylersek, görme arzunuz “görme biçimi”nizi belirler. Eserin -sözgelimi- eğer sosyolojik yönünü görmek istiyorsanız sosyolojik eleştiri gözlüğünü, sınıfsal yönünü görmek istiyorsanız Marksist eleştiri gözlüğünü, müellifle ilişkili yönünü görmek istiyorsanız biyografik eleştiri gözlüğünü takarsınız. Tabii ki bir eser incelemesinde birden fazla gözlüğe başvurulabilir; hatta bir yerde bu kaçınılmaz olur. Diyelim Tanpınar’ın *Huzur* romanındaki “medeniyet” olgusunu ele alacağız. Bunun yapmak için -yeri geldikçe- tarihsel eleştiri, sosyolojik eleştiri, arketipçi eleştiri gibi farklı eleştiri kuramlarının argümanlarına, kavramlarına, terimlerine, paradigmalarına başvurmak zorunda kalmayacak mıyız? Dolayısıyla, “gözlük değişimi” bir yerde kaçınılmaz bir vakadır. Sorunuzda işaret ettiğiniz “edebî metnin sınırlanması” meselesi de işte tam olarak bu noktada açığa çıkmaktadır. Gözlük değişimi kaçınılmaz olduğu hâlde tek bir gözlükte ısrar edersek metnin potansiyelinden pek az nasiplenmek, sunulanların çok azıyla yetinmek zorunda kalırız. Bu noktada -maalesef birtakım eleştirimenlerimizin, araştırmacılarımızın yaptığı gibi- “mutlakçı”, “tekçi” bir tutum sergilemek doğru veya olması gereken bir okuma biçimi çerçevesinde düşünülemez.

M. C. K.: Bir edebiyat metni kuramsız veya yönsüz bir şekilde ne ölçüde tahlil edilebilir?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Bugün eleştiri sahasında (akademik, bilimsel eleştiri sahasıdır kastedilen) kuram bağlamında iki cephenin belirginlik kazandığını görmekteyiz. Cephelerden birini “aşırı kuramcılar”, diğerini de “kuram karşıtları” olarak adlandırabiliriz (tabii her iki cephede de yer almayan araştırmacıların, eleştirmenlerin olduğu gerçeğini yadsımıyoruz). “Aşırı kuramcılar” cephesi, eleştiri deneyimini edebî eseri ıskalamak pahasına “kurama boğmaktan” yanadırlar. İşin doğrusunun da bu olduğunu savunurlar. Fakat bu tarz eleştirmenlerin metinlerinde kuram, incelemekle yükümlü olunan eseri aşar; adeta başlı başına bir inceleme konusu hâline gelir. Bu, bir eleştiri metninden beklenmeyen bir durumdur elbette. Üç beş sene önce *Muhayyel* dergisinde yayımlanan “Eleştirinin Kuramla İmtihani: ‘Kuram, Kuram İçin’ mi yoksa ‘Kuram, Pratik İçin’ mi?” başlıklı yazımda bu noktaya temas etmiştim. Yazıdaki ana fikir şuydu: Her tür kuram, uygulama içindir. Dolayısıyla eleştiri kuramı da -eleştiride uygulama nesnesi olan- edebî metin içindir; bir kuram, bir metni açıklamaktan öte herhangi bir işleve sahip olamaz. Olmaması gerekir.

Kuramlarla aralarının iyi olmadığını söyleyen, hatta kuramların açık ya da örtülü olarak işlevsizliğini savunan “kuram karşıtları” cephesine gelirsek; aslında bu cephedekilerin birtakım geleneksel kuramların izinden gittiklerini söyleyebiliriz ki onlar bunun çoğu kez farkında bile değillerdir. Dikkatli bakarsak “kuram karşıtları”nın ya edebî eserin -dışsal olana pek az vurgu yaparak- içeriğini veya biçimini veya her ikisini birden çözümlenmekle yetindiklerini ya da eserdeki meseleleri belli tarihsel olgulara yansıtarak ele aldıklarını görürüz. Yani bir bakıma yeni eleştiriyi veya tarihsel eleştiriyi edebî eseri okuma sırasında bir hareket noktası olarak tayin ettiklerine şahit oluruz. Bu eleştiri kuramlarının özgün terimleri, kavramları anılmaz belki, ancak bakış açıları ortadadır (ki terimlerden, kavramlardan önemlidir bunlar). Kısaca, “kuram karşıtları” da aslında görüldüğü gibi “kuramsız” değildir. Buradan sorunuzun yanıtına gelelim: Eğer kuramsız okuma imkânını “kuram karşıtları”nın tutumunu kastederek soruyorsanız, bunun mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Ama bu tutumdan bağımsız olarak soruyorsanız, evet, kuram olmadan da çözümlenme olabilir; kuramsal bir çerçeve içerisinde ifade bulmayan veya henüz herhangi bir kavramsal örüntüyle işlenmemiş, “saf”, “orijinal” bakış açılarından hareketle de okuma yapmak mümkündür diyebiliriz.

M. C. K.: *Anlatıyı Yapıdan Okumak* isimli eserinizde bahsettiğiniz Tzvetan Todorov tarzı yapısalcı kuram, edebî metinleri tahlil etmekte ne kadar başarılı?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Bütün yapısalcı eleştiri yönelimleri gibi Todorovcu eleştiri de edebî eserin veya eserlerin yapısının, içsel unsurlarının ve bağıntılarının tespit edilmesi ve betimlenmesine dayanır. Yani, “derindeki yapıyı” görmeye imkân tanıyan bir gözlüktür Todorov tarzı eleştiri. Böyle bir gözlükle edebî eserin kurgusal kompozisyonunu içeren “sözdizimsel görünüş”e, söylemsel düzeyini içeren “sözel görünüş”e ve tematik örüntüsünü içeren “anlambilimsel görünüş”e odaklanabiliriz. Elbette ki yapıya odaklanan başka eleştiri kuramları, başka gözlükler de söz konusu (örnek olarak, bakış açısı yapısalcı eleştirinininkiyle belli ölçülerde örtüşen ve “yapı”yı “organik bütün” olarak gören yeni eleştiriyi bu bağlamda anabiliriz). Ancak yapısalcı eleştirinin -bu arada Todorovcu eleştirinin- iki noktada önem kazandığını söyleyebiliriz: 1-Yapıya sistematik bir biçimde yönelme; 2-“değişen”in yanında -hatta bundan çok- “değişmeyen”i göz önünde bulundurma. İlk nokta bizi eserin iç yapısını birimsel / hiyerarşik olarak ele almaya; ikinci noktaysa farklı edebî eserlerin içsel açıdan ortak yanlarını tespit etmeye götürür. İşte Todorov tarzı eleştirinin asıl başarısı da bu iki önemli noktadadır. Tabii bu bağlamda diğer yapısalcı kuramlarınkine nazaran daha kullanışlı bir metoda sahip olduğunu da belirtelim. Ya başarısızlığı? Bütün eleştiri gözlüklerinininkiyle aynı noktadadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her eleştiri gözlüğü eserin farklı bir yönünü görmemize imkân tanır.

Elbette “her şeyi gören” bir gözlük yoktur ve bir şeyi görmek, başka şeyleri görmemek pahasıdır. Hayatın her alanında da durum böyle değil midir?

M. C. K.: Edebiyat kuramlarının geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz? Kuramsal çalışmaların ileride nasıl bir yöne doğru evrileceğini veya hangi alanlarda yeni araştırmalara odaklanılacağını öngörüyorsunuz?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Gelecek empresyonist eleştirinindir. Evvela bunu söyleyelim ve gerekçesine gelelim: Bildiğiniz üzere, yapay zekâ uygulamaları pek çok alanda olduğu gibi edebiyat araştırmalarında da işlevsel hâle gelmeye başlamıştır. Bir makale, bir kitap veya herhangi bir bilimsel çalışma için literatür taraması yapma ve okunanlardan, gözlemlenenlerden bir senteze ulaşıp bunu objektif ve bilimsel bir tarzda yazıya dökme görevleri yavaş yavaş yapay zekâyâ devredilmektedir. Yakında bu “devir teslim” süreci nihayete erdirilecektir, şüphe yok. Peki bu durumda “insan”a ne düşecektir? “İnsanlık” veya “insanilik”. Yani yapay zekânın “işgüzarlığı” karşısında “insanlık” bize kalacaktır. “İnsanlık” veya “insanilik”ten kastım; insana özgü duygular, izlenimler, düşüncelerdir. İşte eleştiri alanında objektiflik, bilimsellik yapay zekâyâ devredildikten sonra bir “insan olan” eleştirmen bu noktadaki işlev açığını objektiflikten uzaklaşarak, eleştiri pratiğini izlenimci bir yolda gerçekleştirerek kapatmak zorunda kalacaktır. Türk eleştiri tarihinde daha çok Nurullah Ataç ile özdeşleşen bu yolun literatürdeki adı da “empresyonist eleştiri”dir. 1950’li-60’lı yıllarda Asım Bezirciler, Hüseyin Cöntürkler “nesnel-bilimsel eleştiri” yolunu kurmak, eleştiri pratiğini rasyonel bir zemine taşımak adına Ataç’ı ve onun temsil ettiği empresyonist eleştiriyi tarihe gömmüşlerdi (en azından etki alanını daraltmışlardı). Ama belli ki gelecekte onu - tabii yeni türevleriyle- ihya etmek durumunda kalacağız.

Buradaki dönüşüm geçmişte İkinci Yeni üzerine çıkan tartışmaları anımsatmaktadır. Şöyle ki İkinci Yeni’nin boy göstermeye başladığı sıralarda bu hareketin mensuplarının o “anlaşılmaz”, bol imgeci dili üzerine özellikle “sol”dan çok sert eleştiriler gelmişti. Bu eleştirilere göre güya İkinci Yeniciler böyle bir dille toplumsal gerçekleri örtüp muhalefet imkânlarını değerlendirmekten kaçınmış, dolayısıyla siyasî otoritelere hizmet etmiştir. Öyle ki Garip’i “İnönü diktatöryasının şiiri” olarak tavsif eden Attilâ İlhan, İkinci Yeni’ye de vurmadan geçmemiş, bu hareketin temsil ettiği şiiri “Menderes diktatöryasının şiiri” olarak konumlandırmıştı. Öte yandan “İkinci Yeni” isminin mucidi Muzaffer İlhan Erdost durumu gerçekçi bir şekilde tespit etmiş ve şöyle bir argüman ileri sürmüştü: Kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı, toplumun geniş kesimlerinin bilgilenme olanağına kavuştuğu bir zamanda şiir dili geleneksel zamanlarda olduğu gibi anlatıcı, aktarıcı bir pozisyonda kalamazdı. Bu işlevi artık radyolar, gazeteler fazlasıyla yerine getirebiliyordu. Dolayısıyla şiir dili, bu noktadaki işlev açığını içsel dünyaya dayalı soyut imgelere, anlaşılması kolay olmayan metaforlara başvurarak kapatmak zorundaydı ki İkinci Yeniciler de tastamam bunu yapmıştı. İşte eleştiride yapay zekâ sebebiyle ortaya çıkan işlev açığını da eleştirmen mevcut “eleştiri dili”ni, yani eleştirinin olmazsa olmazı kabul ettiği objektif, bilimsel bakışını ve buna uygun söylemini bir yana bırakarak, kendisine çekilerek kapatabilecektir.

Tabii empresyonist eleştiri, son kertede özneliğin sınırları içerisindedir; dolayısıyla bilimselliğe denk düşen “kuramsal yapı” çerçevesinde değerlendirilemez. Geleceğin de empresyonist eleştiriden yana olacağını düşündüğümüz için doğal olarak kuramsal eleştirinin “geleceksizliğinden” söz edebiliriz.

M. C. K.: Edebiyat camiasında son zamanlarda tekrar gündeme gelen bir tartışma var. Türk edebiyatı mı yoksa Türkçe edebiyat mı? tartışması. Siz, Türk edebiyatı ve Türkçe edebiyat ifadeleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu konudaki yorumlarınız nelerdir?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Birkaç ay evvel *Varlık* dergisinde yayımlanan “Türk Edebiyatı – Türkçe Edebiyat Tartışması Üzerine” başlıklı yazımda da değindiğim gibi; tartışma nitelikli, takipçileri az çok entelektüel açıdan doyurabilecek bir edebiyat / dil tartışması planından çok -özellikle de sosyal medya üzerinden- hakaretlerle, hakaretvari yakıştırmalarla belirginleşen bir siyasî tartışma planında yürüdü. Hâl böyle olunca da ortalık “İttihatçı-faşist”, “Kemalist-faşist”, “ırkçı”, “terörist”, “vatan haini” suçlamalarından geçilmedi. Hâsılı, pek rahatsız ediciydi.

“Türk edebiyatı” ve “Türkçe edebiyat” ifadeleri üzerine düşüncelerimi ise müsaadenizle ilgili yazıdan bir kısmı aynen alıntılararak belirteceğim: *“Bilindiği üzere ‘Türk edebiyatı’ tarihsel bir adlandırmadır: Ulusçu mantığın izlerini taşıyan, ‘Türk’e vurgu yapan, bununla beraber yakın zamana, yani ‘Türkçe edebiyat’ın ‘keşfine’ kadar sağdan sola bütün yazarların, şairlerin, eleştirmenlerin üzerinde ittifak ettiği bir adlandırma. Bu adlandırmaya karşı birtakım liberal solcu yazarlar, şairler, eleştirmenler, yayınevleri tarafından dolaşıma sokulan ‘Türkçe edebiyat’ ise Fredric Jameson’ın “geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak konumlandığı postmodernizmin kapitalist düzen dışında her yerde farklılığa imkân tanıyan çoğulculuk modasına uygun bir şekilde farklı etnik kimliklere sahip yazarların, şairlerin de varlığını ‘hissettirmek’ maksadıyla dile vurgu yapan bir adlandırmadır. Güzel ama ‘Türkçe edebiyat’ın vurgusunda beliren ölçüt, yani dil ölçütü en nihayetinde ‘Türk edebiyatı’nın da ölçütüdür (ki asıl önemli olan nokta da budur). Başka bir şekilde söylersek ‘Türk edebiyatı’, tıpkı ‘Türkçe edebiyat’ gibi, Türkçe söylenen / yazılan eserler grubunu karşılamaktadır. (...) Dolayısıyla ‘Türk edebiyatı’ adlandırmasının, Türk ulusuna veya etnik kimliğine yaptığı vurgu sadece ‘görünüşte’ kalmaktadır; adlandırma anlamsal açıdan ‘Türkçe olan’a götürür bizi, dolayısıyla diğer etnik grupların varlığını dışlamaz. Sözgelimi, Arnavut asıllı Şemseddin Sami’yi veya Kürt asıllı Yaşar Kemal’i “Türk edebiyatı” sınırlarının dışında kabul edene rastladınız mı? Bu yazarları beğenen vardır, beğenmeyen vardır; peki ‘Türk edebiyatı’na dâhil etmeyen var mıdır? Hâl böyleyken, ‘Türkçe edebiyat’ şeklinde verili tarihsel adlandırmaya alternatif üretmenin veya onu ‘revize etmenin’ ne kadar gerekli olduğunu sorgulamak gerek. Böyle bir revizyonun vaatleri nelerdir? Vurguyu doğru konumlandırmaya hizmet eder mi? Evet, eder; fakat bir kavram kargaşasına zemin hazırlamak pahasına böyle bir konumlandırmada bulunmanın önemi tartışılır. Kaldı ki buradaki konumlandırmanın doğruluğu da görecelidir. Daha doğru olanı bulmak her zaman mümkündür ve bu yolda bir arayış ‘Türk veya diğer etnik kimliklere mensup olanların Türkçe söyledikleri ve yazdıkları edebiyat’ adlandırmasının bile ötesine geçebilir. Şimdi; abartılı veya abartısız, kavram kargaşasına zemin hazırlayacak bu türden çabaların bir an bütün adlandırmalar için geçerli olduğunu farz edelim. Karşımızda nasıl bir tablo olurdu? Bilimin, iletişimin iptalini gösteren feci bir tablo elbette.”*

Hâsılı, tarafımız “Türk edebiyatı”dır.

M. C. K.: Ülkemizin geleceğini yönlendirecek gençlere, ne gibi tavsiyeler vermek istersiniz? Her gencin okuması gerekir dediğiniz yazar veya eserler nelerdir?

Doç. Dr. Bilgin Güngör: Eğer haddimse gençlere iyimserliği, idealist olmayı tavsiye ederim; içinde yaşadığımız zamanda eklemek kadar, su kadar ihtiyaç duyacağımız şeylerdir bunlar. Okuma tavsiyesine gelirse; “Orhan Veliler”e işaret etmek isterim. Tabii “Orhan Veliler” dendiğinde daha çok “Orhan Veli ile diğer Garipçiler” anlaşılmaktadır. Fakat ben farklı bir bağlamda kullanmaktayım. Şöyle ki, esasında üç Orhan Veli’miz var: İlki bildiğimiz Orhan Veli, yani şair olanı. İkincisi hikâyedeki Orhan Veli, yani Sait Faik “Adalı”. Üçüncüsüyse denemedeki Orhan Veli, yani Salâh Birsell. Üçünde ortak olan, şair Orhan Veli de dâhil üçünü de “Orhan Veli” yapan, insanın ve hayatın güzelliklerini “olduğu gibi” görebilme, gösterebilme ve nihayetinde okurda kolay kolay yitip gitmeyecek bir iyimserlik duygusu uyandırabilme gücüdür. Bir bakımda “Orhan Velilik” de bu iyimserliğe işaret eder (tabii “Orhan Veliler”in zaman zaman kötümserleşti[rdi]ği de malum, olsun, biz “iyimser” bakalım yine de). Bizim bu iyimserliğe ihtiyacımız var.

Son olarak; bana böyle bir söyleşi fırsatı sunduğunuz için teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

ISSN: 2980-1192

Söyleşi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70842>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Sanat İçinde Mitoloji: Bartu Bölükbaşı ile Söyleşi

Ecem Civelek ^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Kabul:

30.06.2023

Anahtar Kelimeler:

Bartu Bölükbaşı

Türk Mitolojisi

Mitoloji Atlası

Eski Türk portreleri

Türk Hümanizması

©Atıf Bilgisi:

Civelek, E. (2023). Sanat içinde mitoloji: Bartu Bölükbaşı ile söyleşi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 92-103.

Sanat İçinde Mitoloji: Bartu Bölükbaşı ile Söyleşi

İllüstratör, çizgi roman sanatçısı, araştırmacı-yazar. Denizli’de doğdu. Genel olarak Türk tarihi ve mitolojisi üzerine çalışan Bölükbaşı, lisans öğrenimini Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Çizgifilm-Animasyon Bölümü’nde tamamladı. Öğrencilik yıllarında çizgi roman ekolünde çeşitli yarışmalara katılarak dereceler aldı. İlk profesyonel işi, Ahmet Ümit’in romanını baz alarak çizdiği “Elveda Güzel Vatanım” çalışmasıdır. 2020 yılında kendi Mitolojik-Fantastik edebiyat kahramanı Gesar’ı yarattı ve bu marka adı altında “Gesar: Yokbol Başlıyor” adlı çizgi roman ve “Gesar: Tutuşan Bozkırlar” adlı bir roman yayınladı. 2021 yılında, “Erlık Han” çizimiyle FABİSAD Gio 2021 İllüstrasyon birincisi oldu. 2022 yılında “Türk Mitolojisi Atlası” adlı eseri 3 ayda 3 baskı yaptı ve 4. baskısının hazırlıklarına başlandı. 2023 yılında “Eski Türk Portreleri” adlı eserini çıkarttı ve büyük ilgi gördü.

Çalışmalarıyla Türk Mitolojisi’nin şahlanmasına destek olan, çizimleriyle adeta mitolojik kahramanlarımıza hayat veren Bartu Bölükbaşı’na cevapları için teşekkür ediyoruz.

E.C.: Dergimizin bu sayısının konusu olduğu üzere, Türkiye Cumhuriyeti’nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili neler söylemek istersiniz?

Bartu Bölükbaşı: Atatürk ezilen doğu halklarının bağrından çıkmış en büyük devrimcilerden biridir. Türk devriminin zirvesidir. Fransız devrimiyle evrensel bir emsal haline gelen aydınlanmacı ve ulusçu devrimciliğin bizim topraklarımızda üretilmiş hâlidir, bu yüzden ona doğunun Robespierre’i desek yeridir. Benim gözümde Atatürk, hem Simon Bolivar gibi yarı sömürge bir ülkeyi emperyalizmin pençeleri arasından çekip çıkarmış, hem büyük Petro gibi geri kalmış yarı doğulu bir halkı aydınlanmacı değerlerle ve kamucu kalkınmayla modernize etmeyi başarmış, hem de Fransız devriminin ardından Jakobenlerin üstlendiği misyonu göğüsleyerek gücü yettiği ölçüde ülkemizin ortaçağ karanlığını tasfiye etmeye girişmiştir. Buna karşın ulusal devrimlerin sınırları vardır ve ne

Şekil 1. Mustafa Kemal Atatürk (Bölükbaşı, 2023:15)

kadar gözü kara olursa olsun tek bir devrimcinin iradesi bin yıla yayılan bir gericiliği tümüyle tasfiye etmeye yetmez. Daha Atatürk hayattayken devrimimiz belli alanlarda mevziler kaybederek gerilemeye başladı, DP’nin karşı devrimiyle birlikte tümünden tasfiye edilmeye yüz tuttu ve sahada yendiğimiz emperyalizm masada boynumuza prangayı tekrar vurdu. Solun bu süreçteki tüm mücadelesine rağmen, 1980 darbesiyle birlikte tabiri caizse cumhuriyetin cenaze töreni yapıldı. Artık laik, demokratik, sosyal bir Cumhuriyetimiz yok. Son kırk yılda karşı devrim, halkın örgütsüzlüğü ve muhalefetin basiretsizliği yüzünden önemli mevziler kazandı ve artık meclisimizin önemli bir kısmını siyasal İslamcı cumhuriyet karşıtları, domuz bağcılarını, kadınlar başta olmak üzere tüm ezilen kimliklerin düşmanları, belki hepsinin toplamından daha fazla, emek düşmanları oluşturuyor. İçinden geçtiğimiz süreçte en temel insan haklarımız için bu ülkede karış karış mücadele etmemiz gereken bir dönem yaşayacağız. Ya bu ülkenin devrimci

mirasını daha da ileriye taşımak için mücadele ederiz, daha da eşitlikçi daha da özgürlükçü bir cumhuriyete sahip oluruz ya da sonumuz Afganistan halkı gibi ortaçağ kaçkınlarına terk edilmiş ülkemizden kaçmak için üstüne çıktığımız uçak paletinden düşmek olur. Benim kaçmaya niyetim yok, bu satırları okuyan okurlarımızın da öyle bir niyeti olmadığını biliyorum.

E.C.: Sizi Türk Mitolojisi, Türk Tarihi alanına iten ne oldu? Bu merak, ilgi nasıl başladı?

Bartu Bölükbaşı: Aile kültürüm belirleyici oldu diyebilirim. Bu merakın doğuşunu sağlayan başlıca neden; altı dil bilen, bir nöroloji profesörü olduğu kadar sosyal bilimler ve dinler tarihi alanlarında doktora düzeyinde araştırmacının ağzını açık bırakacak birikim sahibi olan babamdı. Farmakolog olan annem ise çalıştığı halisünatif bitki ve mantarlarla bana ilham vererek mitoloji merakımın insan merkezli bir noktada sıkışıp kalmasını engelledi. Doğanın egzotik yönleriyle ilgilenmemi sağladı. Babam tipik bir Kemalist olduğu için Türk tarihi ve kültürünün yanı sıra Anadolu coğrafyasının kadim kültürleri olan Hititler, Luviler, Arzawa krallıkları ve Karyalılar gibi toplumları da kökleri olarak görüyor ve kültürel miraslarını da sahipleniyordu. Bu yüzden bana İlyada'yı tanıtıp Truva savaşını okumamı teşvik ederken bir yandan da Truvalıların işgalci Akhalara karşı mücadelesinin haklılığının altını çiziyordu. Binlerce yıl sonraki Yunan işgali ve Kurtuluş Savaşımız arasında bağlantı kuruyor, Atatürk ve Hektor'u karşılaştırarak anlatıyordu. Kişiliğimin oluşumunda da bu toprakların tarihsel ve mitolojik öğelerinin iç içe geçmesinin büyük rolü oldu. Çocukluğum Aydın ve Denizli'de geçtiği için de okuduğum mitolojik öyküleri, etraftaki antik kentlerin kalıntılarını bakarak zihnimde canlandırmak en büyük zevkimdi. Mitoloji okumalarım yıllar içinde Grek, Anadolu, Mısır gibi Akdeniz panteonlarından çıkıp Avrupa ve Asya panteonlarına uzandı ve Türk mitolojisini merkez alan anlatılar oluşturmaya karar vermemle sonuçlandı.

E.C.: Bizim toplumumuzda dahi herkes Zeus'u, Afrodit'i bilirken çok az isim Umay Ana'yı bilir. Kendi öz mitolojimiz hakkında bu kadar az şey biliyor olmamızın, bu geri kalmışlığın sebebi nedir sizce?

Bartu Bölükbaşı: Peşinen belirtmem lazım ki bu durumun popüler kültürde Grek ve İskandinav mitolojisinin çok popüler olmasıyla ilişkisi yok. Devletin 1950'den sonra giriştiği kültürel politikaların bir sonucu bu aslında. Şaşırtıcı olan ise devletin antikomünist politikayı güvenliğin merkezine koyarken laik ulusçuluğun bir kalıntısı olan eski Türk kültürüne hayranlığı (Dolayısıyla Türk Şamanizmi ve mitolojisi) da aynı anda tasfiye etmesi. Türk modernleşmesine dair kapsamlı okuma yapmayan kişiler bu iki eylemin birbirine tezat olduğunu düşünebilirler fakat yapılan çifte tasfiyenin amacı Marksizmin ve Kemalizmin Türk-İslamcılarının nezdinde İslamî geleneğe aykırı, batıcı, devrimci ve laik akımlar olarak eşit oranda tehlikeli algılanmasından kaynaklanıyor. Yazılacak yeni İslamcı tarih yazımı ve İslamla başlatılan bir Türklük tanımına söz konusu iki siyasal yönelim farklı referanslarla da olsa benzer kaygılarla itiraz edeceklerdi. Özellikle İslama açıkça tavır alan modern bir Türkçülük, devletin kimi içsel askeri refleksi için kullanışlı görülüyorduydu da planlanan İslamcı yeşil kuşak hattını oluşturabilmek adına bir engel teşkil ediyordu çünkü bu kuşağın başarılı olabilmesi için SSCB'nin çevresini kaplayan Müslüman halklar ümmetçilikte ortaklaşmalıydı. Dolayısıyla Türk-İslamcı ve NATO'cu blok tarafından kontrol edilen devlet aygıtı, bunu erkenden tespit ederek kültürel alanda ön aldı diyebiliriz. Kemalist Cumhuriyet, Türk mitolojisinin akademik temelini atmıştı. Ancak 1950'de, bana kalırsa, bir karşıdevrim olan DP (Demokrat Parti) iktidarı, toplumu İslamlaştırıp itaatkârlaştırabilmek için gerici ve dışa bağımlılığı körükleyen politikaların yanı sıra milli eğitimde de görece eşitlikçi ve askeri, demokratik eski Türk kültür tarihini Kemalizm'in ana referansı olarak algılayıp tasfiyeye girişti. Şamanist Türk dönemini bir kenara atarak Osmanlı-Selçuklu fetih edebiyatına sarıldı. Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Ahmet Arvasi gibi sağ kalemler eski Türk kültürünü ve mitolojisini siyasal İslamcı politikalar karşısında tehdit edici ölçüde özgürleştirici bir kültür olarak algılayıp hedef aldılar. Onlara göre Türkler, Araplara benzerlikleri kadar değerliydi ve benzemiyorlarsa da devlet eliyle benzetilmeliydiler. Dolayısıyla sık sık iddia edildiği gibi Türk Şamanizmi'ni ve mitolojisinin

görünürlüğünü engelleyenler Batılılar değil Türkiye'deki Amerikancı-NATO'cu yeşil kuşağın bakiyesi olan İslamcılardır.

Şekil 2. Umay: Tayganın Savaşçı Ana Tanrıçası (Bölükbaşı, 2022: 282)

E.C.: Türk Mitolojisi günümüzde, yavaş yavaş ilgi duyulmaya başlayan bir alan olmaya başladı. Bu durumda sizin ve eserlerinizin büyük etkisi olduğu aşikâr. Türk Mitolojisinin popülerleşmeye devam edeceğini öngörüyor musunuz?

Bartu Bölükbaşı: Hedefim tam da bu etkiyi sağlayabilmektir bu sebeple hayatımın en mutlu dönemlerinden birini yaşıyorum diyebilirim. Türk mitolojisi kesinlikle gündeme gelmeye ve çok daha geniş bağlamda tartışılmaya devam edecek çünkü yirmi yılı aşkın süredir iktidarda olan AKP hükümeti cumhuriyeti tüm kurumlarıyla tasfiye etti fakat yerine hedeflediği ümmetçi sultanlık anlayışını tam anlamıyla koyamadığı için toplumun kucagina nur topu gibi bir kimlik krizi bırakmış oldu. Bir zamanların eksikliğiyle gediğiyle de olsa laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yerinde yeller estiğini fark eden toplumsal muhalefet bir de üstüne ülkeye siyasi-demografik yapıyı muhalefetin aleyhine dönüştürmek için zorla sokulan milyonlarca kaçak göçmeni gördüğünde büyük bir korku yaşayarak iç dünyasına döndü. Toplum şimdilik o iç dünyada dış gerçekliğe göre yeni bir kimliğin nasıl inşa edilebileceğini sezgisel olarak tartıyor. Tamamen bilinçdışında gelişen bir süreç bu. Bir süre sonra yeni duruma denk düşen kolektif kimliği yaratarak bilince yükseltecek ve o an geldiğinde bu yeni kimliğin toplumsal kültür ve siyaseti nasıl şekillendireceğini göreceğiz. Bana sorarsanız bu korkunç göç krizinin tek iyi tarafı yüzlerce yıldır Türklere bir rol model olarak sunulan ümmet toplululuğunun tüm Türkiye halkı tarafından yakından incelenmesi oldu. Türklere bir anda hâlihazırda ne kadar batılılaşmış, demokratik, modern ve laik bir toplum olduklarını fark ettiler ve siyasal İslam'ın iktidarına son verilmezse birkaç on yıl sonra neye dönüşeceklerini yakından görüp çılgına döndüler. Bu tepki muhalif siyasi özneler tarafından doğru

yönetilebilirse bir zamanlar Balkan savaşları yenilgisiyle çılgına dönen Jön Türklerin devrimciliğine benzer yeni bir kurucu irade ve devrimci hattı doğurabilir. Hatta uzun süredir çok yıpratıcı bir süreç yaşayan Türklerin ve Kürtlerin ortaklaşabilmesi bakımından büyük bir fırsat sunabilir. Yeter ki cesurca tartışılabilin.

Şekil 3. Erlik Gölgeleeri: Karanlığın Dört Efendisi (Bölükbaşı, 2022: 161)

96

E.C.: Sizin de çeşitli mecralarda söylediğiniz üzere Türk Mitolojisi üzerinde yeterince çalışılmamış, yeterince bilgi sahibi olmadığımız bir alan. Sizce bunun sebepleri nelerdir? Çalışmalarınız süresince bu sebepten ötürü kaynak sıkıntısı yaşadınız mı?

Bartu Bölükbaşı: Türk mitolojisinin problemi kaynak sıkıntısından ziyâde Kelt ve Slav mitolojileri gibi sistemsiz olmasıydı. Normal koşullarda herhangi bir çağdaş akademiya çevresinde sistemsiz haldeki mitolojiler karşılaştırmalı mitoloji ve halk bilim disiplinleri aracılığıyla sistematize edilir fakat Türk akademisinin çabaları bir karşı devrimle kesintiye uğradığı için karşılaştırma aşamasına ulaşmadan ezilmiş. Gerek Belleten dergisi ve kadrosu gerek Emel Esin, Abdülkadir İnan, Talat Tekin, Bahaeddin Ögel gibi araştırmacıların emeğiyle Türk mitolojisi belli bir hacme kavuşmuş fakat siyasi otoritenin akademiye yönelik kültürel savaş politikasının sonucunda resmen çürümeye terk edilmiş.

Ben Türk mitolojisi atlasında temel olarak Türk mitolojisini sistematize ettim. Yerel akademik üretimi kaldığı yerden çekip karşılaştırmalı zemine taşıdım böylece evrensel bir nitelik kazanması için gerekli müdahaleyi yapmış oldum. Özellikle Rus araştırmacıların Sibiryâ sahasında topladığı muazzam memorat birikiminin, 19.yüzyıldan beri halk bilimcilerce geliştirilmekte olan Kelt, İskandinav, Hint ve Japon mitolojisi arşivinin, özellikle de Budist literatürün Türk mitolojisini sistematize etmemde olağanüstü katkısı oldu.

E.C.: Çizimlerinizin enfes olduğunu hepimiz biliyoruz. Peki bu çizimleri yaparken daha önce yapılmış çizimlere bağlı mı kaldınız? Özellikle mitolojik karakterler bağlamında çizimlerinizin ilham kaynağı nedir?

Bartu Bölükbaşı: İltifatınız için teşekkür ederim. Açıkçası durum o kadar vahimdi ki referans alabileceğim nitelikli hiçbir görsel yoktu. Tamamını sıfırdan tasarlamak zorunda kaldım. Buna karşın sanatsal referans bakımından 19-20.yüzyıl Art Nouveau ressamlarından büyük oranda ilham aldım. Değişik

dönemlere ait olsalar da tematik bir hat olarak aynı çizgide seyreden Alphonse Mucha, İvan Bilibin, Arthur Rackham, Andrey Shishkin, Vsevolod İvanov, Boris Olhansky gibi sanatçılar bunlardan bazıları. Bununla birlikte eğer resmettiğim mitolojik figürün mitolojik anlatılar veya memoratlarda öne çıkan belli başlı özellikleri varsa bunları tasarımlarda kullandım. Özellikle Erlik Han, Ülgen ve Umay gibi betimlemelerinde nispeten detay barındıran karakterlerin bulunduğu illüstrasyonlarımda bunu açıkça görebilirsiniz. Tasarımlarımda genel kuralım üçte bir oranında arkeolojik-etnolojik-halk bilimsel veriye dayanmak, üçte iki oranında ise çağdaş tasarım standartlarına ve kendi yorumuma dayanmak şeklinde.

Şekil 4. Erlik Han: Karanlıklar Diyarının Efendisi,
(Bölükbaşı, 2022:138)

Şekil 5. Ülgen: Türklerin Beyaz Tanrısı,
(Bölükbaşı, 2022:126)

E.C.: Türk Mitolojisini popülerleştirmek adına oyun ve dizi/film yapımcılarının da bu alanda çalışmalar yapması gerekiyor. Sizin bu konuda görüştüğünüz yapımcılar var mı? Varsa süreç nasıl ilerliyor?

Bartu Bölükbaşı: Şu anda Türk oyun sektörü ne yazık ki kapasitesinin çok altında projelerle zaman kaybediyor. Bu durum sektörün hiç risk almamasından ve müteahhit mentalitesiyle yönetilmesinden kaynaklanıyor. İndie şirketlerin çoğalması ve hyper casual çılgınlığının sona ermesiyle Düzeleceğini umuyorum.

E.C.: Türk Şahiler'in kralı olan Fromo Kesaro ismini ilk sizden duyan kişi sayısı çok fazla. Siz bu kişiden de etkilenip Gesar ismiyle yeni bir roman serisi başlattınız. Fromo Kesaro gibi eğitim sisteminde veya popüler tarih yazımında kendine pek yer bulmayan başka Türk liderleri de yazdığınız eserlerle halka tanıtmayı düşünüyor musunuz?

Bartu Bölükbaşı: Eski Türk Portreleri kitabımı tam olarak bu amaçla yaptım. Orada Fromo Kesaro ve Bulan Kağan gibi özellikle bellekten silinmek istenen Şamanist, Budist, Hindu ve Hristiyan Türk liderlerine ağırlık verdim. Bununla birlikte kitapta Eski Türk döneminde öne çıkan kadın kahramanlar ve liderlere de özel olarak alan açarak onları hatırlatmaya çabaladım.

E.C.: Türk mitolojisinin kaynaklarını kapsamlı bir şekilde anlatabilir misiniz? Hepimiz Yaşar Çoruhlu, Bahaeddin Ögel gibi duayen isimleri biliyoruz. Bunların dışında bilmemiz gereken ne gibi kaynaklar var?

Bartu Bölükbaşı: Öncelikle hep adı geçen ve hiç okunmayan Uno Harva, Anohin, Radloff ve Katanov gibi Çarlık Rusyası aydınlarının eserlerini tanımak lazım. Bizden yıllardır saklanan cevher esas olarak orada gizli. Bu araştırmacıların eserleri Türk akademisine hâkim İslamcılığın özellikle rahatsız oldukları cinsten çünkü Türk Şamanizm’inin çok tanrıcı doğasını birincil elden kanıtlarla ispatlıyor. Sadece Harva’yı dahi okusanız Türk mitolojisi namına buz dağının görünmeyen kısmında nelerin yattığını hayretler içinde izleyebilirsiniz. Sovyetler birliği döneminden Jirmunskiy ve Potapov Türk mitolojisinde uzmanlık için bana kalırsa anahtar görevi gören isimler. Yakın dönemde Türkiye’den Hayrettin İhsan Erkoç, Hatice Şirin, Sergen Çirkin ve antropolog Selcen Küçüküstel’in mutlaka okunması lazım.

Şekil 6. Atalar Mağarası, (Bölükbaşı, 2022:265)

E.C.: “Gesar” isimli kitap serisi, “Türk Mitolojisi Atlası” ve “Eski Türk Portreleri eserlerinize olan ilgi, insanların Türk tarihine ve Türk mitolojisine meraklı olduğunu gösteriyor. Bundan sonraki süreçte ne gibi eserler/projeler üretmeyi düşünüyorsunuz?

Bartu Bölükbaşı: Bir sonraki kitabım Dede Korkut ve Oğuzname Kahramanları hakkında olacak. Atlas özelinde Türk mitolojisini bir sistem olarak ortaya koyduğumu düşünüyorum bu yüzden sistemin alt segmentlerine yönelik özel çalışmalar yapılmalı diye düşünüyorum. Türkiye, Azerbaycan ve bir kısım Karadeniz Türkünün de dahil olduğu Oğuz grubunun en görkemli mitolojik anlatısı olan Dede Korkut kitabını resimlemek iç asyadan Anadolu’ya bağlanan mitolojik kuşağı bütünlüklü biçimde okura tanıtabilmek için olmazsa olmaz bir adım. Kitapta bazı sürprizlere girişeceğim için detaylı bilgi vermekten kaçınıyorum fakat Dede Korkut’un dünyası; ölümü aldatmaya çalışan şamanların, insan yiyen tepegözlerin ve düşman ordularını atlarının nalları altında ezip geçen kadın savaşçıların

rengarenk panoramalarından oluşuyor. Sadece bahsetmek bile heyecan verici. Bu kitabın ardından, uzun süredir hazırladığım Anadolu mitolojisi atlasını çizmeye başlayacağım. Açıkçası Anadolu'da doğup büyümüş bir insan için Türk mitolojisi ne kadar anlamlı ve değerliyse Anadolu mitlerinin, kahramanlarının ve tanrılarının da o ölçüde önemli olması gerektiğini düşünüyorum. Bizi kültürel akrabamız olan diğer Türklerden ayıran, bu topraklara kök salmamızı sağlayan ve özgün kılan miras bu. Kimliğimizin yarısı bu mitlerde yatıyor.

Şekil 7. Rüya Gezgini Dede Korkut, (Bölükbaşı, 2023)

E.C.: J. R.R. Tolkien'in yolunu açtığı fantastik roman geleneğine, son yıllarda Andrzej Sapkowski'nin yazdığı The Witcher isimli fantastik roman serisi damga vurdu. Bu romanın oyunlaştırılması ve dizisinin çekilmesiyle birlikte artık herkesin ismini duyduğu bir fantastik seri hâlini aldı. Sizce ana kaynağı Türk Mitolojisi olan fantastik romanların ilerde böyle büyük bir başarı yakalaması mümkün mü?

Bartu Bölükbaşı: Böyle bir başarıyı yakalayabilmek için hiç olmadığı kadar uygun bir zeminle karşı karşıyayız. Şahsen Gesar ile hedeflediğim şey Türk mitolojisini evrensel düzeyde temsil edebilmek ve mitolojimizin en popüler dört panteon arasında hak ettiği yeri almasını sağlamak. Bakalım zaman ne gösterecek.

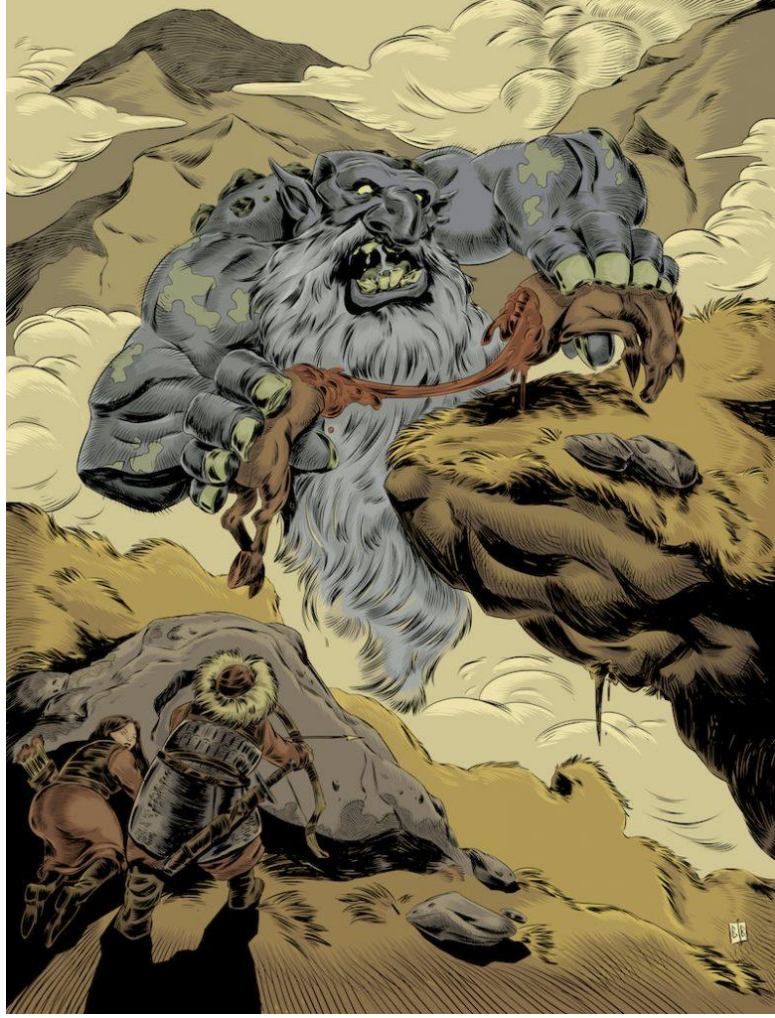
E.C.: Günümüzde hala tartışılan eski Türk inancı karmaşası var. Ateşe tapanlar, şamanlar, gök tengriye inananlar gibi pek çok fikir ortaya atılıyor. Bu konuya bir açıklık getirelim. En temel şekliyle eski Türk inancı neydi? Bu inancın günümüze ne gibi yansımaları var?

Bartu Bölükbaşı: Eski Türk dininin akademik bakımdan doğru tek bir tanımı vardır o da Türk Şamanizmi'dir. Tengricilik, Tanrıçılık veya Göktanrıçılık gibi ifadeler Türk Şamanizmi'ni İslam'a benziyormuş gibi sunmaya çalışan Türk-İslamcılığın ucuz manipülasyonlarından ibarettir. Kısaca ifade etmek gerekirse Türk Şamanizmi esasen Kuzey Asya'da doğan, doğa merkezli, reenkarnasyon tabanlı, çok tanrılı bir pagan inancıdır. Başta Erlik, Ülgen, Umay olmak üzere Tanrılar insan biçimlidir ve muazzam bir kozmolojik çeşitlilik halinde içinde yaşadığımız evrenin doğal güçlerini yönetirler. Gök Tanrısı Ülgen dahil olmak üzere hiçbir tanrı sınırsız güce sahip (omnipotent) değildir. Mitler ve efsanelerde gördüğümüz üzere İyeler adı verilen doğa ruhları, körmösler olarak bilinen demonlar ve ölmüş ataların ruhları kimi zaman tanrılardan bile daha belirleyici hale gelebilirler.

Türkler arasında başta animist bir yapı hakimken zamanla şamanların baskın olduğu bir dini yapı gelişmiştir. Tanrısal varlıklarla ilişki kuranlar, ritüelleri gerçekleştirenler, demonları kovanlar ve büyü yapanlar şamanlardır. Toplumun kendini yeniden üretmesinin manevi plandaki araçlarıdır. Yapısal bakımdan Türk mitolojisinin en yakın akrabaları Slav Paganizmi ve Japon Şinto inancıdır bununla birlikte özellikle dini ritüeller ve öte dünya anlatıları bakımından Kelt mitolojisi ile enteresan ortaklıklara sahiptir. Budizm 6. Yüzyılda girdiği Göktürk topraklarında kök salmış, 9. Yüzyıldan 19. Yüzyıla dek Türk mitolojisinin bel kemiğini oluşturmuş ve bugünkü hâlini almasında en belirleyici kültürel akım olmuştur, bu sebeple Türk Şamanizmi Budist literatür tanınmadan anlaşılabilir. Türk Şamanizmi'nde İslam'ın şeriatı gibi başı sonu belli bir dogmalar ve kurallar yığını yoktur, oldukça esnek ve pragmatik bir etik anlayışı vardır. Yaşama, ölüme, doğaya, kadın-erkek ilişkisine ve cinselliğe bakış İbrahimî dinlere hayli uzaktır. Bu sebeple Türk Şamanizmi kendisini etkileyen kültürel akımlar ve bizzat kendisinin etkilediği kültürlerle bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

E.C.: Türk Mitolojisi ile ilgilenmenin sadece milliyetçilere özgü bir tavır olduğu algısı bazı kesimlerde yaygın. Popüler fantastik film serilerinden biri olan Thor filmlerine her milletten insanlar ilgi duyarken onun İskandinav mitolojisinin bir ögesi olduğuyla ilgilenmiyor. Buna rağmen Türk mitolojisi ile ilgili bir karakter öne çıkarıldığında ise bu belli bir ideoloji ile bağdaştırılabiliyor. Siz bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz? Türk mitolojisi ile ilgili önyargıların kırılıp daha kapsayıcı bir hale gelmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?

Bartu Bölükbaşı: Bu iddianın yaşayan antitezi olduğumu söyleyebilirim. Ben Sosyalistim ve en büyük gururum Türkiye sağının elli küsur senedir İslam'a hapsetmeye çalıştığı, yetmeyip belleklerden silmeye çabaladığı Türk mitolojisini yeniden halk belleğine taşımış olmam. Halkların haysiyetleri koruyabilmeleri için kendi kimliklerinin geleneksel temellerini ve gerek sözlü gerek yazılı olmak üzere kültürel birikimlerini bir bütün olarak bilince çıkarmaları gerekir. Haysiyet sahibi olmak Greklerin, Almanların, Rusların ve Japonların olduğu kadar Türklerin, Kürtlerin ve Arnavutların da hakkı. Mitolojinin tarih boyunca sağ politikalara ait bir öge olduğu iddiası da art niyetli değilse külliye cehaletten ibaret. İskandinav mitolojisi operalarının mimarı Wagner, gençliğinde Alman Komünarlar hareketinin mensubuydu. Wagner operaları Hitler'in yükselişine dek Alman Komünist partisi aydın çevresinde popüler olmuştur. Aynı biçimde Bolşevik devriminin ardından Sovyetler birliğinde Hristiyanlığı halkın belleğinden silme amacıyla bir araya gelen ve aralarında Gorki, Lunaçarskiy, Bognadov gibi Komünist aydınlardan oluşan Bogostroiteli (tanrı yapıcılar) hareketi Slav paganizmini sosyalist ideallerle takviye ederek diriltme misyonunu ortaya koymuş fakat hareket Lenin tarafından "yeni bir dini akıma dönüşebileceği" tehlikesiyle tasfiye edilmişti. İşin enteresan kısmı gerçekten de yeni bir din kurgulanıyordu fakat bu din ilhamını Slav paganizminden alan eşitlikçi ve özgürlükçü yeni bir din olacaktı. Devam eden yıllarda ise Japon Komünistleri halklarını sosyalist ideallere çekebilmek için Mahayana Budizmi'nin bir kolu olan arı ülke öğretisinde bahsedilen Buddhalar diyarı ile Komünist toplum arasında paralellikler kuruyor ve halk kültürünü sola çekerek kiteselleşmeye çalışıyorlardı. Dolayısıyla mitoloji tarih boyunca faşist idealler için kullanıldığı kadar sol, sosyalist, eşitlikçi ve özgürlükçü idealler için de kullanılmıştır nitekim Türkiye'de bu siyasal çizgiyi şimdilik tek başıma temsil ettiğimi söyleyebilirim. Buna karşın önemli olan ilk tohumun atılmasıdır. Bir ilk gerekiyordu ve ilk örneği kendim oluşturdum, bundan sonra aynı ideallere gönül veren ve sanatın her dalında faaliyet gösterecek bir neslin yetişeceğini düşünüyorum hatta filizlendiklerini görüyorum desem yeridir.

Şekil 8. Türk Mitolojisinde Dev Irkları: Emegenler, Ucubilıhlar, Tepegözler, Yalpaganlar, Mastan Kempirler, (Bölükbaşı, 2022:214)

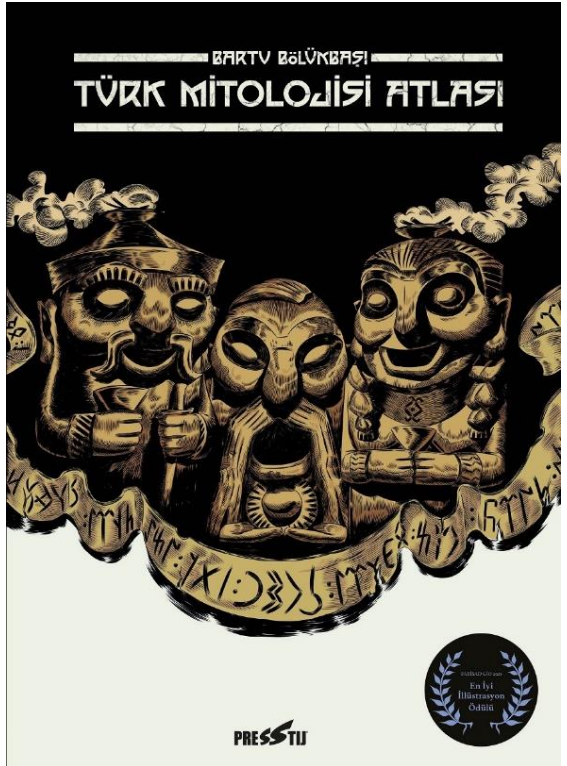
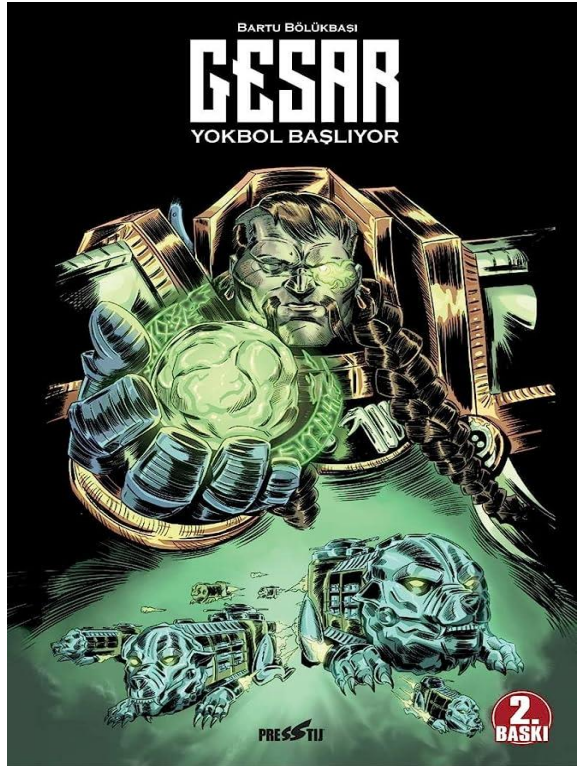
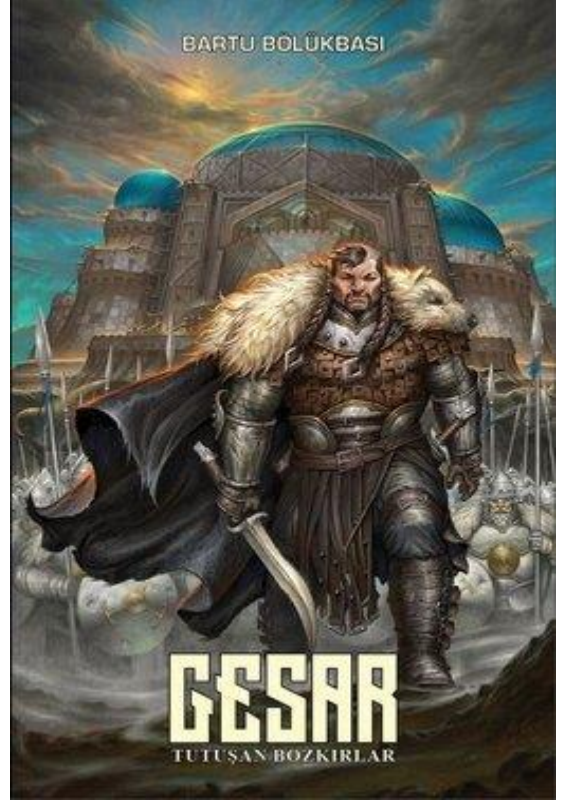
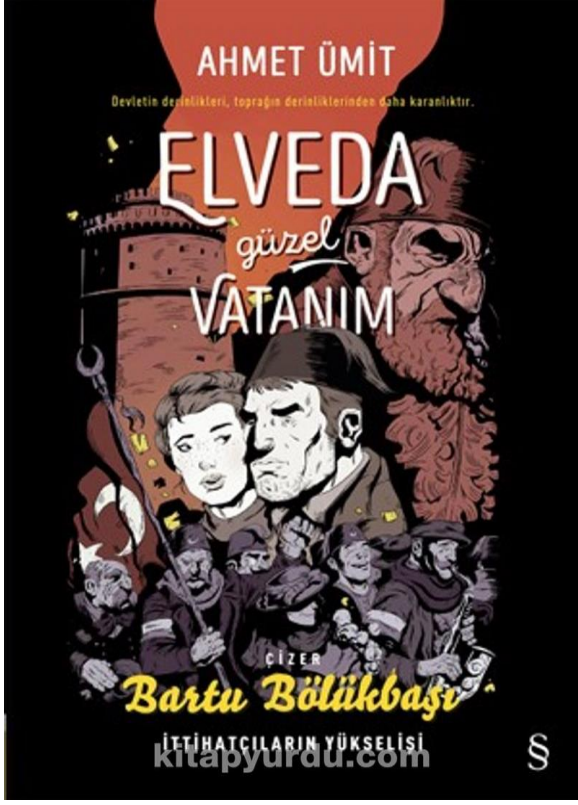
Kaynaklar

Şekil 1: Bölükbaşı, B. (2023). *Eski Türk portreleri*. Prestij.

Şekil 2-3-4-5-6-8: Bölükbaşı, B. (2022). *Türk mitolojisi atlası*. Prestij.

Şekil 7: “Korkut the Elder: Wanderer of dreams”. <https://www.artstation.com/artwork/OGan3k> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

Ekler

ISSN: 2980-1192

Söyleşi

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70861>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Türler Arasında Gotik Edebiyat/Sinema: Uğur Kılınç ile Söyleşi

Bahtı Gül Kartal ^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Kabul:

30.06.2023

OPEN ACCESS

Anahtar Kelimeler:

Uğur Kılınç

Korku sineması

Gotik edebiyat

Korku edebiyatı

Türlerarasılık

©Atıf Bilgisi:

Kartal, B. G. (2023). Türler arasında gotik edebiyat/sinema: Uğur Kılınç ile söyleşi. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 104-111.

Türler Arasında Gotik Edebiyat/Sinema: Uğur Kılınç ile Söyleşi

Uşak'ta doğdu. Lisans öğrenimini Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema bölümünde, yüksek lisans öğrenimini ise aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema anabilim dalında tamamladı. 2021'de Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema bölümünde doktora öğrenimini tamamladı ve "Hollywood Sinema Endüstrisinde Korku Unsuru Olarak Dracula'nın Metinlerarası Dönüşümü" adlı doktora teziyle "Bilim Doktoru" ödülüne layık görüldü. Akademik çalışmalarını sinema, edebiyat ve mitoloji alanlarında yoğunlaştıran Uğur Kılınç'ın, bu konular üzerine ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır. Gece Kitaplığı Yayıncılık tarafından 2015 yılında yayımlanan "Nebel Şatosu ve Diğer Öyküler" adlı gotik türdeki öykü kitabı, yazarın ilk edebi çalışmasıdır. Yazarın ikinci edebi çalışması, "Oegtar'ın Felaketi" isimli fantastik türdeki romanı, 2016 yılında Gece Kitaplığı Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. 2017 yılında Bilgi Yayınevi tarafından "Karanlık Yılbaşı Öyküleri" adlı öykü derlemesini okurlara sundu. Artemis Yayınları'ndan ise 2019 yılında bir diğer öykü derlemesi "Hayalet Müzik" adlı eseri yayımlandı. "Dark Antoloji (Birinci ve İkinci Kitap)" adlı eseri ise Dark İstanbul Yayınları tarafından 2021 yılında okurla buluşturuldu. İthaki Yayınları tarafından 2022 yılından yayımlanan "Vampirin İtirafı" adlı romanı ve "Çürük Ayvalar" öyküsü Kılınç'ın yayımlanan son eserleri oldu. Eserlerinin yanı sıra özellikle gotik türü üzerine edebiyat ve sinema ilişkisi bağlamında birçok inceleme, konferans ve makaleleri bulunmaktadır. Kılınç, 2022 yılında göreve başladığı Ondokuz Mayıs Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak ders vermekte ve akademik çalışmalarını yürütmeye devam etmektedir.

B.K.: Doktora tezinizde de açıkladığınız gibi "*insanın hayatı boyunca korku duygusundan kaçmasına rağmen, çeşitli sanat formlarında bu duyguyu hissetmek istemesindeki tezatlık*" üzerine düşünceniz nedir?

Uğur Kılınç: Bu konuya sanat felsefecisi Noël Carroll'a referans vererek yaklaşmak isterim. Korku, hakikaten de gündelik yaşamda yüzleşme hevesinde olmadığımız bir duygudur. O hâlde insan neden korkuyu temsil eden sanat eserleri üretir ki? Carroll bunu "korkunun paradoksu" olarak niteler ve bu noktada, sanat eserlerinin harekete geçirdiği korku duygusunu, doğal korku hissiyatından ayırmak gerektiğini düşünür. Bana göre büyüleyici olan hem gerçek hayatta deneyimlenen korkuların hem de imgelemin duvarlarını aşarak yaşam bulan korkuların sanat eserinde yer bulabilmesidir. Ne de olsa insan, sanat söz konusu olduğunda sınırlanmayı sevmez. Korkunun sanat eserlerindeki tezahürü buna örnektir.

B.K.: Özellikle dünya edebiyatı ve sinema alanında Dracula'nın popülerleşmesinin sebebini sizce nedir?

Uğur Kılınç: Bram Stoker'ın Dracula eseri 1897'de yayımlandığından bu yana tiyatro, radyo, resim, müzik ve sinema sanatları aracılığıyla popülerliğini sürdüren bir anlatı oldu. Söz konusu Dracula'nın popülerliği olduğunda ise bütün sanat formları arasında en büyük etkiyi sinemada görüyoruz. Zira teknolojik dönüşümüyle bütün sanat formlarını bünyesine alabilen sinema, Dracula anlatılarının sayıca en fazla temsil edildiği alanlardan biri.

B.K.: Sinema alanında uzmanlaşırken, metinlerarasılık gibi edebiyatı içine alan kavramlara yönelmenizdeki etkenler nelerdir?

Uğur Kılınç: Metinlerarasılık Julia Kristeva, Roland Barthes gibi kuramcıların yaklaşımlarıyla edebiyat temelli bir olgu olarak tanınsa da esasında topluma dair her anlatı formuna uyarlanabilecek bir irdeleme biçimidir. Sinema henüz kendine özgü görsel ve işitsel bir anlatı formu olarak yerleşmeden önce edebiyattan ve tiyatrodan yararlanan bir sanattı. Hâlâ da pek çok formdan yararlanıyor, dolayısıyla metinlerin, anlamların ve imgelerin formlar arası dolaşimleri her daim görülmekte.

B.K.: Yayımlanmış olan “Çürük Ayvalar” ve “Vampirin İtirafı” adlı kitaplarınızda vermek istediğiniz mesajlar nedir? Kaleme aldığınız kitaplarınızı, sinema ya da televizyona uyarlamak amacıyla senaryolaştırmayı düşünüyor musunuz?

Uğur Kılınç: Senaryolaştırmayı düşünmüyorum ancak senaryo formatında yazmak istediğim birkaç öykü fikrim var. Kitaplarımda vermek istediğim mesajları okura bırakıyorum, zira karakterleri ve olay örgülerini kurgularken anlatının tamamı üzerinden bir mesaj kaygısı yaşamak istemiyorum.

B.K.: Türk ve dünya edebiyatında korku türü üzerine yazan yazarlardan takip ettikleriniz var mı? Varsa takip etme sebepleriniz nelerdir?

Uğur Kılınç: Dünya edebiyatında modern yazarlara çok vakit ayıramasam da sıkı bir Neil Gaiman hayranıyım. Gaiman dışında Clive Barker’ı, Mariana Enriquez, Agustina Bazterrica’yı da severim. Modern Türk edebiyatında ise korku türünün en verimli dönemlerine tanıklık ettiğimizi düşünüyorum. Özellikle Işın Beril Tetik, Mehmet Berk Yaltrık, Onat Bahadır, Galip Dursun ve Demokan Atasoy çok güzel işler çıkarıyor.

B.K.: Günümüzdeki korku sineması/eserlerini beğeniyor musunuz? Türk sinemasında ruhani varlıklarla ilgili çekilen korku filmlerini gerçekçi ve başarılı buluyor musunuz? Özellikle Türk edebiyatında ve sinemasında neden tarihimize ilişkin mitler ve efsanelerden çok ruhani varlıklara yönelindiğine dair görüşleriniz nelerdir?

Uğur Kılınç: Uluslararası alanlarda hizmet veren çevrimiçi platformların yapımlarını beğeniyorum. Ayrıca bağımsız korku filmlerini çok başarılı buluyorum. Türk sinemasında ruhani varlıkların konu edildiği korku filmlerinin vadesini doldurduğu kanaatinde olmakla birlikte, bu filmlerin çevrimiçi platformlar aracılığıyla uluslararası izleyicilere tanıtılmasını diliyorum. Türk sineması, kendi özgün yapısıyla küresel çapta yer bulabilir. Sinemacılar olarak bunun için çaba göstermemiz gerekiyor.

B.K.: Sinema alanında uzmanlaşırken sizi edebiyata/kitap yazmaya iten etkenler nelerdir?

Uğur Kılınç: Çocukluğumdan bu yana gotik ve korku unsurları ilgimi çekmiştir. Üniversitede yeni yazarlar tanıdıkça, kendi hikâyelerimi anlatma, aktarma ihtiyacım beni yazmaya itti. Yazarlık kariyerim böyle başladı.

B.K.: Günlük yaşamda bireylerin korku duygusundan kaçmasına karşılık, sizin bu alana daha çok yönelmenizle ortaya çıkan herhangi bir psikolojik olumsuzluk ile karşılaştığınız oldu mu?

Uğur Kılınç: Hiç olmadı. Normal bir durum olduğunu iddia etmiyorum ancak gotiğe ve korkuya dair her sanat eseri oldum olası beni mutlu etmiştir.

B.K.: “Hollywood Sinema Endüstrisinde Korku Unsuru Olarak Dracula’nın Metinlerarası Dönüşümü” başlıklı doktora tezinizle sinema alanında aldığınız “Bilim doktoru” unvanıyla söz konusu alanda başarılı olduğunuzu kanıtladınız. Bu bağlamda neden korku türü? Başka bir tür üzerinden çalışmayı düşündünüz mü?

Uğur Kılınç: Daha önce belirttiğim gibi, tekinsiz ve gotik manzaralar ile karakterler beni çok etkiler. Tür kuramları çalışıyorum, diğer türlerin sınırlarına ve yaklaşımlarına ilğim var ancak hiçbir korku türünün önüne geçmedi.

B.K.: Türk edebiyatı ve sinemasında canavar olgusu üzerine düşünceleriniz nelerdir? Sizce hak ettiği değeri ya da kullanımını edebiyatımızda ve sinemamızda görüyor mu?

Uğur Kılınç: Canavar anlatıları Türk kültürünün önemli parçalarından biri. Sözlü ve yazılı formlarda özgün canavarlar mevcut. Edebiyatımızda da bunun çok güzel örnekleri var. Öte yandan sinema için aynı

yorumu yapamıyorum. Sinemamızın altın yıllarından sayabileceğimiz Yeşilçam döneminde, Hollywood etkisiyle farklı üretimler yapıyordu. Ancak son yıllarda yerli korku filmlerinde canavar olgusunun cin unsuru odağında seyrettiğini görüyoruz. Ne yazık ki bu durum, Türk sinemasında korku türünü tekdüze bir boyuta konumlandırıyor.

B.K.: Türk kültürü ile bağlantılı olan en baskın korku unsuru sizce nedir?

Uğur Kılınc: Türklere özgü anlatılarımız her konuda olduğu gibi korku konusunda da çok zengin. Yine de bir yanıt vermem gerekirse, Alkarısı'nın beni korkuttuğunu söyleyebilirim.

B.K.: Canavar kuramını şekillendiren yaklaşımlara dair bilgi verebilir misiniz?

Uğur Kılınc: Canavar kuramı ilk olarak Jeffrey Jerome Cohen'in 1996 tarihli *Monster Theory: Reading Culture* kitabıyla akademide ciddiye alındı. Esasında bu, Canavar Çalışmaları (Monster Studies) kürsüsü kapsamında değerlendirilen ve canavarlar ile kültürel yapı ilişkilerini inceleyen bir çalışma alanı. Canavar kuramları, tahmin edilenin aksine, yalnızca sinemaya ve edebiyata özgü bir yaklaşım değil. Korkuyu ve canavarı temsil eden her türlü sanat formunu ve sanat dışı anlatıları disiplinlerarası bir bakışla incelemeye olanak sağlayan, bağlaşıklık bir yapı. Söz gelimi Sigmund Freud'un, Edward Said'in, Julia Kristeva'nın veya Karl Marx'ın çalışmaları bile kültürel yapı içindeki canavarı anlamak için kullanılabilir.

B.K.: Genel olarak bireylerin üzerinde korkuyu tetiklediğini düşündüğünüz etkenler -edebiyat ve sinema özelinde- nelerdir?

Uğur Kılınc: Bütün korkuların temelinde ölüm korkusu yatar. Ölüm korkusunu en güçlü korku unsuru olarak görüyorum.

B.K.: Korku türünü başka türlerle birleştirmeyi sevdiğiniz alanlar var mı? Varsa bu alanlar neler ve neden?

Uğur Kılınc: Önümüzdeki yıl çıkacak bir kitap kapsamında korku türünün parodi ile olan etkileşimleri üzerine çalışıyorum. Korkunç olan unsurların ve karakterlerin güldürü unsuruna dönüşmesi ilgimi çekiyor. Çünkü bu da enteresan bir dönüşüm; korkulan bir şeyin gülünen bir şeye dönüşmesi... Bu noktada korku ile komedi etkileşimine yoğunlaşmaya çalışıyorum.

B.K.: Dergimizin bu sayısının konusu olduğu üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili neler söylemek istersiniz?

Uğur Kılınc: "Benim manevi mirasım ilim ve akıldır."

"Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir."

Varlığını Türk'ün varlığına armağan eden Atamızın bilim ve sanat hakkında söylediği bu sözler bizler için ödev niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılını görme talihine layık olduğum için mutluyum. Türk kültürünün uluslararası mecralarda görünürlüğü için azimliyiz, bunu günümüzde gerçekleştirilen bilimsel ve sanatsal çalışmalarda görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı kutlu olsun, daha nice yüzyıllara!

Ekler**Ek -1****Yayınlar****Dergi Makalesi**

- 1) Uğur Kılınç “1960-1970 Yıllarında Metin Erksan Sineması ve Susuz Yaz Öyküsünün Sinema Serüveni”, Middle Black Sea Journal of Communication Studies, 3 / 2019 [Uluslararası]
- 2) Hollywood Sineması’nda Oryantalizm Olgusuna Bir Bakış: Hidalgo (2004) Örneği, Kültür ve İletişim, 38,2 / 2017 [Uluslararası]

Kitap

- 1) Uğur Kılınç, 50 Maddede Korku Sineması (Karakarga Yayınları), 11 / 2022 [Ulusal]
- 2) Uğur Kılınç, “Mitolojinin Müziği: Amon Amarth ve İskandinav Mitolojisi Üzerine Bir Deneme”

Konferans Bildirisi

- 1) Uğur Kılınç “Amerikan Bağımsız Sinemasının Müphem Yıllarında Bağımsızlık Sorgusu: “Anna Biller Sineması” [International Conference on Cultural Informatics, Communication&Media Studies (CICMS -2018)], 5 / 2918 [Uluslararası]
- 2) Uğur Kılınç, “Sinemada Korku Türüne Yeniden Bakmak: Canavar Kuramı Çerçevesinde Hollywood Sinemasının Canavar Arketipleri” [3. Ulusal Sinema ve Felsefe Sempozyumu], 12 / 2021 [Ulusal]
- 3) Uğur Kılınç “Amerikan Korku Sinemasında “Gotik” Kavramını Konumlandırma Çabası: Dracula (1931) Filminde Gotik İmgelem” [2. International Communication Science Media Studies Congress, 2017], 12 / 2017 [Uluslararası]
- 4) Uğur Kılınç Gotik Panayırdan Auteur Çadırına: Tim Burton Sineması, 5 / 2015, 4. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Kongresi [Ulusal]

Yüksek Lisans Tezi

- 1) Uğur Kılınç “Kültürel Bir Değer Olarak Müzik ve Müziğin Mitoloji ile Olan İlişkisi: Amon Amarth Grubuna Göstergibilimsel Bir Yaklaşım”, 6 / 2015, Kocaeli.

Doktora Tezi

- 1) Uğur Kılınç “Hollywood Sinema Endüstrisinde Korku Unsuru Olarak Dracula'nın Metinlerarası Dönüşümü”, 6 / 2021.

İnceleme

- 1) Uğur Kılınç “Sinemada Cinsel Devrimin Kültürel Uzantısı Olarak Erotik Korku Türü” Komplike Dergi (Sosyal Bilimler ve Kültür Dergisi), 3, 5 / 2019.

Kitap Bölümü

- 1) Editörler: Elif DEMOĞLU, Ekin GÜNDÜZ ÖZDEMİRCİ Nordik Sinema, “İskandinav Sinemasında Mitolojinin İzleri: Rünlerden Filmlere, Tekinsiz Bir Yolculuk”, 3 / 2022 [Ulusal]
- 2) Vitalizing Ancient Cultures: Mythological Storytelling in Metal Music (Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition), 7 / 2017, 10.4018/978-1-5225-2255-3.ch638 [Uluslararası]
- 3) Create It! Extend It!: Evolution of Comics Through Narrative Advertising (Narrative Advertising Models and Conceptualization in the Digital Age), 4 / 2017, 10.4018/978-1-5225-2373-4.ch007 [Uluslararası]

- 4) Uğur Kılınç The Use Of Myths As An Advertisement Strategy At The Age Of Social Media (Handbook Of Research On Effective Advertising Strategies In The Social Media Age), 6 / 2015, 10.4018/978-1-4666-8125-5 [Uluslararası]

Sanatsal Etkinlikler

- 1) İstanbul İthaki Yayınları, “Çürük Ayvalar” (Öykü Kitabı), 2 / 2022, İstanbul [Ulusal]
- 2) İthaki Yayınları, “Vampirin İtirafı” (Roman), 12 / 2022 [Ulusal]
- 3) Dark İstanbul Yayınları, “Dark Antoloji- İkinci Kitap” (Öykü Derlemesi), 1 / 2021 [Ulusal]
- 4) Dark İstanbul Yayınları, “Dark Antoloji- Birinci Kitap” (Öykü Derlemesi), 1 / 2021 [Ulusal]
- 5) Artemis Yayınları, “Hayalet Müzik” (Öykü Derlemesi), İstanbul, 11 / 2019 [Ulusal]
- 6) Bilgi Yayınevi, Ankara “Karanlık Yılbaşı Öyküleri” (Öykü Derlemesi), 12 / 2017, Bilgi Yayınevi, Ankara [Ulusal]
- 7) Gece Kitaplığı, Ankara “Oegtar'ın Felaketi” (Roman), 1 / 2016, Gece Kitaplığı, Ankara [Ulusal]
- 8) Gece Kitaplığı, Ankara “Nebel Şatosu ve Diğer Öyküler” (Öykü Kitabı), 1 / 2015, Gece Kitaplığı, Ankara [Ulusal]

Projeler

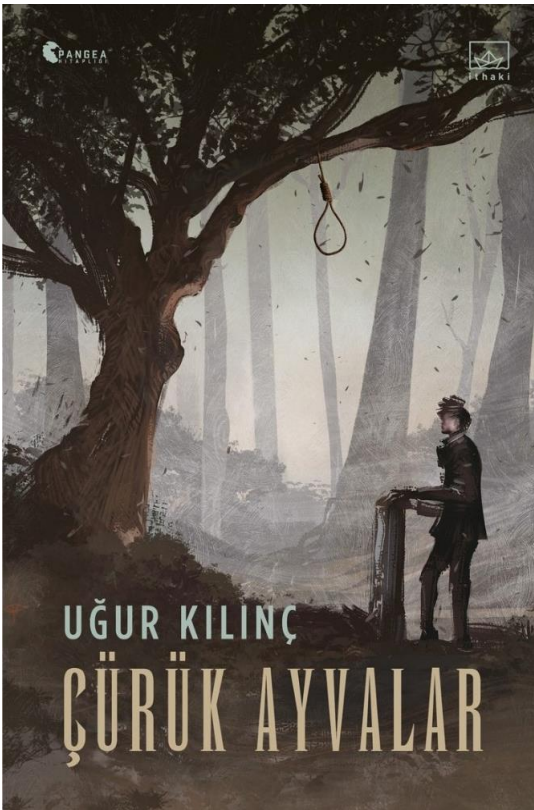
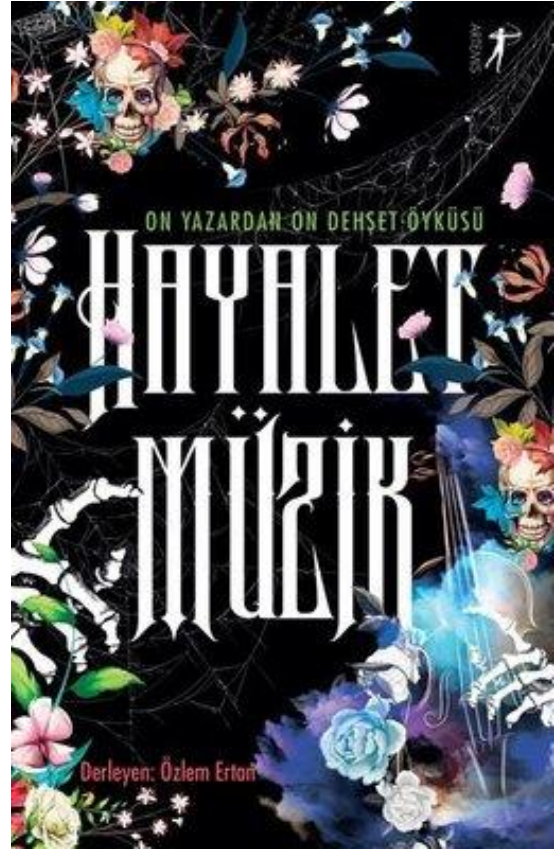
- 1) BAP-Araştırmacı 6- 2022 / 11-2022 | Durum: Tamamlandı.
Yaratıcı Kültür Endüstrileri Genç Girişimciler İle Buluşuyor- 1912- Kamu İle İşbirliği Araştırmalarını Destekleme Programı Projeleri
- 2) Diğer Kurum. - Diğer Görev 11- 2022 / 11 - 2022 | Durum : Tamamlandı.
5. Siirt Uluslararası Kısa Film Festivali- “Ön Jüri Görevi”
- 3) Diğer Kurum. - Diğer Görev 6- 2022 / 8- 2022 | Durum : Tamamlandı.
Canik Belediyesi TEKNOFEST Kısa Film Yarışması 2022- “Ana Jüri Görevi”

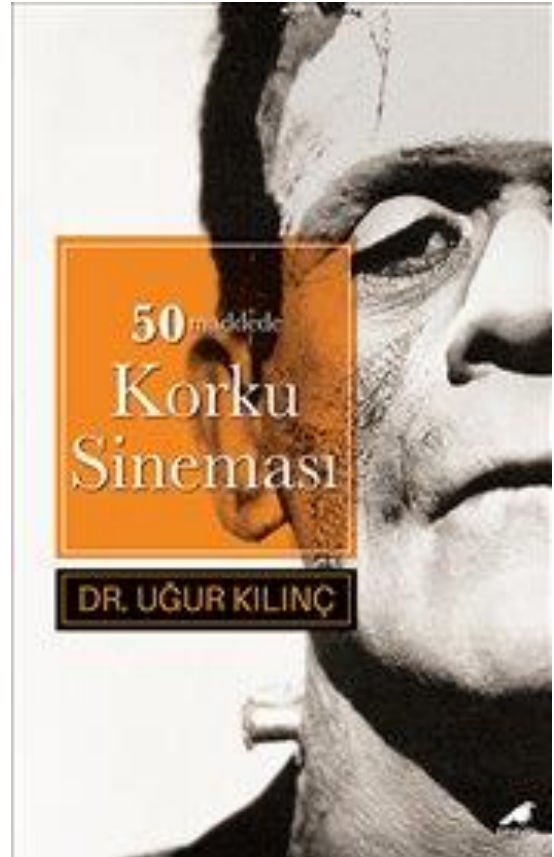
Ek- 2**Akademik ve İdari Görevler**

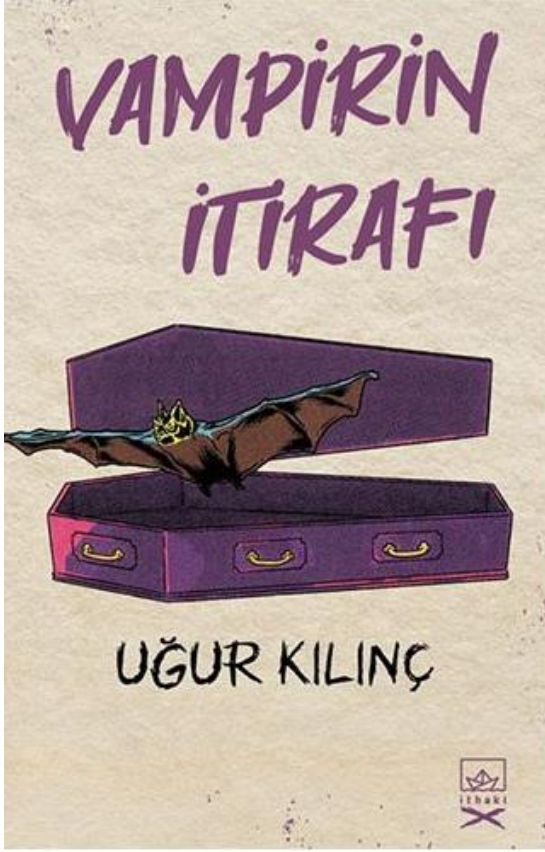
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Fakültesi Yayın Alt Komisyonu Üyeliği (2022)
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğiticilerin Eğitimi Hazırlık Komisyonu Üyeliği (02.11.2022)
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tanıtım- Metin Yazarlığı Komisyonu (23.06.2022)
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İletişim Fakültesi- Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Başkan Yardımcılığı – 2022

Ek-3

Kitap Kapakları

Görseller

Kapak görseli Dr. Öğr. Üyesi Uğur Kılınç'ın sosyal medya hesabından alınmıştır.

ISSN: 2980-1192

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70614>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme: Homo Naturalis (İnsan ve Geleneksel Ekolojik Bilgi)

Fatma Altun ^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Geliş:

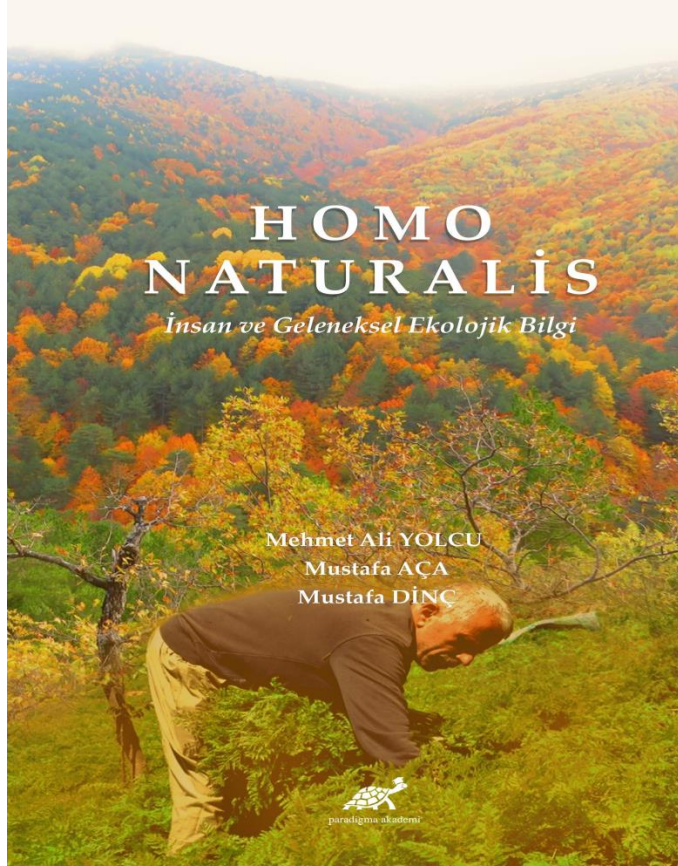
13.06.2023

Kabul:

30.06.2023

OPEN ACCESS

Anahtar Kelimeler:

Halk Bilimi

Homo naturalis

İnsan ve gelenek

Ekolojik bilgi

Kaz Dağları

©Atf Bilgisi:

Altun, F. (2023). Kitap tanıtım ve değerlendirme: Homo naturalis (İnsan ve geleneksel ekolojik bilgi). *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 112-115.

Book Introduction and Review: Homo Naturalis (İnsan ve Geleneksel Ekolojik Bilgi)

Fatma Altun ^a

^a Graduate Student, Artvin Çoruh Üniversitesi

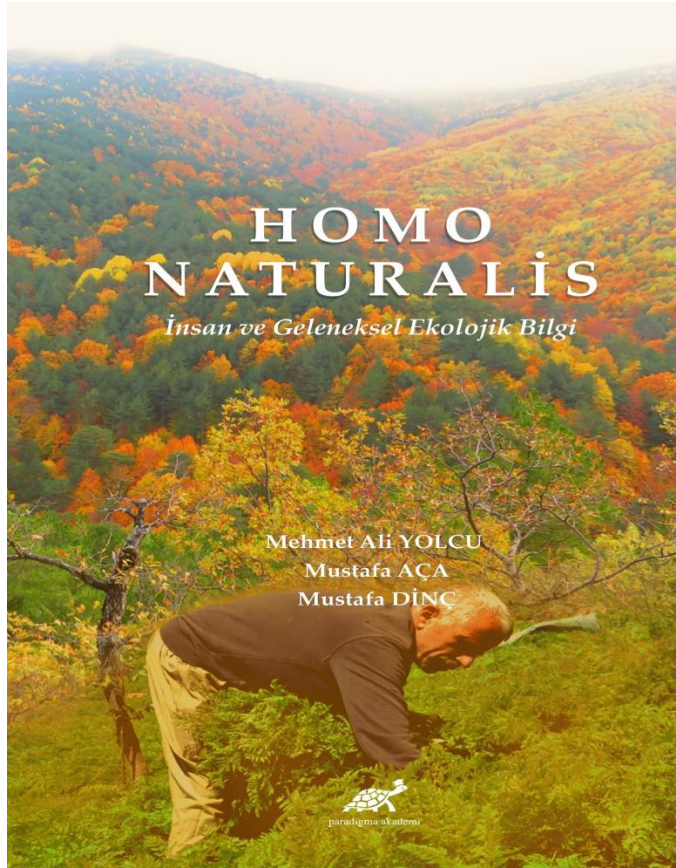
Article Information

Article History

Received:
13.06.2023
Accepted:
30.06.2023

Abstract

Keywords:

Folklore
Homo naturalis
Human and tradition
Ecological knowledge
Kaz Dağları

©Cite:

Altun, F. (2023). Book introduction and review: Homo naturalis (İnsan ve geleneksel ekolojik bilgi). *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 112-36.

Yolcu, Mehmet Ali, Aça Mustafa ve Dinç Mustafa (2023). Homo Naturalis (İnsan ve Geleneksel Ekolojik Bilgi), Çanakkale, Paradigma Akademi Yayınları, 374 s. [ISBN: 978-625-6905-44-3].

İnsanoğlu varoluşundan itibaren birbirleri ve diğer bütün canlılar ile etkileşim içerisinde olmuştur. Özellikle insanın doğa ile ilişkisi önem teşkil etmektedir. İnsan, yaşamını idame ettirebilmek için doğayı bir araç olarak görmüştür. Bu süreçte çevresinden hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Ekolojik bir denge oluşturan bu etkileşimi iyileştirmeye yönelik çalışmaların var olması dikkat çekicidir.

İnsanın doğal dünya ile ilişkisini ifade etmek amacıyla “Homo Naturalis” kavramı kullanılmaktadır. Bu çalışmada Mehmet Ali Yolcu, Mustafa Aça ve Mustafa Dinç’in birlikte yayına hazırladığı bir araştırma eseri olan “Homo Naturalis: İnsan ve Geleneksel Ekolojik Bilgi” isimli kitabın tanıtımı yapılacaktır. Kitap 15 Kasım 2020’de başlayan “Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları” adıyla 219K139 numaralı TUBİTAK SOBAG 1001 projesi kapsamında gerçekleştirilen alan araştırmasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu proje 15 Kasım 2022’de son bularak editörlüğünü Mehmet Ali Yolcu’nun üstlendiği “Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi” adında bir kitap da raflarda yerini almıştır. Sözü edilen kitap, proje kapsamında 15 Nisan 2022’de çalıştayda sunulmuş bildirilerin bir araya getirilmiş halidir (Yolcu, 2022). Böylece araştırma birden fazla eser meydana getirmiştir.

Kitabın kapağında bir sonbahar görüntüsüyle birlikte bitkilerle uğraşan bir erkek şahıs yer almaktadır. Bu detayla insan ve doğa ilişkisi vurgulanmış, kitabın içeriğiyle uyum sağlamaya çalışılmıştır. Çalışmada Kaz Dağları çevresinde Balıkesir ve Çanakkale’ye bağlı 41 farklı yerleşim yerinden, 187 farklı kaynak kişiden Geleneksel Ekolojik Bilgi unsurları derlenip okuyucuya sunulmuştur.

Mayıs 2023’te basıma geçen kitap, 374 sayfadan oluşmaktadır. Eser “Önsöz”, “İçindekiler”, “Giriş”, “Yöntem”, “Bulgular ve Tartışma”, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Ekler” bölümlerinden oluşmaktadır. Bulgular ve Tartışma bölümü ayrıca başlıklara ayrılmaktadır. Bölümler gerçekleştirilen görüşme ve derlemelerden elde edilen ürünlerin fotoğraf kareleriyle zenginleştirilmiştir. Kitabın giriş bölümünde eserin isminde de yer alan ekoloji kavramının tanımı, türleri, diğer alanlarla olan ilişkisi tarihsel bir şekilde açıklanmaktadır. Kitabın yapı taşını oluşturan GEB (Geleneksel Ekolojik Bilgi)’in tanımlanmasına ve ne anlama geldiği hakkındaki görüşlere değinilmiştir. Folklor unsurlarının açığa çıkarılması noktasında GEB önemli bir rol oynamaktadır. Projenin hipotezini de folklorda yaşayan inanış ve uygulamaların doğal dünya ile ilişkisini sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun bir biçimde doğa ile kültürün ön plana çıkarılması oluşturmaktadır. Araştırmanın konuları, temel amacı ve değeri maddeler halinde açıklanmaktadır. GEB’in başlangıçtan günümüze gelişimi ve değişimi, Türkiye’deki etkinliği ve yansımalarına ilişkin bilgilere ve çalışmalara yer verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın “Yöntem” bölümünde ise araştırma modeli açıklanmaktadır. Araştırma sırasında GEB verileri derlenirken nasıl bir yol izlediklerini, kullandıkları araçların içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Elde edilen verilerin GEB unsurları envanterleme tablosuna işleneceği konusuna değinilmiştir. Araştırma sırasında belli başlı süreçleri ve dikkate değer gelişmeler maddeler halinde sıralanmıştır. Bölümün son kısmında Kaz Dağları çevresindeki araştırma sahası içerisinde yer alan yerleşim yerlerinin coğrafi bilgileri üzerinde durulmuştur.

“Bulgular ve Tartışma” bölümünde araştırma sahasında elde edilen unsurlara vurgu yapılmıştır. Bölümde üç ana başlık ve içerisinde alt başlıklar sıralanıp okuyucuya sunulmuştur. Kaz Dağları özelinde GEB unsurlarından örnekler verilerek fotoğraflara yer verilmektedir. “İnsan ve Doğanın Kutsal Sembolleri” olan birinci başlıkta insan, doğa ve mekân ilişkisi, doğayı korumada kutsallık atfeden ziyaret ve atalar kültü, doğada var olan kültürler ve doğaya dönük inançlara yer verilirken ayrıca büyü ve tabular üzerine genel bir

bilgi verilmiştir. Bölümün ikinci başlığı “Dünyayı Tanımak ve Dünyadan Ödünç Almak” ismiyle karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde doğa bilgisi, takvim bilgisi, meteoroloji bilgisi, flora ve fauna bilgisi, gündelik yaşamı sürdürmede doğa bilgisi, halk botaniği, halk zoolojisi, halk hekimliği, halk veterinerliği, halk ekonomisi ve ormancılık faaliyetleri üzerine GEB verileri söz konusudur. Ayrıca Kaz Dağları Milli Parkı, sucul kaynaklar, ekonomik değişim ve dönüşüm hakkında bilgiler ve veriler sunulmuştur. Yukarıda sözü edilen konular üzerine kaynak kişilerden inanışlar, anlatılar, gelenek ve göreneklere yer verilmektedir. “Doğadan Öğrenmek ve Doğadan Üretmek” adlı son başlıkta ise geleneksel tarım ve hayvan bilgisi, arıcılık teknikleri, halk mimarisi, mesafe, ölçme ve hesaplama, halk hukuku, arazi kullanımı, halk mutfağı, halk sanatları ve zanaatları alanlarında GEB unsurlarını okuyucu ile buluşturmuşlardır. Modern ile gelenekseli buluşturan yeni aktörler başlığına da alt başlıklar getirerek yeni bir bakış açısı getirilmiştir.

“Sonuç” bölümünde ise Kaz Dağları çevresinde GEB unsurları derlenirken çıkarımlara yer verilmektedir. Doğal çevre ve insan ilişkilerinin doğayı tehdit ettiği, bu durumun sonucunda da insanlığın zarar göreceği hususuna vurgu yapılmıştır. GEB’in yaşatılması ve sürdürülebilirliği hususunda ihtiyaç duyulan alanlara yer verilmiştir. Karşılaşılan sorunlara dair çözümlere değinilmiştir. Bu bölümden sonra “Kaynakça” yer almaktadır. Kitabın son sayfalarında bulunan “Ekler” kısmında kaynak kişiler alfabetik olarak sıralanmakta ve GEB envanterleme fişleri bulunmaktadır.

“Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları” adıyla TÜBİTAK tarafından desteklenen proje kapsamında Mehmet Ali Yolcu, Mustafa Aça ve Mustafa Dinç önderliğinde yayına hazırlanan “Homo Naturalis” kitabı içerik yönüyle oldukça zengin, folklorun açığa çıkarılması noktasında önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma elde edilen verilerin ışığında yerleşim yerlerinde açığa çıkan sorunların çözümü hususunda önemli bilgiler vermektedir. Bazı ekolojik projeler kapsamına da giren çalışma dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Çalışma kapsamında yeni araştırma sahaları oluşturması açısından değer atfeden insan ve doğa ilişkisinin mahiyetini açıklamaktadırlar. Akademik bir araştırma kitabı olarak karşımıza çıkan eserin bilim dünyasına kazandırılması önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Yolcu, M. A. (Ed). (2022). *Kaz dağları ve geleneksel ekolojik bilgi*. Paradigma Akademi Yayınları.

Yolcu, M. A., Aça, M. ve Dinç, M. (2023). *Homo naturalis (İnsan ve geleneksel ekolojik bilgi)*. Paradigma Akademi Yayınları.

ISSN: 2980-1192

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70946>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme: Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler

Akif Hakkı Özkan ^a

^a Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Makale Bilgisi

Süreç Geçmişi

Geliş:

14.06.2023

Kabul:

30.06.2023

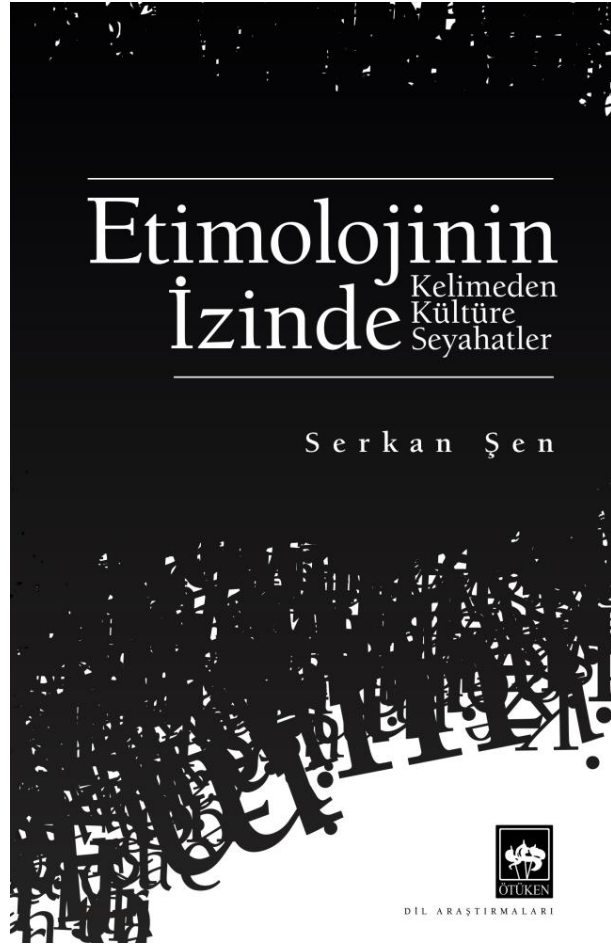
Anahtar Kelimeler:

Etimoloji

Etimolojinin izinde

Kelimeden kültüre

Serkan Şen

©Atıf Bilgisi:

Özkan, A. H. (2023). Kitap tanıtım ve değerlendirme: Etimolojinin izinde kelimeden kültüre seyahatler. *Umay*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Özel Sayısı, 1(2), 116-120.

ISSN: 2980-1192

Book Introduction and Review

<http://dx.doi.org/10.29228/umay.70946>

<https://umayjournal.com>

İnanç ve Kültür Araştırmaları Dergisi
A Journal of Beliefs & Culture Studies

Book Introduction and Review: Etimolojinin İzinde Kelimededen Kültüre Seyahatler

Akif Hakkı Özkan ^a

^a Undergraduate Student, Karadeniz Technical University, Institute of Social Sciences

Article Information

Article History

Received:

14.06.2023

Accepted:

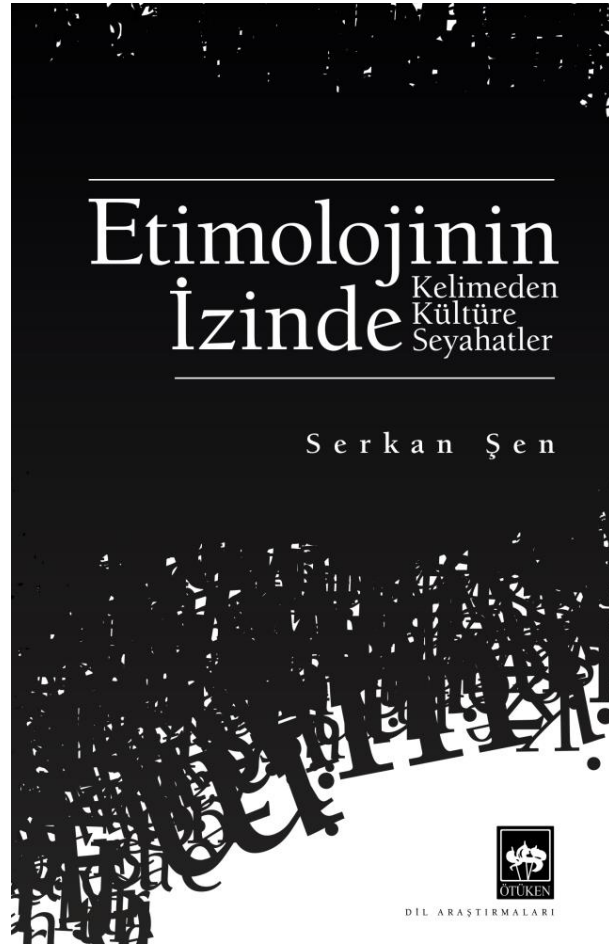
30.06.2023

OPEN ACCESS

Abstract

Keywords:

Etymology

On the trail of etymology

From word to culture

Serkan Sen

©Cite:

Özkan, A. H. (2023). Book introduction and review: Etimolojinin izinde kelimededen kültüre seyahatler. *Umay*, Centennial of the Republic of Türkiye and Gazi Mustafa Kemal Atatürk Special Issue, 1(2), 116-120.

Şen, Serkan (2023) Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Kelimeden Kültüre Seyahatler, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 247 s. [ISBN: 978-625-408-481-2].

Türklük bilimi araştırmalarında etimoloji çalışmalarının önemli bir yerde durduğu görülmektedir. Etimoloji yani “köken bilgisi” bir dilin, kelime hazinesinin temellerine ulaşmakta kullanılan araştırma alanıdır. Bu alan sayesinde izi sürülen kelimenin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, ilk olarak hangi metinlerde tanıklandığı, tarihî süreç içerisinde hangi değişimlere uğradığı hususlarında muhtelif verilere ulaşılmaktadır. Bu veriler, araştırmacılara dil tarihi açısından önemli bilgiler sunmakla beraber, bir milletin kültür ve inanç dairesi üzerine de ipuçları vermektedir. Öyle ki bir kelimenin devirler ve coğrafyalar üzerinde bıraktığı izler takip edildiğinde, bünyesinde yaşadığı toplumun hayata, çevreye ve olaylara karşı takındığı tavırlar ile de karşılaşılır. Toplumun bu tavırları, milletleşme ve medeniyet inşasının temelini oluşturan yapı taşları olarak değerlendirilir.

Etimoloji çalışmalarını yürütmek dile ve beraberinde dilin gelişimini sürdürdüğü topluma hâkimiyet gerektirmektedir. Türkçe özelinde bir yaklaşım sergilenecek olursa: Göktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi hasılı Türkçenin kadim dönemlerine hâkim olmak, yapılacak çalışmaların ön şartı olarak kabul görür. Bilindiği üzere etimoloji çalışmalarının temelinde iki nitelik aranır. Bunlardan ilki kelimenin biçim yönünden tahkiki ve açıklanmasıdır. İkincisi ise kelimenin anlam kazanma sürecinin takip edilebilmesi ve ortaya çıkan anlamın yorumlanabilmesidir. Elbette bu yorum, kelimenin doğduğu toplumun kodlarından habersiz bir şekilde yapılamaz. Bu itibarla kaleme alınan yazıda, derin bir müktesebatın ve tecrübenin ürünü olan “*Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler*” (2023) adlı eser tanıtılmaya gayret gösterilmiştir.

Eser, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Serkan Şen tarafından kaleme alınmıştır. 2023 yılında, Ayşegül Büşra Paksoy editörlüğünde, Ötüken Neşriyat tarafından yayınlanmıştır. Eser, kaynakçasıyla beraber toplamda 247 sayfadır. 66 madde başından oluşur. *Söz başı* bölümünde yazar, eseri kaleme alma gayesinden bahsetmiş, yazım sürecinde nelere dikkat ettiğine değinmiştir. Eserin *söz başı* bölümünün ardından, *temel tanımlar* başlığı altında 1.5 sayfalık bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde yazar, madde başlarında dile getirilen bahislerin daha somut bir şekilde anlaşılması için Türk Dili Tarihi üzerine kısa açıklamalarda bulunmuştur.

Eserin dikkat çeken ilk yönü madde başı sayısıdır. Bu sayı rast gele belirlenmemiş olup kültürel ve felsefî bir alana işaret etmektedir. Kadim Türk kültüründe ve devlet felsefesinde üç ve katları önemli bir yerde durmaktadır. İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet’in kabulüyle beraber üç sayısının Türk kültüründe fazlaca işlendiği görülmektedir. İslâmî bakımdan bu sayının kutsallığının muhtelif sebepleri vardır. Bunlardan birkaçına değinilecek olursa:

Üç sayısı tek sayılardan çokluk ifade edenlerin ilkidir. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’e (sav.) ait bir hadiste: “Allah tektir, teki sever”² geçmektedir. Yüce Allah’ın 99 ismi, 33’ün 3 katıdır. Namazdan sonra gerçekleştirilen tesbihatın sayısı 33’tür. Bu sayı 11x3’tür. 1’den 11’e kadarki sayıların toplamı 66’dır. Bu sayı İslâmiyet’te Allah lafza-i celâlin ebcet değerine karşılık gelmektedir. Bu minval üzere, eserde belirlenmiş olan toplam madde başı sayısının 66 olmasının önemli bir karşılığı vardır. Öyle ki eserin başında Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu’nun şu mısralarına yer verilmiştir:

¹ Şen, S. (2023). *Etimolojinin izinde kelimeden kültüre kelimeden kültüre seyahatler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

² Bk. (Canan, 1995: 6).

Üçler, yediler, kırklar aşkına,

Şehit veren evler-barklar aşkına,

Hak yolcusu temiz ırklar aşkına...

Bu mısraların da dile getirilmesi boşa değildir. Türk kültüründe ve dini inançta sayıların mistik yönüne bir gönderme yapılmıştır. Ayrıca eserin ilk maddesi olarak konumlandırılan *Tanrı*³ kelimesinin bahsedilen bu arka plana güzel bir çağrışım yaptığını vurgulamak yerinde olacaktır.

Eserin dikkat çeken bir diğer yönü de kullanılan dilin sadeliği ve üslubun inceliğidir. Bu sadelik ve incelik, medeniyet tasavvurunun bir nişanesi olarak muhataplarını karşılar. Eserde kullanılan dil ve üslubun sadece akademik camiaya hitap etmesi arzulanmamıştır. Bu çerçevede bolca dipnot verilerek okuyucuyu teknik bilgiyle yormaktan kaçınılmıştır. Yazarın da değindiği üzere “dil ve düşünce arasındaki bağ, akademinin sınırlarını aşan bir ilgiye kapı ararlar.”⁴ Eserde kullanılan dilin sadeliği ve üslubun inceliği de bir bakıma bu düşünceye dayanır. İlmî birikimin ciddiyeti, güncel dilin çok renkliliğiyle bezenerek toplumun bütününe hitap eder hâle getirilmiştir.

Eserde incelenen kelimelere bakıldığında ise hepsinin özenle seçildiği görülmektedir. İncelenen kelimelerin tarihsel ve kültürel arka planları oldukça geniştir. Bu bakımdan kelimelerin sadece bilimsel açıdan tahkiki yapıp izah edilmemiştir. Her kelimenin tarihsel ve kültürel mazisi irdelenmiş ve estetik bir yaklaşımla dile getirilmiştir. Bu estetik yaklaşım eserin bütününe kuşattığı için kullanılan dilin muhatapları üzerindeki tesirini kavileştirmiştir. Böylece incelenen kelimenin hatırdaki demler muhafaza edilebilir bir hüviyet kazanmıştır. Eseri özel kılan taraflardan bir tanesi de burasıdır. Tarihsel ve kültürel arka planın estetik bir yaklaşımla ele alınması, onu sıradanlıktan ve salt bilgidan korumuştur.

Eserde incelenen kelimelerin tarihsel ve kültürel arka planları, sözlü ve yazılı kültürün zenginlikleriyle harmanlanmıştır. Asırlar boyunca aktarılan anlatılara, dilden düşmeyen türkülere, veciz sözlere bağlamdan uzaklaşmadan yer verilmiştir. Örneğin *Armağan*⁵ kelimesinin incelemesinde Karacaoğlan’dan şu mısralara değinilmiştir: “*Sunayı da deli gönül sunayı/ Ben yoluna terk eyledim sılayı/ Armağan gönderdim telli turnayı/ İner gider bir gözleri sürmeli...*” Sadece kadim kültürümüzden aktarılan türkülere yer verilmemiştir. Yakın tarihimizin sevilen parçalarına da değinildiği görülür. Örneğin *Adaş*⁶ kelimesinin incelemesinde Barış Manço’nun “*Yaz Dostum*” adlı eserinin bir kısmına yer verilmiştir. Görüldüğü üzere yazar, eserini sadece kültürel öğelerle zenginleştirmemiş, muhatabının geçmiş ve an arasında bir bağ kurmasına da olanak sağlamıştır. Eserde kadim metinlerimizden olan *Nehcü’l-Feradis*, *Kıyasü’l-Enbiya*, *Mukaddimetü’l-Edeb*, *Kutadgu Bilig* gibi eserlerden ziyadesiyle faydalandığı görülmektedir. Örneğin *Katlanmak*⁷ kelimesinin incelemesinde *Kutadgu Bilig*’ten şu beyte değinilir: “*Emgeki bilmegüçi kişi/ kişi tıp atamagu ylık tuşu* (İnsanın derdinden anlamayan kişiye insan denilmez. Zira o, hayvandan farksızdır).” Yine *Köle*⁸ kelimesinin incelemesinde *Kıyasü’l-Enbiya*’da yer alan “*Hz. Yusuf*” anlatısından bahsedilmektedir.

Eserin birçok özel ve önemli ayrıntısı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de eserde, Türk devlet geleneğinin ve medeniyet felsefesinin sistemli bir şekilde işlenişidir. Bu işleniş eserin bütününe incelenen ve

³ Bk. (Şen, 2023: 19).

⁴ Bk. (Şen, 2023: 9).

⁵ Bk. (Şen, 2023: 90).

⁶ Bk. (Şen, 2023: 59).

⁷ Bk. (Şen, 2023: 155).

⁸ Bk. (Şen, 2023: 180).

konumlandırılan kelimeler vasıtasıyla yapılmıştır. Eserin ilk altı madde başına bakıldığında sözü edilen bu arka plana güzel bir örnek teşkil edeceği görülür. Maddeler: *Tanrı*⁹, *Yalavaç*¹⁰, *Töre*¹¹, *İl*¹², *Bayrak*¹³ ve *Ekmek*¹⁴ olarak sıralanır. Bunlar Türk devlet geleneğinin ve medeniyet felsefesinin ana taşlarıdır. Özellikle *Töre*, *İl*, *Bayrak* ve *Ekmek* maddeleri üzerinde durulduğuna kıymetli çıkarımlar elde etmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği üzere incelenen kelimelerin tarihsel ve kültürel arka planları, sözlü ve yazılı kültürün zenginlikleriyle harmanlanmıştır. Verilen örneklerin, sunulan anlatıların Türk toplumunun medeniyet ve kültür kodları üzerine ipuçları ile dolu olduğu görülmektedir.

Bu minvaller üzere ele alınan eserin, son yıllarda kaleme alınan en nitelikli ve özverili çalışmalardan bir tanesi olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Nitekim eserin içeriği, zenginliği ve işlenişi bu görüşü destekler niteliktedir. Derin bir müktesebatın ve tecrübenin tezahürü olan eser, gerek Türklük bilimine gerekse Türk toplumuna büyük katkılar sağlayacaktır.

Kaynaklar

Canan, İ. (1995). *Hadis külliyatı kütüb-i sitte tercüme ve şerhi*. Akçağ Yayınları.

Şen, S. (2023). *Etimolojinin izinde kelimedenden kültüre kelimedenden kültüre seyahatler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

⁹ Bk. (Şen, 2023: 19).

¹⁰ Bk. (Şen, 2023: 25).

¹¹ Bk. (Şen, 2023: 29).

¹² Bk. (Şen, 2023: 33).

¹³ Bk. (Şen, 2023: 37).

¹⁴ Bk. (Şen, 2023: 41).